

T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE TÜRKİYE'DE UYGULANAN
KALKINMA POLİTİKALARI

147278

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ŞENNUR ÖZBEK
147278

ANABİLİM DALI : İKTİSAT
PROGRAMI : İKTİSADİ GELİŞME ve
ULUSLARARASI İKTİSAT

TEZ DANIŞMANI : Yrd. Doç. Dr. İSMAİL ŞİRİNER

KOCAELİ, 2004

T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE TÜRKİYE'DE UYGULANAN
KALKINMA POLİTİKALARI

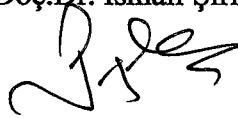
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tezi Hazırlayan :ŞENNUR ÖZBEK
Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Tarih ve No:15.09.2004, 2004/19

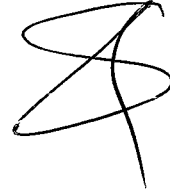
Prof.Dr. Mehmet Duman

Yrd.Doç.Dr. İsmail Şiriner

Yrd.Doç.Dr. Seyfettin Erdoğan

KOCAELİ, 2004

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT	II
TABLolar LİSTESİ.....	III
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜRESELLEŞME VE KALKINMA POLİTİKALARINA TEORİK YAKLAŞIMLAR

1.1. Küreselleşme.....	3
1.1.1. Küreselleşme Kavramı ve Kavramın İçeriği.....	3
1.1.2. Küresel Aşamalar.....	7
1.1.3. Küreselleşmeyi Doğuran Gelişmeler.....	8
1.1.4. Eski Ekonomik Düzenin Yıkılışı, Yeni Denge Oluşumları ve İstikrar Arayışları.....	11
1.1.5. Küreselleşmenin Temel Öğretisi ve Hedefi.....	15
1.1.6. Yeni Ekonomik Düzenin Yarını.....	16
1.1.7. Küreselleşme Sürecinin Ekonomik Kapsamı	18
1.1.7.1. Uluslararası Sermaye Hareketleri	19
1.1.7.1.1. Uluslararası Sermayenin Tarihsel Gelişimi.....	20
1.1.7.1.2. Uluslararası Sermayenin Ulaştığı Boyutlar.....	22
1.1.7.1.3. Üretimin Uluslararasılaşması ve Doğrudan Yatırımlar.....	25
1.1.7.2. Çokuluslu Şirketler.....	28
1.1.7.3. Bölgeselleşme Eğilimleri.....	30
1.1.7.4. Dış Borçlanma Sorunu.....	32
1.1.7.5. Özelleştirme	36
1.1.7.6. İşgücü Açısından Küreselleşme.....	38
1.1.7.7. MAI anlaşması.....	40

1.2. Kalkınma Politikalarına Teorik Yaklaşım.....	42
1.2.1. Kalkınma Kavramı ve Kavramın İçeriği.....	42
1.2.2. Kalkınma ve Büyüme.....	43
1.2.3. Kalkınma ve Azgelişmişlik.....	44
1.2.3.1. Azgelişmiş Ülkelerin Temel Kalkınma Sorunları.....	45
1.2.3.1.1. Yetersiz Sermaye Birikimi.....	45
1.2.3.1.2. İktisadi İkilik.....	47
1.2.3.1.3. Dış Ticaret Sorunları.....	48
1.2.3.1.4. Hızlı Nüfus Artışı.....	49
1.2.3.1.5. Eğitim Düzeni.....	51
1.2.4. Kalkınma Politikalarına Genel Bir Bakış.....	51
1.2.5. Kalkınma ve Sanayi Stratejileri.....	52
1.2.5.1. Dengeli ve Dengesiz Kalkınma.....	54
1.2.5.2. Tarım ya da Sanayi Önceliği.....	56
1.2.5.3. Altyapı ya da Üretken Yatırımların Önceliği.....	58
1.2.5.4. İthal İkame Stratejisi.....	59
1.2.5.4.1. Azgelişmiş Ülkelerde İthal İkamesine Yönelme Nedenleri.....	60
1.2.5.4.2. İthal ikamenin Aşamaları.....	61
1.2.5.4.3. İthal ikamesinde Ortaya Çıkan Sorunlar	62
1.2.5.5. Dışa Dönük Sanayileşme Stratejileri.....	64
1.2.5.5.1. Dışa Dönük Sanayileşme Stratejisine Yönelme Nedenleri.....	64
1.2.5.5.2. Dışa Dönük Sanayileşmenin Araçları.....	65
1.2.5.5.3. Dışa Dönük Sanayileşme Stratejisinin Koşulları ve Sonuçları.....	66
1.2.5.6. Sürdürülebilir Kalkınma.....	67

İKİNCİ BÖLÜM

KÜRESELLEŞMENİN TÜRKİYE’DE UYGULANAN KALKINMA POLİTİKALARINA ETKİSİ

2.1. Türkiye’de 1980 Öncesi Uygulanan İthal İkameci Kalkınma Politikalarının Değerlendirilmesi.....	72
2.2. Türkiye’de 1980 Sonrası Uygulanan Dışa Dönük Kalkınma Politikalarının Değerlendirilmesi.....	78
2.2.1. 24 Ocak 1980 İstikrar Önlemleri.....	79
2.2.2. 1988-1993 Dönemi Ekonomisindeki Gelişmeler.....	92
2.2.3. 1994 Yılı Krizi ve Sonrası Gelişmeler.....	96
2.2.4. 2000 Yılı Kasım ve 2001 yılı Şubat Krizi ve Sonrası Gelişmeler.....	108
2.3. Türkiye Ekonomisinde Kalkınma Politikalarının Küreselleşme Bağlamında Değerlendirilmesi	144
SONUÇ.....	148
KAYNAKÇA.....	152

ÖZET

Küreselleşme de esas olan, onun ekonomik, politik ve kültürel etkinliklerinin yerleşik kurumları, kavramları ve değerleri ne şekilde dönüştürdüğüne saptanmasıdır. İkinci dünya savaşı sonrası ABD önderliğinde yeni bir ekonomik serbestleşme ve dışa açılma dönemi ile ekonomik düzen yeniden oluşturulmaya başlanmıştır. 1970'li yıllarda hız kazanan küreselleşme ile özellikle teknolojik gelişme ve bunun sağladığı imkanlarla finansal sermayenin küreselleşmesi dünyada ülkelerin uymasına gereken yeni koşulları ortaya çıkarmıştır.

Özellikle, 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren sonuçları görülmeye başlanan küresel değişim dalgası, kendini sadece siyasi dengeleri değiştirerek değil, ekonomi alanında bir dizi yeni kavram ve oluşumu da beraberinde getirerek hissettirmiştir. 24 Ocak 1980 Kararları ile Türkiye'de dışa dönük sanayileşme yolunda önemli adımlar atılmıştır. Programın temel özelliği, ihracatı artırmaya yönelik bir politika izlemektir. 1980-1989 dönemi bir bütün olarak değerlendirildiğinde, 1980'li yıllar yüksek enflasyon içinde, dalgalı, istikrarsız büyümenin ve dış ticarete ve mali piyasalarda serbestleşme çabalarının sürdüğü yıllar olmuştur.

Türkiye ekonomisi 1990'lardan itibaren sürdürülen büyüme politikaları sonucu sık sık kriz dönemleri yaşar olmuştur. 1990'lı yıllardan itibaren girmeye başlayan spekülasyon sermaye, dış dengesizlikle birlikte, kamuda bir dengesizliğe ve iç transfer sorununa yol açmıştır. Faiz oranlarının yükselmesi, döviz ucuzladığı için ithalatın ihracat aleyhine artmasına ve ödemeler dengesi açıklarının derinleşmesine yol açmıştır. Hükümetler tarafından uygulanan popülist politikalar, yapılması gereken köklü reformlar ile uyumlanmazsa ekonomik kriz daha da derinleşmiştir.

19 Şubat 2001 'de ise pamuk ipliğine bağlı ekonomik "istikrar" kopmuş ve Türkiye, Cumhuriyet tarihinin en ağır ekonomik krizlerinden birine sürüklenmiştir. Türkiye ekonomisi, 2001 yılı Şubat krizini, ekonomik yapısının yetersizliğinden, yapısal reformların yıllardır ertelenmesinden ve küreselleşmenin getirdiği bir takım sonuçlardan etkilenerek yaşamıştır.

ABSTRACT

The basic thing of globalization is establishing how it transforms domestic institutions, concepts and values due to its economic, political and cultural effects. After II. World War, with the leadership of USA, an economic liberalization to establish a new economic regime occurred. With globalization that accelerates in 1970's and especially technological development and the contributions this development provides, globalization of financial capital brings to light new conditions that all of the countries in the world should obey.

Global changing wave which resulted after the second half of 1980's is felt by not only changing the political balance but also bringing some new concepts about economy. With January 24 th 1980 economy policy decisions very important stages have been achieved in Turkish economy about export based industrilization.

Turkish economy often exsperienced crisis because of their growth policy targets. Speculative capital which has been begun to in flow since 1990's, with external deficit, has been caused to public sector deficits and the problem of internal transfer.

In 2001 fragile Turkish economic stability was totally broken down and Turkish Republic dragged to a severe economic crisis.

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1 : Türkiye'nin Çeşitli Ekonomik Göstergeleri 1960-1970(%).....	74
Tablo 2 : Türkiye'nin İthalat, İhracat Rakamları (GSMH içindeki % payı).....	78
Tablo 3 : TCMB Bilançosu İçin 2000 Yılında IMF'nin Öngördüğü Model (Trilyon TL).....	116
Tablo 4 : Ortalama Bileşik Hazine Faizi, 12 Aylık TÜFE Ve TEFE Enflasyonu Ve Beklenen TEFE Enflasyonu.....	117
Tablo 5 : Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı, Temel Hedefler.....	124
Tablo 6 : Büyüme (GSMH) oranları(%).....	133
Tablo 7 : Üretim Artışı.....	134
Tablo 8 : Tam Kapasite İle Çalışamama Sebepleri (%).....	134
Tablo 9 : Kurumsal Olmayan Nüfusun İş Gücü Durumu (000 kişi).....	135
Tablo 10 : Fiyatlardaki Gelişmeler (Aylık).....	136
Tablo 11 : Parasal Göstergeler (Milyar TL).....	137
Tablo 12 : Konsolide Bütçe Hedefleri (trilyon TL)	141

SEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1 : Kısır Döngü.....	46
-----------------------------------	----

GİRİŞ

Günlük konuşmalarda bile en sık kullanılan kavramlardan biri olan küreselleşme ile kastedilen durum çok net bir görünüme sahip değildir. Kavram, kimi zaman dünya toplumlarının birbirlerine benzeme süreçlerini ve buna bağlı olarak tek bir küresel kültürün ortaya çıkışını, bazen de toplumların, toplulukların ve kimliklerin kendi farklılıklarını ifade etme ve tanımlamaları sürecinde kullanılabilir. Küreselleşme, sosyal bilimlerin her dalında yaygın olarak kullanılan kavram olmakla beraber, genellikle bir durumdan daha çok bir akımı veya zihniyeti ima eder hale getirilmiştir. Şüphesiz kavramın böyle bir yönü vardır, ancak esas olan, onun bir olgu olarak karşı konulamaz ekonomik, politik ve kültürel etkinliklerinin yerleşik kurumları, kavramları ve değerleri ne şekilde dönüştürdüğüdür. Dünya ekonomisinin küreselleşme kelimesiyle anılan bugünkü evresinde kalkınma kavramı ve kalkınma stratejisi nasıl olmalı sorusunu tartışabilmek için az gelişmişliğin ne olduğu ve az gelişmişliği sürdüren sebepler konusunda fikir sahibi olmak gerekmektedir.

Bugün ikinci dünya savaşı sonrası dönemde devletlerin yeniden inşası ve uluslararası ilişkiler ile ekonomik ilişkilerin yeniden yapılanması gündeme gelmiştir. İkinci dünya savaşı sonrası ekonomik düzen yeniden oluşturulmaya başlamış ve ABD önderliğinde yeni bir ekonomik serbestleşme ve dışa açılma dönemi başlamıştır. 1970'li yıllarda hız kazanan küreselleşme özellikle teknolojik gelişme ve bunun sağladığı imkanlarla finansal sermayenin küreselleşmesi dünyada ülkelerin uyması gereken yeni koşulları ortaya çıkarmıştır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında sürekli açılan fark bu devletlerin yeni dönemin imkanlarını kullanarak bu farkı kapatmalarına yardımcı olmuştur.

Küreselleşme sürecinin yaşandığı son 30 yıla sanayi yapısı zayıf, eğitim kalitesi düşük, nüfus artış hızı yüksek bir şekilde giren Türkiye bu sürece uyum sağlamada zorlanmıştır. Küreselleşme sürecinde fayda sağlayan devletlerin yapısına bakıldığında teknolojiye önem veren, eğitim seviyesi yüksek ülkeler oldukları görülmektedir. Türkiye ekonomik kalkınma sürecinde sanayileşme ile teknolojik gelişmeyi bir arada yürütememiş ve bugüne bu çelişkinin oluşturduğu ekonomik

olumsuzluklar ile gelmiştir. Küreselleşme sürecinde ekonomik kalkınmasını ve gelişimini tam sağlayamayan Türkiye bu sürecin faydalarından mahrum kalmıştır.

1980 yılından sonra dışa açık ekonomik büyüme stratejisini benimseyen Türkiye özellikle yeterli yabancı sermayeyi ülkeye çekememiştir. Bu şekilde elde edilmesi umulan dünya ile bütünleşme ve dış teknolojilerin yerli sanayiye adapte edilmesi amacıyla başarısız olmuştur. Türkiye 1980 ve 1990'lı yıllarda sürekli yüksek enflasyon, ekonomik ve siyasi istikrarsızlık içinde ekonomik amaçlarına ulaşamamıştır. Yanlış siyasi uygulamalar içinde sürekli bir kaos ortamı içinde ekonomide istikrarsızlık kanıksanan bir durum haline getirilmiştir. Bu nedenle Türk ekonomisi küreselleşme sürecinde ekonomisini yenileyememiştir.

Bu çalışmanın ilk bölümünde “Küreselleşme” ve “Yeni Dünya Düzeni” olgularını kavramsal açıdan incelerken, bu olguların hangi gelişmeler sonucu ortaya çıkarak hangi gelişmelere sebep olabileceğini, küreselleşme sürecindeki dünya ekonomisinde “Kalkınma Kavramı” ve teorik olarak Kalkınma stratejileri ile bu stratejilerin ne olması gerektiğini irdeleyebilmek için “azgelişmişlik” olgusunun ne olduğunu ve dünya ülkelerinin büyük çoğunluğunda az gelişmişliği sürdüren sebepler incelenmektedir.

İkinci bölümde ise; uygulanan kalkınma politikalarıyla Türk ekonomisinin içinde bulunduğu durum ve özellikle küreselleşme sürecinde Türkiye'nin neden ekonomik gelişmesini tamamlayamadığı incelenmektedir.

KÜRESELLEŞME VE KALKINMA POLİTİKALARINA TEORİK YAKLAŞIMLAR

1.1.Küreselleşme

1.1.1.Küreselleşme Kavramı ve Kavramın İçeriği

Günümüzün en önemli sorunları kalkınma ve buna bağlı olarak gelir dağılımında adaletin nasıl ve ne şekilde gerçekleştirileceğidir. Uluslar, yüzyıllar boyunca ekonomik motiflerle bu sorunlara nasıl çözüm bulacaklarını araştırmışlardır. Dünya tarihi ulusların birbirleriyle yaptıkları savaşlar ile doludur. Özellikle bu savaşlar dünya üzerinde küresel sürecin ortaya çıkmasını sağlayan bir etkileşim, yönetenlerin halklarına daha iyi bir yaşam tarzı sağlamalarının ekonomik bir yolu olarak ifade edilebilir.

Ekonomi insanoğlunun ilk tarihinden itibaren varolmaktadır. Ve bireyler, toplumlar, uluslar sürekli bir alışverişin içinde birbirleriyle ilişki kurmuşlardır. Bugün küreselleşme (globalleşme) diye adlandırılan kavram; ilk zamanlarda ortaya çıkan bu ticari ve ekonomik ilişkilerin günümüz ortamında ortaya çıkan sonucu ve vazgeçilmez bir gerçeği olarak görülmektedir. Kalkınmanın, büyümenin daha iyi hayat koşullarının ortaya çıkmasına günümüz ortamında yardımcı olacak olgu, küreselleşme ve dışa açılma olarak görülmektedir.

Küreselleşme kavramının bugün anladığımız şekilde kullanılmaya başlanması konusunda farklı görüşler vardır. Bunlardan bazılarına göre 1963 yılında Marshall McLuhan küresel köy kavramını kullanmıştır. Ona göre dünyanın en azından belli bir bölümü küresel köy halini almaktaydı. Bazı görüşlere göre ise de, küreselleşme kavramı 1980'lerde Harvard, Stanford, Columbia gibi üniversitelerde kullanılmaya başlanmıştır. Bazı yazarlar küreselleşme kavramını siyasi olarak, soğuk savaş döneminden sonra batının zaferini yeni bir açılımla dünya geneline yayması şeklinde tanımlanmaktadır¹.

---

¹ Bahaddin Yediyıldız, Çağatay Özdemir, Fahri Unan, **Kavram Olarak Küreselleşme**, Konya, 1998, s. 147-148.

Temel bir tanım olarak küreselleşme, ülkeler arasındaki ekonomik, siyasi, sosyal ilişkilerin yaygınlaşması ve gelişmesi, ideolojik ayrımlara dayalı kutuplaşmaların çözülmesi farklı toplumsal kültürlerin , inanç ve beklentilerin daha iyi tanınması, ülkeler arasındaki ilişkilerin yoğunlaşması gibi farklı görünen ancak birbiriyle bağlantılı olguları içeren, bir anlamda maddi ve manevi değerlerin ve bu değerler çerçevesinde oluşmuş birikimlerin milli sınırları aşarak dünya çapında yayılmasıdır². Bu tanım küreselleşme kavramının tüm yönlerini içeren çok ayrıntılı bir tanım olarak görülebilir.

Küreselleşme teorisi; küresel düzeydeki ortak küresel sistemi inceler. Küresel kültürün çeşitli sosyal ve kültürel gelişmelerin bir sonucu olarak ortaya çıktığını ileri sürer. Dünyayı saran bilgi sistemleri, küresel tüketim tarzı, yaşam tarzının çeşitliliği, küresel düzlemde gerçekleştirilen olimpiyatlar, uluslararası karşılaşmalar ve diğer sportif faaliyetler, turizm sektörünün dünya çapında yaygınlaşması, küresel tarzda bir askeri güvenlik sisteminin gelişimi, ekolojik kriz ve AIDS gibi tüm dünyayı ilgilendiren problemlerin ortaya çıkışı, küresel politik akımların dünya çapında tartışılmaya başlanması, insan hakları kavramının yaygınlaşması ve dinler arasında yaşanan karşılıklı etkileşim sonucu ortaya çıkan gelişmeler küresel bir kültürün varlığını tartışılır hale getirmiştir. İnsanoğlunun varlığını sürdürebileceği tek yerin “dünya” olduğuna dair gelişen bilinç, küreselleşmenin, “dünyayı bir bütün olarak somut anlamda yapısallaştırmak” şeklinde tarif edilmesine sebep olmuştur. Küreselleşme teorisi bu sebeple uluslararası ilişkiler ve sosyolojiden farklıdır. Küresel ekonomik bağımlılığı analiz etmeye çalışan dünya sistemleri teorisinin ötesinde, kültürel küreselleşme sürecinin, ekonomik küreselleşmenin doğal bir sonucu olduğunu öne sürer. Çağdaş küreselleşme teorisi, küreselleşmenin birbirine bütünüyle çelişkili homojenleşme ve ayrışma süreçlerini kapsadığını iddia eder³. Bu da küreselleşmeyi tam anlamıyla objektif bir şekilde değerlendirebilmeyi güçleştirmektedir.

---

² Rıdvan Karlık, *Uluslar arası Ekonomik Mali ve Siyasi Kurulular*, 4.b., Ankara, Beta Yayınları 1998, s.1.

³ Gordon Marshall, “Globalization” maddesi, *The Concise Oxford Dictionary of Sociology*, Oxford University Press, Oxford, New York, 1994, s. 232-233.

Bu kavramın bugün hem savunucuları hem de bir çok karşıt görüşleri vardır ki insanoğlunun tarihi boyunca bir çok konuda bu tür taraf mücadeleleri olmuştur. Küreselleşme yaşamın bir çok yönünü etkilese de en önemli yeri işgal eden tarafı ekonomiktir. Küreselleşme sınırların ortadan kalkması demek özellikle karar alıcıların etkinliğinin azalması demektir. Bugün dünyada küresel olgunun önünde engel oluşturacağı düşüncesiyle ulus devletin konumu ve yeri tartışılmaktadır.

Küreselleşme kavramının bu günlerde sıkça kullanıldığı, literatürde belirlenen anlamının dışına taşarak, popüler ve halkın sözcüğü olma özelliğine dönüştüğü gözlenmektedir⁴. Öyle ki içinde bulunulan sürecin yücelttiği değerler doğrudan doğruya gündelik yaşama yansımaktadır. Küreselleşme gündelik hayata bakılarak nasıl anlaşılır sorusuna Robin Williams'ın kurgusuyla bir açıdan cevap verilebilir: “Merkezi Amerika’da bulunan uluslararası bir şirketin Londra’daki bürosunda çalışan genç İngiliz işi bitince Japon yapım arabasına binerek evine döndü. Alman mutfak gereçleri ithal eden bir firmada çalışan eşi eve ondan önce gelmişti. Çünkü küçük İtalyan arabasıyla trafikte daha kolay ilerleyebiliyordu. Yeni Zelanda pirzolası, Kaliforniya havucu, Meksika balı, Fransız peyniri ve İspanyol şarabından oluşan yemeklerini yedikten sonra, Fin yapımı televizyonlarında İngilizlerin Falkland Adaları’nı alışına dair bir program seyrettiler. Program sonrasında ne kadar İngiliz olduklarını hissederek mutlu oldular. Ertesi gece ise uzaylıların dünyaya saldırmalarını konu alan Kurtuluş Günü adlı Amerikan yapımı filmi izleyerek kendilerini tümüyle dünyalı hissedebilirler”. Bu kurgu doğrultusunda küreselleşmenin açıklanmasında iki faktörün etkili olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki, dünya çapında bağlantı-alışveriş-mal ve insan hareketliliğinin artışı, ikincisi ise, zihinsel ve kültürel süreçte ortaya çıkan hızlı değişim ve farklılaşmalardır⁵. Tüm bu gelişmeler küreselleşme sürecinin ortaya çıkışıyla birlikte kontrol edilemez bir hızla yayılmışlardır.

Küreselleşme aslında kapitalizmin bugün geldiği yeri göstermektedir. Saf şekliyle küreselleşme, olumlu ve olumsuz yanlarıyla kapitalizmin oluşturduğu bir

⁴ Hıdır Mor, “Küreselleşme ve 2000’li Yılların Küreselleşme Vizyonu” *Dış Ticarete Durum*, Ekim 1997, s. 37.

⁵ Rana A., Aslanoğlu, *Bir Kültürel Karışım Olarak Küreselleşme*, “Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam” içinde, (Der.F.Keyman,Y.Sarıbay), Ankara, 1998, s. 254-255.

dünyadır. Gelecekte küreselleşme kapitalizmin alacağı yöne göre şekillenecektir⁶. 21. yüzyılla ilgili temel bir öngörü küreselleşme olgusunun temposunu artıracığı, kapsam ve boyutlarının genişleyeceğidir. Küreselleşme kavramı adı altında tartışılan bu yeni dünya düzeninde öngörülen hususlar şunlardır⁷.

- *Hukukun üstünlüğü,
- *Hürriyet ve adalet için milletlerin ortak sorumluluk alması,
- *Zayıfın hakkının korunması ve kuvvetlinin zayıfa saygı duyması,
- *Silahsızlanma ve barışın hakim kılınması,
- *İnsan haklarının korunması ve garanti altına alınması,
- *Etnik hakların tanınması,
- *İnsanlığı tehdit eden felaketlerin önlenmesi,
- *Dünya kaynaklarının insanlık lehine kullanımı,
- *Çevrenin korunması.

Bugün küreselleşme hem finansal piyasalarda hem de reel piyasalarda son derece hızlı ilerlemektedir. Küresel dünyadan daha fazla pay alabilmek için hem finansal sektörlerde hem de reel sektörlerde büyük şirket birleşmeleri yaşanmaktadır. Bu şekilde gelişmekte olan ülkeler, büyürken bu şirketlerin yatırımlarını çekebilmek için çeşitli kolaylıklar ve esneklikler getirmektedirler. Geçmişte mal alışverişini sağlamak için meydana gelen uluslararası para hareketleri giderek, özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki yatırımları finanse etmek ve borsalarını döndürmek için sürmektedir. Ulusal ekonomiler arasındaki farklılıkların azalması, bu ekonomilerin küresel sistemle entegre olmalarını zorunlu kılmaktadır.

Küresel kapitalizmin içeriğini oluşturan temel öğeler yani küreselleşen ülkelerin neler yapacakları 1994 yılında Washington'da yapılan toplantılarda belirlenmiştir ki bu gelişme Washington mutabakatı olarak bilinmektedir⁸. Bu mutabakata göre serbest pazar kapitalizminin uygulanmasında ülkeler şu hususları gerçekleştireceklerdir⁹:

- *Büyük miktarda devamlı bütçe açıkları önlenecektir.

⁶ Erol İyiboçuk, *Küreselleşme ve Türkiye*, 1.b., Bursa: Ezgi Kitapevi, 1998. s. 108.

⁷ Bayram Kodaman, "Milliyetçilik ve Küreselleşme", *Türk Yurdu*, Sayı: 109, Eylül 1996, s. 6-7.

⁸ Michael Eliot, "Coming Apart" *Newsweek*, 19 Ekim 1998, s. 24.

⁹ Güngör Tunç., "Küreselleşme Amacı Araçları ve Etkinlikleri" *Banka ve Ekonomik Mali Yorumlar Dergisi*, Sayı no: 354:49-70, Mayıs 2001, s. 53-54.

*Enflasyon kontrol altında ve düşük seviyelerde tutulacaktır.

*Kamu sektörleri küçülecektir.

*Ekonomiler liberalleşecek, Ticaret serbestleşecek ve üretim faktörlerinin küresel akışkanlığı önündeki bütün engeller, tehditler kaldırılacaktır.

*Eğitime yapılan harcamalar artırılabacaktır.

Küreselleşmeyle bu çalışmalara Amerikan yetkilileri ile IMF ve Dünya Bankası temsilcileri ile bazı strateji kuruluşları iştirak etmişlerdi.

1.1.2.Küresel Aşamalar

Küresel aşamalar dünya üzerinde herhangi bir ülkenin yaşayacağı bir süreç olarak ifade edilebilir. Bunların ilki ulusal aşamadır. Bu ilk basamakta firmalar sadece ülke içindeki insanlara yönelik ürünler üretirler. Kar payı yüksek ve rakip firmalar çok azdır. İhracat yoktur. Ya da çok azdır. İnsanların kendi vatanını terk etmediği kültürler ötesi eğitim ve gelişimin olmadığı bir aşamadır¹⁰.

Uluslararası aşamada firmalar daha çok pazarlamaya kaymaktadır. Teknoloji herkesçe paylaşılmaktadır. Bu şekilde en yakın ülkelere pazarlama ve üretim yapılmaktadır. Ülkeler daha çok kendi kültürlerine benzeyen ülkeler ile ticaret yapmaktadır. Yurtdışına insanlar gönderilerek özellikle pazarlama alanında eğitim almaları sağlanmaktadır¹¹.

Çok uluslu aşamada firmalar merkezleşmektedir. Karalar merkezde almakta, firmalar dünyanın çeşitli yerlerinde üretim ve pazarlama yaparlar, İşgücü ve diğer kaynaklar en düşük maliyete ulaşma prensibi ile seçilmektedir. Çok uluslu firmalarda farklı ülkelere gelen insanlar birlikte çalışırlar. Bu aşamada daha fazla insan yönetici yetiştirmek amacıyla yurt dışına gönderilir. Şirketlerin bağımsızlaşmış dışa açılma konusunda cesaret kazandıkları gözlenir¹².

Küresel aşamada stratejik ortaklıklarla, birleşmelerle, kazançlarla ve daha akıcı kurumlara ürün ve servis kitlelere hitap edecek şekilde üretilir. Ürün ve

¹⁰ Vedat Akman, *Gelecek Yüzyılın Gündemi*, 1.b., İstanbul: Rota Yayın Yapım Tanıtım Ticaret Ltd.Şti., 1999, s. 106-107.

¹¹ Akman, a.g.e., s. 106-107.

¹² Erol Kutlu, *Dünya Ekonomisi*, 1.b., Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi, 1998, s. 176.

servisler dünyanın nüfus ihtiyaçlarına göre dizayn edilir. Özellikle çok uluslu firmalar talebe göre mal üretme yoluna giderler. AR-GE oldukça önemlidir. Bu ise firmalar için çok büyük maliyetlere neden olmaktadır. Üretilen ürünlerin ömürleri kısadır. Küresel kurumlar, kurum içindeki ve dışındaki kültürler ötesi farkları anlamak durumundadır. Buna göre ürün geliştirilir. Ayrıca yöneticiler gittikleri yabancı ülkelere yerleşirler. Buradaki stratejik faaliyetleri düzenlerler. Eğitim sürekli hale gelerek yöneticinin hayatının aşamasında eğitimle iç içe olması sağlanır¹³. Bugün dünya üzerinde özellikle gelişmiş ülkeler bu aşamaları tamamlamış sayılmaktadırlar.

1.1.3.Küreselleşmeyi Doğuran Gelişmeler

Özellikle ekonomi, siyaset ve kültür alanlarında süregelen dengeleri başlangıcından itibaren değiştiren küreselleşme olgusunu ortaya çıkışını, elbette birçok değişim ve gelişmenin neticesi olarak görmek gerekir. Küreselleşmeyi tanımlayabilmek için yetersiz kalan niceliksel gelişmelerin yanı sıra, dünya ekonomisinde son yıllarda özellikle aşağıdaki yapısal değişiklikler sürecin ortaya çıkışında belirleyici rol oynamıştır¹⁴:

1. *Endüstriler arası ve şirketler arası ticaret:* Ticaret hacmindeki artış büyük oranda birkaç endüstri sektörüne ait bazı endüstriyel ürünlerden ve çok uluslu şirketler arasındaki ticaretten kaynaklanmaktadır.
2. *Katma değer zincirinin genişlemesi:* Teknolojik gelişmeler ve nakliye giderlerindeki azalma, katma değer zincirinin genişlemesine ve işletmelerin faaliyetlerinin bir bölümünü değişik avantajlar sunan farklı merkezlere dağıtmasına veya akmasına neden olmuştur.
3. *Süper Ticaret Ülkeleri:* Katma değer zincirinin genişlemesi, ihracat oranları %50'yi aşan, hatta Singapur gibi %170'in üzerine çıkan milli ekonomilerin oluşmasına neden olmuştur.
4. *Düşük Ücretli Ülkelerden Endüstriyel Ürün İhracatı:* Özellikle Güney Asya'daki yeni endüstrileşen ülkeler, Avrupa ve Kuzey Amerika'ya aynı teknolojileri kullanmak suretiyle ürettikleri sanayi ürünleri ihraç etmektedirler.

¹³ Akman, a.g.e., s.109.

¹⁴ Markus Setzer, *Ekonomik Küreselleşme*, "Küreselleşmenin Ekonomik ve Siyasal Boyutları" içinde, Der. I. Kansu, Ankara, 1997, s.18.

5. *Finans Piyasalarının Ticaretten Bağımsız Hale Gelmesi.*

6. *Hizmet Sektörünün Dünya Ticaretinde Önem Kazanması:* Özellikle iletişim ve bilgisayar teknolojisindeki gelişmeler, hizmet sektörünün dünya ticareti içindeki payının artmasına neden olmuştur.

7. *Ürünlerde dünya çapında standardizasyon sağlanması.*

Dünyaya yeni bir düzenin, yani serbest piyasa ekonomisiyle küreselleşmenin temelinde; bir yandan 1970’li yılların başından itibaren yaşanan krizde sermayenin her biçimiyle karlılığını artırmak için küreselleşme baskısına girmesi ve yeni teknolojilerin bunu kolaylaştırması, bir yandan endüstrileşmiş ülkeler arasında çekişme ve ticari çatışmaların artması ve yeni güçlü rakiplerin ortaya çıkması, bir yandan “Gelişmekte Olan Ülkelerin” başkaldırı hareketlerini izleyen yoğun dış borçlanmaları ve bunların da harekete geçirilmeleri yatmaktadır¹⁵. Kısacası küreselleşmeyi salt teknolojik devrimlerin getirdiği çerçevede çözümlenmek yeterli değildir. Bunun siyasal, kurumsal ve ekonomik boyutları da konuya açıklık getirmesi açısından önemlidir.

Küreselleşmeyi doğuran gelişmelerle ilgili olarak tartışılan görüşlerden biri de 1980’li yıllarda ortaya çıkan ve “Thatcherism-Reaganism” olarak adlandırılan “yeniden yapılanma” gayretleridir. Sömürgecilik yoluyla elde edilen birikimlerin de yardımıyla İkinci Dünya Savaşı ertesinde oluşturulan yoğun sermaye birikimi ve tekelci düzenlemeye dayalı uluslararası işbölümü ve düzen, yetmişli yıllardaki krizle birlikte ciddi bir sarsıntı geçirmiştir. Krizden çıkışın gerçekleşmemesi ve krize karşı uygulanan geleneksel “Keynesçi” uygulamaların başarısızlığı, düşünce planında güçlenmeye başlayan yeni-muhafazakar düşüncenin, seksenli yıllarla birlikte ABD’de Reagan ve İngiltere’de Thatcher’ın yönetime gelmeleriyle birlikte, iktisadi ve sosyal politikalar bağlamında uygulamaya konulmasını olanaklı kılmıştır¹⁶. Thatcherism ve Reaganism, yeniden yapılanması en açık bir biçimde Reagan ve Thatcher tarafından uygulanan politikalarla gerçekleşmiştir.

¹⁵ Gülten Kazgan, *Küreselleşme ve Yeni Ekonomik Düzen*, İstanbul, 1997, s. 70.

¹⁶ Sinan Sönmez, *Dünya Ekonomisinde Dönüşüm, Sömürgecilikten Küreselleşmeye*, İstanbul, 1998, s.511.

Türkiye de dahil birçok ülkede evrensel bir uygulama alanı bulan bu politikaların üç önde gelen özelliğinden söz etmek mümkün gözükmektedir. Bir başka deyişle Reaganism-Thatcherism vasıtasıyla, sosyo-politik açıdan üç önemli değişim gerçekleştirilmiştir¹⁷:

1. Toplumsal bölüşüm düzeninin köklü bir biçimde değişmesi,
2. Devletin ekonomiye müdahale biçimlerinin radikal bir biçimde değişmesi,
3. Bütün ekonomik süreçlerin küreselleşmesinin hız kazanması.

Küreselleşen dünya için oluşturulan yeni ekonomik düzenle birlikte tüm alanlarda “yeniden yapılanma” sürecine girilmiştir. Yeniden yapılanmanın üzerinde önemle durulması gereken birinci karakteristik özelliği bölüşüm sürecindeki değişimdir¹⁸. Artık sermaye, üretim sürecinde ortaya çıkan artının önemli ölçekte daha büyük kesimine el koymaktadır. Bilişim ve iletişim teknolojilerindeki büyük sıçrama ve yeniliklerle büyük verimlilik artışları sağlanmıştır. İşte bu artan verimlilik eşit olmayan bir biçimde bölüşülmekte ve sonuçta sermaye verimlilik artışının büyük bölümünü almaktadır. Geriye kalanlar ise toplumun sermaye sahipleri dışındaki çoğunluğu tarafından bölüşülmektedir. Yeniden yapılanmanın en belirgin özelliklerinden biri mali sermayenin alabildiğince özgürleşmesidir. Yeniden yapılanmanın en ağırlıklı öğelerinden biri olan özelleştirme de ülke ekonomilerini, ama özellikle finansman sistemini liberalleştirmeye önemli katkılar sağlamaktadır. Bir başka deyişle uluslar arası mali sermayenin çok büyük bir etkinlik ve hatta egemenlik sağlaması yeni ekonomik düzenin en belirgin niteliğidir¹⁹. Uluslararası sermaye daha fazla kazanç sağlama amacıyla her türlü spekülasyon yola başvurmakta, özellikle ekonomileri kriz içindeki ülkeler için ciddi bir tehdit oluşturmaktadır.

Kuşkusuz günümüzde çok karmaşık hale gelen, hacmi hızla artan ve uluslararasılaşan ekonomik ve mali faaliyetleri geçmişteki eğilimlerle bire bir karşılaştırmak güçtür. Ancak, günümüzde ileri bir aşamaya ulaşmış uluslararasılaşma, geçmişin sermaye birikimi sürecinin ve krizlerin kaçınılmaz bir sonucudur, aniden ortaya çıkmamıştır. Özellikle de 1974 krizinin ardından parasal ve

¹⁷ Gencay Şaylan, *Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*, 1.b., Ankara: İmge Kitabevi, 1995, s. 130.

¹⁸ Şaylan, a.g.e., s. 130.

¹⁹ Stephan Gill, David Law *The Global Political Economy: Perspectives, Problems and Policies*, Harvester & Lincoln Press, New York, 1988, s. 146.

mali sermaye hızla uluslararasılaşma sürecine girmiştir. İlginç olan ise doksanlı yılların ikinci yarısındaki dışa açılma düzeyinin, liberal politikaların uygulandığı 1914 öncesindeki gibi olmasıdır. Nitekim günümüzde ihracat hacminin GSMH'ye oranı 1914 öncesini aşamamıştır. 1905-14 kesitinde sermaye hareketlerinin ulusal gelire oranını %6.5'e çeken İngiltere'nin performansı, sanayileşmiş ülkeler tarafından seksenli ve doksanlı yıllarda dahi yakalanamamıştır²⁰.

1.1.4. Eski Ekonomik Düzenin Yıkılışı, Yeni Denge Oluşumları ve İstikrar Arayışları

Dünya ekonomisi, gelişimini oldukça uzun sayılabilecek bir süre durağan bir süreç içinde sürdürmek zorunda kaldı. İkinci Dünya Savaşı'nın sonundan 1970'li yılların başına kadar dünya ekonomisinin çizgisi, savaş sonrası koşullarının, kurumlaşmalarının ve "soğuk savaş" kamplaşmasının etkisinde oluştu. 1970'li yıllar bir geçiş dönemini simgeledi. Eski düzen yeni düzenden çok farklıydı; dünya başlıca iki ideolojik kampa bölünmüştü. Bu ikisinin arasında yer alan "tarafsızlar" düzeni etkilemeyecek kadar zayıf ülkelerdi²¹. Özetle , eski dünya ekonomik düzeninin temelini, başını ABD ve SSCB'nin çektiği bu "kutuplaşma" ya da "kamplaşma" belirliyordu.

Küreselleşme sürecinin yükselen değerleri başında hiç kuşkusuz "liberalleşme" ve sınırları çizilememiş bir "serbestlik" bulunmaktadır. İktisat politikası açısından liberal ilke , "serbest" piyasa ekonomisi kuralları çerçevesinde bireyciliğe ayrıcalık ve öncelik tanınması ve sosyal boyutun hızla tasfiye sürecine sokulması biçiminde somutlaştırmaktadır²². 1980'li yılların başında, işte bu ilkeye dayanan yeni dünya düzeninin uluslar arası plandaki yapı taşları döşenmeye başladı.

Yeni dünya düzeninin sloganı haline gelen serbestleşme rüzgarı 1980'li yılların ortasında Gorbaçov SSCB'de iktidara geldiğinde, Doğu Bloğu'na geçti ve 1980'li yılların sonunda bu rüzgar fırtınaya dönüştü²³. Gerçekten de özellikle 1989-1992 yılları arasında, daha önce öngörülemeyen türde değişimler yaşanmıştı.

²⁰ John L.Stein , *Globalization of Markets, Capital Flows, Exchange Rates and Trade Regimes*, Heidelberg, Physica-VerlogPress, 1997, s. 29.

²¹ Kazgan, a.g.e., s. 65.

²² Sönmez, a.g.e., s. 511.

²³ Kazgan, a.g.e., s. 64.

Sovyetler Birliğinin önderliğini yaptığı sosyalist kampın kendi içinde çöküşü bu büyük değişimlerin en belirgin ve çarpıcı olanıydı. Sovyetler'in kendi içinde çökmeleri ile kapitalizm karşısındaki alternatif düzen tehdidi de ortadan kalkmıştı²⁴. Özellikle uluslararası dış borç krizinin aşılması yönünde alınan önlemlerden hemen sonra rayına oturtulmaya çalışılan küreselleşme politikaları ve yeni ekonomik düzen arayışları, başta Rusya Federasyonu olmak üzere yeni bağımsız cumhuriyetlerin oluşmasıyla yeni bir boyut kazandı. Öngörülen yeni düzen dünyanın önemli bir bölümünü kapsayan coğrafyada uygulanma şansını yakaladı. sosyalist rejim, yerini demokrasi ve serbest piyasa ekonomisi hedeflerine ve yaygın bir krize bıraktı ve ekonomi boyutunun da ötesinde bir yeni dünya düzeninin kurulması sürecine hızla girişilmiş oldu.

Eski sosyalist ülkelerin halklarına demokrasinin ancak serbest piyasa koşulları sayesinde işlerlik kazanacağı ve kısa sürede refah düzeylerinin hızla yükseleceğine ilişkin yöneltilen düşünceler karmaşık bir ekonomik ve siyasal dönem geçiren ve derin ekonomik krizin yanı sıra kimlik sorununun yaşandığı az gelişmiş ülkelerde etkili oldu²⁵. SSCB 'nin ve Avrupa'daki sosyalist sistemin çözülmesi, sanayileşmiş ülkelerin yanı sıra az gelişmiş ülkelerdeki siyasal yapılar üzerinde de önemli etkiler yarattı. 1990'lı yıllarında kapitalizmin alternatifi olmadığı yönündeki düşünceler yoğunluk kazandı. Bu bağlamda serbest piyasa ekonomisi temelinde yükselen küreselleşme veya bir başka deyişle sermayenin küreselleşme süreci hızlandırılırken, yeni dünya düzeninin "evrensel barış, çoğulcu demokratik rejim ve insan haklarına saygı" anlamına geldiği vurgulanırken, bu üçlünün bir ayağını zedeleyen ülkelerin küreselleşme sürecinin dışında kalacağı uyarısı da sürekli yapıldı²⁶. Doğu bloğuna ait ülkelerin politik ve ekonomik düzenlerinin altüst olduğu 1990'lı yıllarda ağır dış borçlu bu ülkelerin batılı kredi kurumlarından borçlanabilmek için serbest piyasa ekonomisi koşullarını kabul etmek zorunda kaldılar. Bunların dışında kalan ülkelerin bir kısmı ise, "dışlama "endişesiyle aynı yolu izledi"²⁷. Aksi takdirde ülkelerin, zengin yer altı kaynaklarına sahip olanları da dahil olmak üzere, oluşturulan yeni dünya düzeninin dışında bırakılmaları kaçınılmazdı. Böylece on yıl gibi kısa bir

²⁴ Şaylan, a.g.e., s. 143.

²⁵ Roland Robertson, *Globalization; Social Theory and Global Culture*, Sage Publications, London, 1992, s. 124.

²⁶ Robertson, a.g.e., s. 126.

²⁷ Kazgan, a.g.e., s. 65.

sürede, serbestleşme-küreselleşme akımı dünyanın küçümsenemeyecek kadar geniş bir alanına yayılmış oldu.

Yeni dünya düzeninde serbest piyasa ekonomisinin uluslararası düzeyde geçerli kılınması çabasına girildi. Bu bağlamda korumacı politikalara ve devlet karışıcılığı, girişimciliği ve müdahalesine sanayi, ticaret, bankacılık ve mali sektörlerde son verilmesi ve mevcut kamu işletmelerinin hızla özelleştirme ve/veya tasfiye yoluyla elden çıkarılması, sosyal güvenlik harcamalarının azaltılması, hatta sosyal güvenlik sisteminin tasfiye edilerek bireysel çözümlerin yaygınlaştırılması, yani özel sigorta şirketlerinin özendirilmesi ve yaygınlaştırılması, mal, hizmet ve sermaye hareketlerinin önündeki engellerin kaldırılarak tam serbestliğin sağlanması amaçlanmıştı²⁸. Gelişmekte olan ülkelerin ekonomileri de dahil olmak üzere bütün dünyada bir Pazar mekanizmasının egemenliği hakim oldu. Dünya Bankası, Uluslar arası Para Fonu (IMF) kurumları da gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerini pazar mekanizmasına uyumlu hale getirme görevini üstlenmişlerdi. Yeni ekonomik düzenin savunucularına göre serbest girişim, tam rekabet ve serbest piyasada oluşan fiyat mekanizması sayesinde kaynakların etkin dağıtımı gerçekleşecek ve verimlilik ile karlılık artacaktı. Sonuçta serbest piyasa ekonomisi temelinde yükselen küreselleşme gerçekleşecek ve bu gelişmeye ayak uyduran ülkeler ve bireyler yarar sağlayacaklardı. Söz konusu yarar kuşkusuz gelir ve refah düzeyinin yükselmesini çağrıştırmaktaydı²⁹. Sonuç olarak küreselleşmenin ekonomik ilkeleri, sermaye piyasalarının ve uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi, emek piyasalarının esnekleştirilmesi, toplumsal harcamaların kısılması, vergilerin azaltılması ve özel sektörün desteklenmesi şeklinde belirginleşti.

Diğer bir bakış açısına göre, "Yeni Ekonomik Düzen", 1970'li yılların sonu ve 1980'li yılların başında ABD'de, muhafazakarların "piyasa ekonomisini kamu müdahalelerinden arındırma" eylemiyle başladı. Başkan Reagan dönemini tanımlayan ve daha serbestleştirilmiş bir dünya ekonomisi yaratmak amacına dönük politikalar demetini oluşturan "Reaganomics", bu yeni ekonominin ilk adı oldu. Yeni Ekonomik Düzenin Batı Avrupa'ya girişi ise, İngiltere'de Başbakan Margaret Thatcher'ın politikaları yoluyla gerçekleşti. Aynı dönem bir dizi "Gelişmekte Olan

²⁸ Robertson, a.g.e., s. 129.

²⁹ Robertson, a.g.e., s. 130.

Ülkenin” borç ödeyemez duruma düşmesi, bunların kredi kurumları (IMF ve Dünya Bankası) aracılığıyla bu politikalara uyması sağlandı³⁰.

“Yeni Dünya Düzenine” intibak, beklenenin aksine umulduğundan daha zor oldu. Soğuk savaşın ardından denge ve istikrar ortadan kalkmıştı. Devletler ticari bloklar oluşturmaya, güç mücadelelerine girmeye başladılar. Doğu’da ise SSCB’nin dağılmasıyla etnik ve dini çatışmalar öne çıkmaya ve yerel savaşlar birbiri ardına gelmeye başladı³¹.

Yeni dünya düzeninden en çok etkilenen SSCB ve Doğu Bloğu içinde yer alan diğer ülkelerdi. Yeni dünya düzeninin en önemli bileşeni, eski SSCB’nin yaşadığı ekonomik krizin de etkisi ile pazarlarını Batıya açmaya başlaması, benzer bir politik sistem geliştirmesi ve giderek batının etkisi altına girmeye başlamasıydı.

“Yeni dünya düzeni, iki kutuplu küresel güç kümelenmesi (ABD ve SSCB) olarak ortaya çıkmaya başladı, üç kutuplu kümelenmenin (ABD, Almanya ve Japonya) ortaya çıkmasına yol açtı ve dünya ekonomisi bir kriz dönemine girdi³².

Yeni dünya düzenin , uluslararası ilişkilerinde ABD, siyasal güç konusunda rakipsiz olarak dünyayı biçimlendirmektedir ve bunu da büyük askeri gücüne dayanarak gerçekleştirmektedir. Bununla birlikte, askeri açıdan sadece bir tek süper güç olsa da, Batının güvenlik stratejisinin geleceği ile ilgili tartışmaya çok uluslu müdahalecilik görüşü egemendir³³. Nitekim, Sırlara karşı başlatılan Bosna ve Kosova hareketleri, her ne kadar ABD önderliğinde de olsa, çok uluslu NATO gücü tarafından gerçekleştirilmiştir. NATO , başlangıcından bu yana, kimi zaman ABD müdahaleciliğini bastırmak, kimi zamanda ihtiyaç duyulduğunda ABD’yi yanında bulmak amacıyla olan Avrupa için önemli bir araç olmuştur. Yeni dünya düzeninde Amerika küresel gücün belirleyici dört alanında üstün durumdadır: Askeri olarak eşiti olmayan bir küresel erişime sahiptir. Ekonomik olarak, Japonya ve Almanya tarafından bazı bakımlardan meydan okunsa da küresel büyümenin ana lokomotif

³⁰ Kazgan,, a.g.e., s. 64.

³¹ Ergin Yıldızoğlu, *Globalleşme ve Kriz*, İstanbul, 1996, s. 105.

³² Bruce Cumings, *The End of the 70 years’Crisis: Trilateralism and the New World Order*, *World Policy Journal*, Volume. 3, no. 2, Spring 1991, s. 196.

³³ B. Gills, J.Rocamora, Robin Wilson, *Düşük Yoğunluklu Demokrasi*, çev. A. Fethi, İstanbul, 1995, s. 27.

olmaya devam etmektedir. Teknolojik olarak yenileşmenin bıçak sırtı alanlarında genel öncülüğü elinde bulundurmaktadır ve kültürel olarak, bazı kabalıklara karşın özellikle dünya gençliği arasında rakipsiz bir cazibeye sahip bulunmaktadır. Bu dördünün birleşimi Amerika'yı yegane kapsamlı süper güç yapmaktadır³⁴.

Sonuç olarak, yeni dünya düzeni, soğuk savaş döneminin iki kutuplu istikrarından ziyade, güçlü kutupların olduğu, ama her sorun çıktığında yeni pazarlıkların yapılacağı, ittifakların kurulup dağıldığı, sık sık ve hızla uluslar arası bir boyut kazanabilecek bölgesel savaşların çıkabildiği kaygan ve akışkan bir dünya düzenidir³⁵.

1.1.5. Küreselleşmenin Temel Öğretisi ve Hedefi

Yeni dünya düzeni, kendini sadece siyasi dengeleri değiştirerek değil, ekonomi alanında da değişimi beraberinde getirerek hissettirmiştir. Yeni ekonomik düzenin temel öğretisi, evrensel düzeyde serbest piyasa ekonomisine geçilerek, bütün ülkelerin dünya pazarıyla bütünleşmesi ve mal-hizmet hareketlerinin tam serbestleşmesiyle küreselleşmenin gerçekleştirilmesidir. Bu da dünya genelinde ülkeler arasında sınırların kalkması, gümrük duvarlarının ve ulusal ekonomileri koruyan politikaların terk edilmesi ve ekonomik alanda sınırsız ve aynı zamanda kuralsız bir bütünleşme anlamına gelmektedir. Bu amaçla, ithalat-ihracat dış ticareti koruma politikalarının etkisinden arındırılacak, fiyat sübvansiyonları kaldırılacak, paraların konvertibilitesi sağlanacak, devlet tekelleri kaldırılacak, dolaysız yatırımlar, portföy yatırımları ve kısa vadeli sermaye hareketleri denetiminden arındırılacak ve mali piyasalar bütünleşecektir. Böylece dünya ekonomisi, katkıları özel girişimciler olan, piyasalarına rekabet koşullarının egemen olduğu ve dürtüsünün kar olduğu bir alana dönüşecektir³⁶.

Yeni dünya düzeninin hedefi, devletlerin pasifleştirildiği, özel girişimin dünya ekonomisiyle rekabet koşullarında bütünleştiği bir küresel ekonomik düzen yaratmaktır. Bu da tepeden inme alınan ve baskı ile uygulanan politik kararlarla

³⁴ Zbigniew Brezinsky, *Büyük Santraç Tahtası; Yeni Bir tarzın Hegemonyası*, çev. E. Kocabıyık, Sabah Kitapları, İstanbul, 1998, s. 26.

³⁵ Robinson, W. I., a.g.e., s. 90.

³⁶ Kazgan, a.g.e., s. 70.

değil, karmaşık bir uzlaşma sağlama süreci çerçevesinde gelişmektedir. Bu uzlaşım sağlama sürecinin uluslar arası olma özelliği taşıyan çeşitli öğelerden oluştuğu söylenebilir. IMF, Dünya Bankası; OECD ve G7 örgütlenmesi, yeni dünya düzeni ile ilgili uzlaşmayı siyasi düzeyde oluşturan kurumlara örneklerdir. Uzlaşmayı biçimlendirecek resmi kurumlaşmaların ana amacı tek tek devletleri ve devlet yönetimlerini ikna ederek kendi ekonomik yapılarını dünya ekonomisi ile biçimlendirmeye yönelik uyum önlemlerini uygulamalarını sağlamaktır. “Uzlaşma-biçimlendirme” süreci için söz konusu olan uyumlaştırma politikalarının hedefi esas olarak başta finansman ve kredi sistemi olmak üzere ekonomilerin liberalleşmesidir³⁷.

1.1.6. Yeni Ekonomik Düzenin Yarını

Küreselleşme sürecinde yeni dünya düzeninin en önemli bileşeni olan ekonomik yapılanmanın geleceği ile ilgili varsayımlar, mevcut düzeninin bu şekilde devam etmeyeceğini ve değişimin kaçınılmaz olduğunu işaret etmesine rağmen, bu değişimin alacağı şekil ve yönü kestirebilmek oldukça zor görünmektedir. Yeni dünya düzeni özellikle ekonomi boyutunun etkileriyle, çelişkileri derinleştirecek, tepkileri giderek yoğunlaştıracak ve gerilimleri artıracak gibi gözükmektedir³⁸. Yeni dünya düzeninden kastedilen, uluslararası sermayenin güçlü şirketler düzenini gerçekleştirmek doğrultusunda aradığı bir düzendir. Bu da bir değişim süreci içinde olacaktır ve zamanla yeni dünya düzeni de eskiyecektir³⁹.

Yeni ekonomik düzenin önümüzdeki 10-15 yıllık sürede nasıl bir şekil alacağı, ABD hariç , dünya ekonomisine yön veren endüstrileşmiş ülkelerin 1990 başından beri içinde bulunduğu durgunluğu atlatıp atlatamayacağına, durgunluk-gelişme süreçlerinin bölgesel dağılımına, her birinin zaman olarak uzunluğuna ve güçlülüğüne bağlı kalacaktır. Sanayileşmiş ülkelerin kendi içlerindeki ve az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ile arasındaki ilişkilerin niteliği bundan önemli boyutlarda etkilenmekte, bu da dünya düzeninin alacağı biçimi belirlemektedir⁴⁰.

³⁷ Şaylan, a.g.e., s. 180.

³⁸ Kazgan,, a.g.e., s. 214.

³⁹ Aydın Çeçen, *Dünyadaki ve Bölgedeki Gelişmeler Açısından Küreselleşme*, “küreselleşme” içinde, (der.I.Kansu), Ankara: İmge kitapevi, 1996, s. 99.

⁴⁰ Richard O'Brien, *Global Financial Integration: The End of Geography*, NewYork: Council on Foreign Relations Press, 1992, s. 43.

Dünya ekonomisinin “1929 Büyük Depresyonu” gibi yıkıcı bir krizle karşılaşılacağı görüşü giderek güçlenmektedir.

Sermayenin önemli bir yatırım alanı da, iyi faiz getiren dış borçlardır. Gelişmekte olan ülkelerin ithalat fazlasına, sanayileşmiş ülkeler kendi sanayilerinin verimli gelişmesini sürdürebilmek için görece olarak ihtiyaç duymaktadırlar. Bu şartlar altında dış borç birikimi önümüzdeki yıllarda da giderek artacak demektir. O zaman bu borçlara karşılık, doğal kaynaklar, tesisler veya bankalar gibi yeni teminatlar istenecektir. Durgunluktan çıkmak için kullanılabilir diğer bir kaynak da yeni teknolojik buluşlardır. Biyo-teknoloji, tarım, doğal çevrenin korunması, tıp, gıda sanayisi ve yeni hammaddelerin devreye sokulması gibi alanlar, önümüzdeki yıllarda köklü değişimlere sebep olacaktır⁴¹.

Yeni ekonomik düzenin gelecekte yol açacağı muhtemel sorunlar içinde belki de en önemlilerden biri ekolojik dengenin bozulması olacaktır. Yeni ekonomik düzende hesapsızca yürütülen endüstrileşme, doğaya zarar vermektedir. Rekabetçi bir ortamda daha fazla kar elde etmek, daha fazla değişim değeri üretmek “zorunluluğu” üretimi bir araç olmaktan çıkarıp bir amaç haline getirdi. Sonuç olarak, “sermaye sahibi için karlı olan, toplum içinde de yararlıdır” zihniyeti yerleşti. Kaynaklar (doğa) sonsuz, teknoloji de tarafsız sayıldı⁴². Ancak, sanayi devrimi ile başlayan doğa tahribatı küreselleşme ve yeni ekonomik düzene geçiş ile daha da belirginleşti.

Doğanın tahribi biraz da kullanılan enerji kaynaklarının niteliği ile ilgilidir. Geçmişte kömürün enerji olarak kullanılmaya başlanmasıyla, su ve rüzgardan yararlanma ortadan kalkmış, petrol nerdeyse kömürü unutturmuştu. Şimdilerde nükleer enerji yönünde güçlü bir eğilim vardır. Fakat nükleer enerjinin insanlığın geleceği açısından doğuracağı sonuçlar, soruna başka boyutlardan yaklaşmayı gerektirmektedir. Azgelişmiş ülkelerde kullanılan enerjinin de bu ülkelerin özel koşullarına uygun enerjiler olduğu söylenemez. Enerji teknolojileri “ileri” sanayileşmiş ülkelerde öncelikle üretmekte ve az gelişmiş ülkelere empoze

⁴¹ O'Brien, a.g.e., s. 44.

⁴² Fikret Başkaya, Sömürgecilik, Emperyalizm, Küreselleşme, Ankara, 1995, s. 99.

etmektedir⁴³. Nitekim her tarihsel dönemde belirli bir enerji teknolojisi egemen olmuştur. Fakat bu teknoloji toplumun tamamı için en uygun enerji teknolojisi olmak yerine, egemen olan sınıfın çıkarlarına “en uygun” teknolojiler olmuşlardır. Nitekim, sanayi kuruluşlarının istihdam oluşturma yarışında hükümetlerin çoğu, tüm ekolojik reform tasarılarından vazgeçmiş veya bu konuyla ilgili programlarını ertelemişlerdir⁴⁴.

Sonuç olarak, yeni ekonomik düzenin kuralsız ve acımasız rekabet ortamında, maliyetleri düşürmek uğruna çevreye yönelik yatırımlar yapmaktan kaçınan ve nükleer enerji kullanımında ısrar eden endüstri kolları tarafından doğaya salınan atıklar ve gazlar atmosfer tabakasının işlevini yerine getirememesine sebep olmuştur⁴⁵.

Küreselleşme süreci, gerek batılı demokrasileri gerekse demokrasi kavgası veren kalkınmakta olan ülkeleri yeni bir kriz içine sokmuş, “demokratik rejim” farklı platformlarda tartışılmaya başlanmıştır. Günümüzde küreselleşme bağlamında batılı demokrasiler yeniden değerlendirilmekte ve yeni kuramsal çerçeveler önerilmektedir. Yeni dünya düzeni/düzensizliği çerçevesinde oluşan kriz giderek derinleşmeye adaydır⁴⁶.

1.1.7. Küreselleşme Sürecinin Ekonomik Kapsamı

Küreselleşmenin en belirleyici unsurları ekonomik kapsamda toplanmaktadır. Küreselleşme doğal kaynaklar, sermaye, teknoloji ve işgücü gibi faktörlerden yararlanma amacını taşır. Piyasaların genişlemesinin bir çok sanayi için mallarını farklı ülkelerde ve kıtalarda üretip satmayı ve faaliyetlerini tüm dünyaya yayabilecek şekilde parçalara ayırmayı kolaylaştırdığı düşünülmektedir. Bu anlamda küresel bir emek piyasasının gelişimi önemlidir. Şirketler bu yeni fırsatları üretim avantajına çevirebilmeleri, AR-GE’de yarar sağlayabilmeleri ölçek ekonomilerine bağlıdır. Ülke sınırları ötesine genişlemek bir şirket için ister tek başına ister diğer

⁴³ S.P. Bradley, *Globalization, Technology and Competition: The Fusion of Computers and Telecommunications in the 1990's*, Harvard Business School Press, Boston, 1993, s. 83.

⁴⁴ Hans Peter Martin, Schumann, Harald, *Globelleşme Tuzağı*, çev. Ö. S. Karadana, M.Kahraman, Ankara: Ümit Yayıncılık, 1997, s.210.

⁴⁵ Bradley, a.g.e., s. 83.

⁴⁶ Taner Timur, *Küreselleşme ve Demokrasi Krizi*, Ankara, 1996, s. 339.

çokuluslularla birlikte olsun yeni ürün çizgisine dayanarak kâr elde etme şansını ciddi biçimde artırır⁴⁷. İletişim ve ulaşım teknolojilerindeki hızlı gelişme ekonomik küreselleşmeyi doğuran itici güçlerdir. Yeni bilgi ve iletişim teknolojileri ve daha düşük taşıma maliyetleri, hammadde ve yarı mamül tedarik ağlarını ve aynı zamanda üretimi, montajı, dağıtımını ve pazarları uluslar arası düzeyde genişletmeyi olanaklı kıldığından şirketler yeni fırsatlardan avantaj sağlayabilir. Çeşitli deregülasyon biçimleri (emek piyasaları, yatırımın gerekleri, çalışma saatleri ve finans piyasaları) ve özelleştirme sayesinde ortaya çıkacak olan cazip yatırım ve satış tercihlerinin peşinde koşan şirketler daha geniş bir olasılıklar demetinden seçim yapabilirler.

1.1.7.1. Uluslararası Sermaye Hareketleri

Günümüzde değişim rüzgarları iki boyutta esmektedir: Birinci değişim boyutu teknoloji devriminin haberleşmede yarattığı olağanüstü hızlanma ve alan genişlemesi, ikinci değişim boyutu da “Üçüncü Sanayi Devrimi” diye anılan bu devrimle iç içe geçmiş gibi gözükken ikinci değişim boyutu da serbest piyasa ekonomisi-serbest dış ticaret ve serbest sermaye hareketleridir. Bu boyut da gelişmiş ve gelişmekte olan ne kadar ülke varsa, hepsini kapsamak üzere yola çıkmıştır. Bunun temelinde ise sermayenin her biçimiyle küreselleşme baskısı vardır. Aynen birincide olduğu gibi, bu da ülke sınırlarını yıkmak amacındadır. Devletleri müdahalelerini azaltarak şirketlerin egemenliğini kurmayı istemektedir. Bürokratik her türlü engeli yıkmayı hedef almıştır. Bütün dünyayı serbestçe kendi kar planlarının uygulama alanı olarak görmektedir⁴⁸.

Nitekim, iletişim alanından yaşanan teknolojik devrim, sermayenin bir yerden diğerine aktarılmasını kolaylaştırmış durumdadır. Teknolojik gelişme ve değişikliklerle birlikte bilgisayarların işlem hızında, bellek kapasitesinde ve programlarda yaşanan gelişmelerle birlikte bilgi işlem, depolama ve telekomünikasyon etkinlikleri önceden görülmeyen bir şekilde hızlanmış ve ucuzlamıştır. Dünyanın hemen hemen bütün noktaları, sadece telefon hatlarıyla değil, ”fiber optik bilgi iletişim” kanallarıyla, “uydu haberleşme “kanallarıyla

⁴⁷ Robert Went, *Küreselleşme-Neo liberal İddialar, Radikal Yanıtlar*, Çev: Emrah Dinç, İstanbul: Yazın Yayıncılık, 2001, s. 79.

⁴⁸ Kazgan, a.g.e., s. 9.

birbirine bağlanmaya başlamıştır⁴⁹. Bu mekanda sermayenin yerkürenin çeşitli yerlerindeki yatırım olanakları hakkındaki bilgilerini ve uluslararası dolaşımı, gece-gündüz, farklı saat , bölgeleri vb. ayrımlarının koyduğu engelleri aşarak, bugüne kadar görülmemiş bir süreklilik ve hassasiyet kazanmıştır. Dünya ekonomisinde faaliyet gösteren rekabet ve/veya işbirliği içinde olan sermayeler arasındaki bağlar sıkılaştı, karşılıklı bağımlılık artmıştır. Dünya çapında alım-satım yapan, her gün çoğalan serbest yatırım sermayesinin akışını yönlendiren ve böylece tüm ulusların kaderini belirleyen küresel spekülâtörler, devlet denetiminden uzak kalmayı başarıyorlar⁵⁰. Artık milyarlarca dolar tutarındaki fonlar elektronik iletişim kanalları vasıtasıyla sanal bir ortamda bir yerden diğerine gidebiliyor. Bu da sermayenin uluslararası dolaşımı önünde hiçbir engelin kalmadığı sonucunu doğuruyor.

1.1.7.1.1. Uluslararası Sermayenin Tarihsel Gelişimi

Sermayenin uluslararası dolaşımı küreselleşme ile başlamıştır. Küreselleşmenin başlangıcı ise Ortaçağ'daki coğrafi keşiflerle önce yerkürenin her yanının tanınmasına kadar uzanmaktadır⁵¹. Dennis O. Flynn, modern küresel ticaretin 1571 yılında başladığını savunuyor. “O yıl İspanyol İmparatorluğu, Yeni Dünya'dan engin Pasifik Okyanusu'nu aşarak gelen gümüş yüklü kalyonları teslim almak üzere Filipinler'de Manila şehrini kurdu. Söz konusu gümüş İspanya'ya değil, Çin İmparatorluğu'na gidiyordu. Tarihte ilk kez, dünyanın insanla dolu bütün kıtaları doğrudan ticaret ilişkisi içine girmişti. Bazı ekonomistler küresel ekonominin İkinci Dünya Savaşı sonrasına ait olduğunu düşünüyorlar. Bu sadece onların tarih bilgilerinin yetersiz olduğunu gösteriyor” diyor. Ayrıca Paul Krugman da “Hepimizin sözünün ettiği bu küresel ekonomi aslında çok uzun zamandan bu yana süregelen bir şey” diye ekliyor⁵².

Sermayenin küreselleşmesi anlamında küreselleşme, Birinci Sanayi Devrimi'nin ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Yeni keşifler ve icatlarla ulaştırma-haberleşmeye yeni boyutlar katan İkinci Sanayi Devrimi döneminde ise sermayenin küreselleşmesi olgusu son bulmuştur. “Finans Kapital” diye anılan akışkan fonların

⁴⁹ Yıldızoğlu, a.g.e., s. 12.

⁵⁰ Martin, Schumann, a.g.e., s.56.

⁵¹ Kazgan, a.g.e., s. 16.

⁵² Paul Krugman, Globalization, Milliyet The Wall Street Journal Eki, No.23, 7 Ekim 1996, s. 6.

sermaye piyasalarına serbestçe girip çıkmaları ve sermayenin her biçimiyle ülke sınırlarından içeri ve dışarı serbest hareketleri İkinci Dünya Savaşı sonrasında da hemen geri gelmiş değil, ancak 1970'li yılların ikinci yarısında, baskılar sonucu tekrar XIX.yüzyılı hatırlatır biçimiyle geri dönüş yapmıştır⁵³. Sermaye hareketlerinin uluslararasılaşması yeni bir olgu değildir. Ancak, dünya ekonomisinin merkez ülkelerinden çevre ülkelerine yapılan doğrudan sermaye yatırımları ve daha önemlisi portföy yatırımları son yıllarda tarihin daha önceki dönemlerine göre çok hızlı ve büyük sıçramalarla gerçekleşti⁵⁴.

Sermayenin uluslararası düzlemde dolaşımının hemen hemen serbest olduğu 1870-1915 döneminde uluslararası yatırımlarda yapılan üretim toplam "küresel üretimin" %9'una ulaşmıştı. Bu düzeyi tekrar yakalamak için yaklaşık bir yüzyıl geçti. 1991'de bu oran %8.5'e ancak ulaşılabilmişti. Daha sonra sermayenin bu serbest dolaşımı uluslararası rekabet ve savaşlar arasında kırıldı. 1950'lerde doğrudan yabancı sermaye yatırımları tekrar artmaya başladığında artık yeni bir düzlemde, çok uluslu şirketlerin oluşması süreci içinde tartışılmaya başlanmıştır. Günümüzde küreselleşme, sermayenin uluslararasılaşmasında 1980'lerdeki hızlanmanın ürünü olarak ortaya çıktı⁵⁵. Özellikle, iletişim alanında yeni teknolojilerin ortaya çıkışı sermaye hareketlerinin uluslararası dolaşımını kuşkusuz hızlandırdı. Ancak, sermayenin serbest dolaşımı, yeni teknoloji ile hızlanmasının yanı sıra etki alanının genişlemesiyle de kendini gösterdi. 1980'lerde "devlet kapitalist" ekonomistler derin bir ekonomik ve sosyal krizin etkisiyle dışa açılmaya ve merkezi kontrol ve düzenlemelerini kaldırmaya başladılar⁵⁶. Bu sürecin içinde dünyanın kapalı olan alanları-Doğu Bloğu Ülkeleri ve SSCB-sermayenin uluslararası dolaşımına açılmaya başladı. Çin'de de daha önce başlamış olan süreç bu yeni gelen basınç ile daha da hızlandı. Geçmişte komünizmin savunucuları olan bu ülkelerin oluşturulan yeni düzene bu kadar kolay intibak edebilmeleri herhalde beklenmiyordu. Sonuçta tüm bu gelişmeler dünya ekonomisinin yeni ve uzun bir tarihsel gelişme/genişleme döneminin eşliğinde olduğunu düşündürmektedir. Bu

---

⁵³ Kazgan., a.g.e., s. 17.

⁵⁴ Yıldızoğlu, a.g.e., s. 11.

⁵⁵ Yıldızoğlu, a.g.e., s. 15.

⁵⁶ Bradley, a.g.e., s. 114.

dönemin insanlığın refahı açısından doğuracağı sonuçlar ise tartışılmaya devam etmektedir.

1.1.7.1.2.Uluslararası Sermayenin Ulaştığı Boyutlar

Küreselleşme ve sermayenin uluslararasılaşmasının birlikte anılan kavramlar olması, aralarındaki neden-sonuç ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Yeni yatırım araçlarının yaratılması, bunların etkinliğini arttıran ve yaygınlaştıran bir haberleşme ve bilgi işlem teknolojisinin baş döndürücü bir hızla gelişmesi, sermayenin dolaşımının serbestleşmeye başlaması küreselleşmeyi yaratmıştır. Bu üç gelişmeyi bir araya koyar ve salt ekonomik açıdan bakarsak küreselleşme kavramının gerçekte, sermayenin uluslararasılaşmasındaki hızlanmanın ve genişlemenin artık uluslararasılaşma kavramına sığmayan bir düzeye ulaştığını ifade etmek için kullandığı görülmektedir. Burada söz konusu olan uluslar arası, doğrusal bir boyut değil, küresel, çok yönlü ve karmaşık bir boyuttur⁵⁷. Küreselleşme konusundaki tartışmaların genellikle bir kısır döngüyle sonuçlanması da işte bu çok yönlülük ve karmaşadan kaynaklanmaktadır.

Küreselleşme, dünya ekonomisinde teknolojinin ve yeni yatırım araçlarının da yardımıyla son derecede hızlı hareket eden, küresel düzeyde karar veren yatırımcılardan ve çeşitli ülke pazarlarına hızla girip çıkabilen bu arada da mali krizler açabilen, merkez bankalarını iktidarsızlaştıran, hükümet politikalarını anında etkisiz bırakan bir “sıcak para” dan oluşan çok istikrarsız bir sermaye piyasası oluşturmuştur. Günümüzde uluslararası piyasalarda kısa vadeli sermaye hareketlerinin gitgide artan akışkanlığı ve büyüyen miktarı son yılların en önemli iktisadi olgularından birisi olarak değerlendirilmektedir.

Uluslararası mali sermayenin en önemli özelliği ulusal sermaye birikim süreci çabasında olmamasıdır. Bu sınıfın kontrol ettiği sermaye bir ülkeye giriyor, çok az bir süre kalıyor. Koşullara bağlı olarak, örneğin faiz oranlarına ya da Türkiye’de olduğu gibi faiz , enflasyon ve döviz oranları hareketine bağlı olarak kalıyor. Hemen arkasından en ufak bir değişiklikte, ya da bir başka ülkede koşullarının veya getirinin biraz daha yüksek olmasıyla hızla oradan çıkıyor, başka bir tarafa doğru

---

⁵⁷ Bradley, a.g.e., s. 116.

gidiyor. Yalnız geldiği yerde, büyük miktarlarla geldiği için büyük bir döviz bolluğu yaratıyor. Ekonomilerde ani bir canlanma, hareketlenme yaratıyor. Ama aniden çıktığı zaman da arkasında büyük bir karmaşa ve boşluk bırakıyor ve bir anda, örneğin bankaların döviz pozisyonlarını kapanamaz hale getiriyor⁵⁸. Ülkelerin dış borçlanma ihtiyacı doğduğunda kredi alabilme olanakları düşmeye başlıyor ve bu da dış borcun ancak birtakım tavizlerin verilmesi karşılığında alınabilmesine sebep oluyor.

1980'li yılların başından itibaren döviz ve sermaye dolaşımındaki kısıtlamalar belirgin şekilde kaldırılmaya başlandı. Uluslararası finans işlemlerinin hacmi daha 80'li yılların başlarında dünya ticaret hacminin üzerine çıktı. 1991 yılında New York, Londra ve Tokyo'da gerçekleştirilen günlük döviz işlemleri, dünya ticaret hacminin 20, hatta 30 katına ulaştı ve bunların sadece yüzde 3'ü dış ticarete dayalı finans işlemlerinden kaynaklandı. OECD ülkelerinin döviz rezervleri 1983 yılında günlük döviz işlemleri hacminin iki katına ulaşmış durumdayken, 1995 yılında 1,3 milyar dolar tutarındaki günlük döviz işlem hacminin ancak yarısı kadar olabildi⁵⁹.

Uluslararası mali sermaye kısa vadede yüksek karlar sağlıyor ama, dünya ölçeğinde ve uzun dönemde sorunlar daha da büyüyor ve içinden çıkılmaz hale geliyor. Zira her firma rekabetçi konumunu korumak ve Pazar payını artırmak için, verimliliği artırıcı, maliyetleri düşürücü önlemler alıyor. Bu amaçla her seferinde daha çok işçiyi işten çıkarıyor, dolayısıyla insanlar alım gücünden mahrum ediliyor. Uluslararası sermayenin bir ülkedeki ulusal sermaye birikim sürecinde çabası olmadığı için, buradaki sınıflar ilişkisiyle de bir bağlantısı mevcut değil ve halk tabakaları karşısında kendini meşru kılma, haklı çıkarma gibi kaygıları bulunmuyor. Bunun yarattığı sorun ise ulusal sermaye birikim sürecinde çabası olan hükümetlerin ekonomilerini yaşatabilmesi için kendilerini seçenlerden ziyade uluslar arası fon yöneticilerinin isteklerini göz önüne almalarını getiriyor⁶⁰. Böylece ülke iç ve dış siyasetinde başka ülke ya da devletlerin boyunduruğu altına girmiş oluyor.

---

⁵⁸ Ajit S. Bhalla, *Globalization, Growth and Marginalization*, Ottawa, 1998, s. 167.

⁵⁹ Setzer, a.g.e., s. 17.

⁶⁰ Bhalla, a.g.e., s. 168.

Günümüzde sermaye hareketleri daha çok üç gelişmiş kutup (ABD, Batı Avrupa, Japonya-Pasifik) arasında yoğunlaşmakta ve dünya ticaretinin %95'den fazlası da söz konusu üç kutup içinde ve arasında gerçekleşiyor. Son otuz yılda finans pazarlarının genişlemesinin asıl nedeni ise, büyük sanayi gruplarının dünya pazarında daralmanın devam etmesinden ötürü karlarını yeniden yatırıma yönlentmemeleri sonucu ellerindeki kaynağı finans sektöründe değerlendirmek istemelerinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla yeni yatırımlardan çok, karın finans sektöründe değerlendirilmesi, şirketlerin satın alınması, füzyon, şirketler arası evlilikler ve üretim anlaşmaları, özelleştirmeye sunulan şirketlerin satın alınması gibi alanlara yönelmektedir. Çoğu endüstrileşmiş dünyanın üç refah bölgesi olan Amerika, Avrupa ve Doğu Asya'da üstlenmiş rakip firmalar arasında kurulan ittifakla, yerli-yabancı, dost-düşman, biz-onlar tanımlarını belirsiz hale getirilmektedir. Doğası gereği finans sermayesi de, kısa ve çok kısa vadede en yüksek karı sağlayacak plasmanları tercih etmektedir. Bu verimli yatırımlara yönelmeyen rantiyeye sermayesinin ya da finans sermayesinin baskıcı gücü olarak ifade edilebilir. Yalnızca uluslar arası mali işlemlerin toplam değeri fiziksel mal üretimin toplam değerinin tam yedi kat büyüklüğündedir⁶¹.

Sermaye akımları sadece doğru makro-iktisadi politikaları uygulayan birkaç gözde ülkeye değil, yapıları ve iktisadi politikalarında son derece farklılık gösteren bir çok ekonomiye aynı kararlılık ve hızda ilgi göstermektedir. Bu yönüyle, 1990'ların uluslar arası sermaye hareketlerinin bir iki coğrafi bölgeyle sınırlı kalmadığını, bunun aksine, dünya kapitalizminin küresel ölçekte yeni bir aşamasını oluşturduğu görülmektedir⁶². Bu sermaye hareketlerinin etkilerine ilişkin olarak iki gelişme dikkati çekmektedir⁶³. Bunlardan birincisi, sermayenin dolaşmasındaki hızlanma ile verimliliğin artması ve sermayenin gerek fonlar gerekse de mal olarak değerlendirilme ve üretim süreci dışında geçirdiği zamanın azalmasıdır. İkincisi ise, bu artan verimliliği karşısında ulusal ekonomileri üzerinde etkili olma güçlerinin, bu küresel sermayenin ekonomilerindeki ağırlığına bağlı olarak giderek azalmasıdır. Bu ikinci gelişmenin gerçek etkilerinin boyutları henüz tam olarak kavranabilmiş değildir. Özellikle Meksika krizinden sonra sermayenin serbestçe dolaşımı, dış

⁶¹ Başkaya, a.g.e., s. 50.

⁶²Erinç Yeldan, *Küreselleşme Sürecinde Finansal Sermaye, Petrol İş Yılığ*, İstanbul, 1995, s. 219.

⁶³ Yıldızoğlu, a.g.e., s. 17.

kredilerin önemli ve etkileri üzerinde ciddi kuşkular oluşmaya başladığı gözlenmektedir. Bir taraftan sermayenin dolaşımı daha da serbestleşerek hızlanmakta, diğer taraftan bunun yarattığı tahrip edici etkiler küreselleşmenin hangi yollarda nasıl ilerleyerek gelişeceği konusunda yeni sorunlar gündeme getirmektedir.

Kapitalizminin, 1980'lerin başında yeni bir değişim sürecine girmesiyle önceki dönemde oluşmuş tüm denge ve ittifakları aşındırması. Başlıca dört alanda belirgin bir değişime damgasını vurmuş görünmektedir⁶⁴. Emek-sermaye ilişkisi emek aleyhine olmak üzere ve küresel planda bozulmuş durumdadır. Dünyanın her yerinde farklı oranlarda olmakla birlikte reel ücretler düşmüş işsizlik artmış, gelir dağılımı daha da bozulmuş ve işçi örgütleri güç kaybına uğramıştır. 1967-1992 arasında Amerikan işçilerin ortalama verimliliği %30 artmış, buna karşılık ortalama reel ücretler %13 oranında gerilemiştir. İkinci olarak, üretici sermaye (sanayi sermayesi) güç kaybına uğrarken finans ve rantıye sermayesi ön plana çıkmıştır. Üçüncü olarak, devlet-sermaye ilişkisi de devletin düzenleyiciliği ve yönlendiriciliği aleyhine olarak aşınmaya uğramıştır. Son olarak, dünya çapındaki çok uluslu şirketlerin (ÇUŞ) ve hükümetlerin kendi haklarının yararına olan politikaları yürütmelerine engel olma gücü ve olanağını yakalamasıdır. Gerçekten de, günümüzde ulus-devletlerin liderleri kendi toprakları üzerinde bir zamanlar sahip oldukları kontrolün büyük kısmını yitirmekte ve dış dünyanın taleplerine gittikçe daha fazla uyum sağlamak zorunda kalmaktadır. Düzenli olarak sınır-ötesi çalışan işletmeler, en ücra köşeler bile her türlü politik düzenleme ve geleneği aşip geçen bir yeni dünya ekonomisine katılmaktadırlar. Böylece ulus-devletin hakimiyeti, uluslar arası üstünlük kurma yarışındaki gücünü giderek kaybetmektedir.

1.1.7.1.3. Üretimin Uluslararasılaşması ve Doğrudan Yatırımlar

Sermaye hareketlerinin uluslararasılaşma süreci üretimin uluslar arası niteliğinin artmasıyla yeni bir boyut kazanmış durumdadır. Üretimin uluslararasılaşması, uluslararası ticaretin yapısı üzerindeki iki önemli etki yaratmaktadır⁶⁵. Birincisi; uluslararası üretimin artması, ya da aynı anlamda olmak

⁶⁴ Başkaya, a.g.e., s. 51.

⁶⁵ Cevdet Erdost, Sermayenin Uluslararasılaşması ve Teknoloji Transferi, Ankara: Savaş yayım evi, 1982, s. 148.

üzere uluslararası firmaların faaliyetlerinin genişlemesi, mal akınlarının niteliğini değiştirmektedir. Mal akımlarının giderek artan bir bölümünü her ne kadar uluslararası düzeyde gerçekleşse de, uluslararası firma alanı içindeki ticaretle ilgilidir. Yavru firmalardan ana firmaya, ana firmadan yavru firmalara ,yavru firmalardan yavru firmalara ihracat sonunda, uluslar arası firma alanı içindeki akımlar, ülkeler arası akımlardan çok daha büyük boyutlara ulaşmış durumdadır. Üretim uluslararasılaşmasının, uluslararası ticaretin yapısı üzerindeki ikinci etkisi; uluslar arası ticaretin konusu olan malların niteliklerini değiştirmesidir. Uluslararası firma alanı içindeki akımlar giderek artan bir biçimde ara malları, montaj ürünleri ve yedek parçaları kapsamaktadır.

Sermayenin küresel boyuttaki hareketliliği, ona hem ulusal ekonomiler, hem de emek karşısında geçmişte olmadığı ölçüde bir güç sağlamaktadır. Üretim, iletişim ve ulaşım teknolojisinin getirdiği kolaylıklarla sermaye, yatırım ve üretimini ya tümüyle ya parçalara bölerek kendisi için daha elverişli olanaklar sunan bölge veya ülkelere kaydırabilmektedir. Bu hareket serbestisi veya kolaylığı ise onu hem ulusal devletler, hem emek karşısında önemli ölçüde bağımsızlaştırmaktadır. Bir yandan büyük ve denetimsiz bir sermaye birikimi, öte yanda sermayesi kıt fakat tüketim arzusu büyük ülkeler ve toplumlar varolunca, sermaye için en çabuk ve kolay kazanç üretim değil, kısa vadeli sermaye hareketleri olmaktadır. Bunca borçlu ülke varken bu hareketliliğin hedefini bulması da zor olmamaktadır. Dünya artık ebat açısından reel ekonomileri küçülten bir 24 saatlik , işlemler ağıyla sarılmıştır. Küresel döviz piyasalarında her gün bir trilyon dolar el değiştirmektedir. Bu paranın %90'ı spekülatif özellik taşımaktadır ve sadece %10'luk bir kısmı finans ticaretine ve uzun vadeli yatırımlara akmaktadır⁶⁶. Dolayısıyla üretime yapılması gereken yatırım, istikrarsız olduğu halde kısa vadede kazanç sağlayabilen sermaye hareketlerinde yoğunlaşmaktadır.

Uluslararası kapitalizmin bugünkü aşamasında küreselleşme olgusu, üretim sürecinden çok değişim, sermaye hareketleri ve bu alandaki tüm düzenlemelerin kaldırılması süreçlerinde kendini göstermektedir. Bu durum da uluslararası planda kontrolsüz spekülatif dalgalanmalara yol açmakta, bazen orta büyüklükteki kapitalist

⁶⁶ Atilla Karaosmanoğlu, "Küreselleşme ve Ulus Devlet", *İktisat Dergisi*, Sayı. 358, Ağustos, 1996, s. 71.

ülkelerin paraları bile salt politik nedenli saldırılara hedef teşkil etmektedir⁶⁷. Sermayeyi ulusal ekonomi ve emek karşısında güçlü konuma getiren ya da onlardan bazı ödünler istemesinde kullanılan temel gerekçe uluslararası rekabetin artışıdır. Bunun için verimlilik etkinlik ve bunların gerekleri önemlidir⁶⁸.

Sermayenin uluslararasılaşması, teknolojinin dolaşım zorunluluğunu ve biçimlerini belirlerken, aynı zamanda teknolojinin dünya ölçüsünde standartlaşmasına da yol açmaktadır. Bu bağlam içinde, bazı ülkelerin teknolojik bağımlılığı, diğer bazı ülkelerin teknolojiyi uluslararası düzeyde kullanma zorunluluğunun bir sonucudur. Bu zorunluluk da, daha sonraki yeni teknolojilerin üretim koşullarını oluşturmaktadır. Teknoloji üretimindeki uluslararası eşitsizlikler, sermayenin uluslararasılaşma sürecindeki eşitsizliklerle sürdürülmekte ve yeniden üretilmektedir. Farklı ulusal sermayelerin kendilerini uluslararası düzeyde değerlendirme ve yeniden üretme kapasiteleri, bunların birikim koşulları ve teknoloji üretimi üzerindeki egemenliklerini sürdürmelerinin temel koşulunu oluşturmaktadır. Başka bir deyişle, üretimin uluslararasılaşmasında ulusal sermayelerin eşit olmayan dinamizmi, teknoloji üretimde uluslararası eşitsizliklerin yeniden üretimini açıklayan temel öğelerden birisidir⁶⁹.

Küreselleşme tartışmalarında sınır aşırı ticaretin yanı sıra, doğrudan yatırımlarda çok önemli bir rol oynamaktadır. Doğrudan yatırımlar denildiğinde, sermayenin bir başka ülkede şirket kurmak veya yabancı bir şirketin hisselerini satın almak amacıyla bir ülkeden diğerine ihraç edilmesi suretiyle gerçekleştirilen yurtdışı yatırımları anlaşılmalıdır. Doğrudan yatırımlarda belirleyici husus, yabancı şirket üzerinde etki ve denetim kurabilmektir⁷⁰. Dolayısıyla doğrudan yatırımların portföy yatırımları ile karıştırılmaması gerekir, zira portföy yatırımları yabancı şirketlerin sadece kazancına iştirak niteliği taşımaktadır. Doğrudan yatırımların hacmi, yani sermaye akışı, 80'li yıllardaki büyük artıştan ve 90'lı yılların başındaki gerilemeden sonra tekrar 200 milyar dolarlık sabit düzeyine ulaşmıştır. Dünyadaki doğrudan yatırımların çoğu her ne kadar Amerika, Japonya , AB ülkelerinde yoğunlaşmış olsa

⁶⁷ Timur, a.g.e., s. 339.

⁶⁸ Koray , a.g.e., s. 758.

⁶⁹ James H. Mittelman, *Globalization: Critical Reflections*, Lyne Rienner Publications, London, 1996, s. 37.

⁷⁰ Setzer, a.g.e., s. 16.

da, kalkınmakta olan ülkeler son yıllarda yatırım açısından daha cazip hale gelmeye başlamışlardır. Bu ülkelerin sermaye transferindeki payı 1994 yılında takriben %37 düzeyinde olmuş ve böylelikle mal ithalatındaki paylarının (%30) üzerine çıkmıştır. %50'sinden fazlası AB-Kuzey Amerika-Japonya üçlüsünde gerçekleştirilen dünya ticaretinden farklı olarak bölgeler arası doğrudan yatırımlar dünyadaki doğrudan yatırımların sadece üçte birini oluşturmaktadır⁷¹. Bu da doğrudan yatırımların daha küresel bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Uluslararası sermaye hareketlerinin yoğunluk kazandığı bu sürecin bir başka özelliği de özel sermaye yatırımları içinde hizmet sektörünün payının artmasıdır. Bu oran sanayileşmiş OECD ülkelerinde %40 ile %60 arasında değişmektedir⁷². Amerikan reklam endüstrisi, konunun açıklanması açısından bir örnek olabilir. Amerikan reklam ağlarının hakim konumu, ticari ve sınai bir üstünlüğün göstergesidir. Reklamcılık sektöründe uluslararası ağların mülkiyet yapısı 40 yıl boyunca şaşırtıcı biçimde aynı kaldı. Bu dönem boyunca çoğu ABD'li olan ajanslar ilk 20 sırayı paylaştılar⁷³.

Görüldüğü gibi, uluslararası sermaye hem doğrudan dünyanın her yerinde medya kuruluşlarını satın alarak, hem de reklam veren olarak medyada üstünlük kurmaktadır⁷⁴.

1.1.7.2.Çokuluslu Şirketler (ÇUŞ)

ÇUŞ küreselleşme süreci ortaya çıkmadan önce dünya ticaretinde yer almışlardır. 19. yüzyılda Avrupa merkezli olmak üzere Belçika'da (S.A.Cockreil-1815) Almanya'da (Bayer-1863) İsviçre'de (Nestle-1867) Fransa'da (Michelin-1893) ve İngiltere'de (Lever-1890) ortaya çıkmışlardır⁷⁵. 1960 ve 70'li yıllara kadar çok uluslu şirketler Avrupa'da var olmasına rağmen bu tarihlerde Amerikan orijinli şirketler, son yıllarda ise değişik milli orijinleri olan şirketler piyasaya girmişlerdir⁷⁶.

⁷¹ Setzer, a.g.e., s. 17.

⁷² Başkaya, a.g.e., s. 51.

⁷³ Armand Mattelart, *Reklamcılık*, Çev. S. Öz, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995, s. 11.

⁷⁴ Sadi Özdemir, *Medya Emperyalizm ve Küreselleşme*, İstanbul, 1998, s. 158.

⁷⁵ Deniz Ülke Arıboğan, *Globalleşme Senaryosunun Aktörleri*, Uluslararası İlişkilerde Güç Mücadelesi 2. b., İstanbul: Der Yayınları, 1997, s. 169.

⁷⁶ Tunç, a.g.e., s. 57.

ÇUŞ için son yüzyılda dünya piyasalarına yön veren kurumlar olarak görülmektedir. Bu şirketler için bir tanımlama ise şu şekilde yapılabilir: Yatırım faaliyetlerini birden fazla ülkede sürdüren ve üretimle ilgili kararları bir merkezden alan veya çeşitli yollarla bağlı şirketlerin kararlarını etkileyebilen şirketlerdir. 1970'lerde 7000 olan bu tür şirketlerin sayısı 1996'da 50000'e yaklaşmıştır. Bu sayısal artışla birlikte ÇUŞ dünya ekonomisinin üçte birini denetler hale gelmişlerdir⁷⁷.

Çok uluslu şirketlerin üretim faaliyetlerini 3 grupta toplamıştır⁷⁸ :

-Geriye bağlantılı faaliyetler: Bunlar daha çok doğal kaynakları işletmek için kurulmuş şirketlerdir. Kendi sanai üretimleri veya dünya pazarları için gerekli hammaddenin çıkarılması, işlenmesi ve satışı faaliyetlerinde bulunurlar. 19. yüzyılda İngiliz sömürgeleri ile bugünkü petrol ve diğer maden çıkarma faaliyetleri yürüten şirketler örnek gösterilebilir.

-İleriye bağlantılı üretim faaliyetleri: Bunlar ya şirketin yabancı ülkelerdeki satış faaliyetlerini düzenlemek ya da ana firmanın bulunduğu ülkenin pazarlarının sınırlı olması nedeniyle diğer ülkelerde yatırım yapan şirketlerdir. Örneğin Nestle şirketi 186 fabrikadan üç tanesi ana şirketin bulunduğu İsviçre'de kurulmuş olup bu ülkedeki satışlar toplam satışların %3'ünün oluşturmaktadır.

-Yatay bağlantılı üretim faaliyetleri: Günümüzde en çok yaygın olan bu tip şirketlerdir. Son çeyrek yüzyılda özel doğrudan yabancı yatırımların büyük bir büyük bir bölümü bu tip şirketlerce yapılmıştır. Yatırım yapılan ülkedeki yavru şirkete sermaye ile birlikte üretim için gerekli teknoloji, teknik yardım-know how-işgücü de transfer edilerek yavru şirketin ana firmanın üretim stratejisi doğrultusunda üretim yapması sağlanır.

Çok uluslu şirketlerin esas amaçları küresel düzeyde Pazar arayışları ve kar elde etme çabasıdır. Şirketler ülke sınırları dışında bir karar alınırken gidecekleri ülkedeki belirsizlikler ve ilave maliyetleri düşünürler. Ancak çok uluslu şirketler özellikle az gelişmiş ülkelere yatırım yaparken bazı teknelci ayrıcalıklara sahiptirler. Mal farklılaşması üstün pazarlama teknikleri ve fiyat politikalarıyla yerli üreticilere

⁷⁷ Hıdır Mor, "Küreselleşmeli mi?Küreselleşmemeli mi?" *Dış Ticarete Durum*. Sayı no 44:86-91, (Nisan 2000), s. 89.

⁷⁸ Cem Alpar, Tuba Ongun, *Dünya Ekonomisi ve Uluslar arası Ekonomik Kuruluşlar* (Türkiye Ekonomik Kurumu, 1985), s. 89-90.

nazaran daha geniş pazarları ele geçirebilme olanağına sahiptirler. Ayrıca üretimde kullanılan teknolojinin know-how'larla taklit edilmesinin önlenmesi, sermaye temininde kolaylık büyük ölçekli yatırımlar nedeniyle içsel tasarruflar bu şirketlerin elde ettiği avantajlardır⁷⁹.

Küresel ekonominin tanımı gereği doğal kaynaklar, sermaye, teknoloji ve emekten oluşan üretim faktörleri kadar mallar ve hizmetlerin de dünya üzerinde hareket ettiği, hizmetlerin ve doğal kaynakların ucuz oldukları yerlerden pahalı oldukları yerlere mallarının üretiminin ise pahalı oldukları yerler ile ucuz oldukları yerlere doğru kaydığı kar eksenine bir ortam yaratırlar⁸⁰. Küresel dünyanın getirdiği rekabet sonucu dünya üzerinde bir tekel oluşturma çabası son yıllara da çok uluslu şirketlerin birleşmeleri ile daha da gün ışığına çıkmıştır. Örneğin Alman Daimler-Benz ile Amerikan Chrysler birleşmesi gibi⁸¹.

1.1.7.3.Bölgeselleşme Eğilimleri

Coğrafi açıdan birbirlerine yakın ulusal ekonomiler arasındaki ekonomik ilişkileri giderek daha yoğun hale gelmesi olarak tarif edebilen “bölgeselleşme”, halen AB–Kuzey Amerika–Japonya üçlüsü dahilinde ve son yıllarda da özellikle Güney ve Latin Amerika’da gözlenen bir olgudur. Bölgeselleşme ve küreselleşme arasındaki ilişkiyi ele alan araştırmalar, bölgeselleşmenin küresel entegrasyona engel teşkil etmediğini, aksine küreselleşme açısından bir ön aşama oluşturduğunu ortaya koymuştur⁸².

Küreselleşmeyle paralel giden bölgeselleşme aslında anlam olarak zıt gibi görünse de pratikte küreselleşmenin alt yapısını hazırlayan bir gelişmeden ibarettir. Çünkü bütün bölgesel ekonomik yapılanmalar, aslında gelecekteki tam küresel ticaretin standart kurallarını oluşturma projeleri şeklinde tezahür etmektedir⁸³. Güçlü ülkeler bölgelerinde yeni ortaklıklar oluşturarak hem siyasi hem de ekonomik anlamda yeni oluşumların temellerini atmışlardır. Diğer bir ifadeyle, gelişmiş

⁷⁹ Alpar, Ogun, a.g.e., s. 95.

⁸⁰ Mor, a.g.e., s. 89.

⁸¹ İyiboçkurt, a.g.e., s. 109.

⁸² Setzer, a.g.e., s. 23.

⁸³ Özdemir, a.g.e., s. 174.

lkeler, 21.Yüzyıldaki rekabete bölgesel ittifaklar aracılığıyla hazırlanmaktadır⁸⁴. Dünya bir taraftan kreselleşirken bir taraftan da blgeselleşmekte, ülkeler arasında ekonomik, politik ve teknolojik bağların artması, işbirliği hareketlerini körüklemektedir. IMF, GATT, WTO, Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler gibi kuruluşlar küreselleşme, AB, NAFTA ve EFTA bölgeselleşme çerçevesindeki bir işbirliğini simgeliyor ise de bu kuruluşlara ve dünyanın geleceğine yön veren esas gç, ekonomisi güçlü devletlerin oluşturdukları özel gruplardır⁸⁵. Dünya döviz piyasalarında ortaya çıkan paranın ortalama 3 trilyon dolar olduğu, işsizliğin tırmandığı, dış ticaret açıklarının ve kamu borçlanmalarının yükseldiği ekonomi tablosunda dünya, ABD nderliğinde Kuzey Amerika , Almanya nderliğinde Avrupa ve Japonya nderliğinde Doğu Asya olmak üzere üç bölgeye ayrılmış durumdadır. Her bölgenin tekellerinin kendi çıkarlarını ön plana çıkarması ve değişik bölgelerin farklı sorunlarından dolayı, şu anki G-7'yi üç kutuplu bir yapı oluřturmaktadır⁸⁶. Bu üç kutupluluk, ikiye karşı bir ittifak korkusu yüzünden, sürekli kısır tartışmalara neden olmakta ve kutuplar geçici ikili ittifaklar kurarak, üçüncü kutuba saldırmak için sürekli yeni nedenler bulmaktadırlar.

Birleşme ile ekonomik birim büyüdükçe bir yönden bütünleşmeye dahil ekonomiler için avantajlar doğmakta, bir yandan da birleşen ekonomilerin dışarıda kalanlara karşı gçleri artmaktadır. Rakip ekonomilere sahip ülkeler bütünleşme ile tamamlayıcı ekonomilere sahip olarak ekonomik gelişmeden nasiplerini almaktadırlar⁸⁷.

Bölgesel ittifaklarla serbest piyasa ekonomisinin kurallarına korumacı politikalara direnen ülkeler, ister küreselleşmeyi savunsunlar ister bölgesel entegrasyonlar içinde olsunlar, her zaman kendi milli sanayilerini korumak zorundadırlar. Korumacılığın kalkması hükümetlerin i politikalarına aykırıdır. Uruguay Round ve Gümrük Birliği ile yasaklanan klasik korumacılık yöntemlerini süratle terk ederek yeni geliştirilen ve önümüzdeki 10-15 yıla damgasını vuracak

⁸⁴ Devlet Bahçeli, "Milli Devletlerin Zayıflaması, Tarih Dışı ve Geri Bir Anlayıştır" (mülakat), *Türkiye Günlüğü-Milliyetçilik zel sayısı*, Nisan 1998, s. 149.

⁸⁵ Rıdvan Karluk, *Küreselleşen Dünyada Uluslararası Kuruluşlar ve Entegrasyonlar*, Eskişehir Beta Yayınları, 1995, s. 4.

⁸⁶ Temel Demirer, zgr Orhangazi, *Yeni Dünya Düzensizliği, Emperyalizm ve Umut*, İstanbul, 1997, s. 78.

⁸⁷ Mustafa E. Erkal, *İktisadi Kalkınmanın Kültür Temelleri*, 4. b., İstanbul, 1994, s. 107.

olan korumacılık yöntemlerini benimsemek, Türkiye ve benzeri gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeler için son derece önemlidir. Yeni korumacılık yöntemleri; insan, bitki ve hayvan sağlığının korunması yönünde alınan kısıtlayıcı tedbirler, çevrenin korunmasına yönelik tedbirler ve yüksek kaliteli mallara yönelme olarak özetlenebilir⁸⁸.

1.1.7.4.Dış Borçlanma Sorunu

Ekonomik bunalımla mücadele etmek ve yeniden yapılanmaya daha rahat bir biçimde sürdürebilmek için 1980'li yıllarda uygulanan bir dizi ekonomik politikamın sonucu olarak ortaya çıkan "dış borçlanma sorunu", yeniden yapılanma süreci içinde özellikle orta gelir düzeyindeki ülkeler açısından büyük olumsuzluklara yol açan ve onların sıçrama yapma olanağını yok eden önemli olgulardan biri olarak kabul edilebilmektedir⁸⁹.

Dış borç mekanizması ile yeniden yapılanma süreci içinde öncelikle gelişmiş ülkelere kaynak aktarımı yapılmış ve politik açıdan da gelişmekte olan ülkelere müttefik işlevi görecektir toplumsal grupların desteği sağlanmıştır. Gelişmiş ülkeler, enflasyonla mücadele etmek için parasal önlemlere başvurmuşlar, faiz hadlerini yükseltmişler ve gelişmekte olan ülkelere yardımı durdurmuşlardır. Ayrıca bunalım nedeni ile dünya piyasasındaki mal fiyatları bastırılmıştır. Bunalımdan bir türlü çıkılamaması ve buna karşı uygulanan söz konusu ekonomik politikalar gelişmekte olan ülkeler için çok ağır bir borç krizinin doğmasına yol açmıştır. Gelişmekte olan ülkeler 1970'lerin sonlarında dünya pazarlarında kolayca borçlanma fırsatı yakalamışlar ve kalkınma projelerinin finansmanı için hızla borç stoklarını yükseltmişlerdir. Ancak faiz hadlerinin yükselmesi, dünya ticaretinin daralması ve mal fiyatlarındaki düşme gelişmekte olan ülkeleri tam bir dış borç açmazına sürüklemiştir. Bu ülkeler, gelişen koşullar altında, borçlarını ödeyebilmek için yeniden borçlanma zorunluluğunda kalmışlar ve ilginç bir sarmal ortaya çıkmıştır⁹⁰. Kalkınma projelerini gerçekleştirmek için borçlanan ülkeler bu projeleri gerçekleştiremedikleri gibi sürekli olarak dışarıya kaynak transferi yapmak zorunda

⁸⁸ Akman, a.g.e., s. 41.

⁸⁹ Şaylan, a.g.e., s. 176.

⁹⁰ Şaylan, a.g.e., s. 176.

kalırken, bir taraftan da borç stokları sürekli olarak artmıştır. Özetle, dünya ekonomisinin 1970’li yıllarda başlayan ekonomik krize girmesiyle birlikte, özellikle gelişmekte olan ülkelere sermaye ihracının artması, sermayenin uluslararasılaşması ve uluslararası bankacılık etkinliklerinin artması sürecinde gelişmekte olan ülkelerin borçlarını nihayet ödeyemez duruma gelmeleri, 1980’lerde ciddi boyutlarda bir borç krizine yol açmıştır.

Ekonomik krizin bütün ulusal ekonomileri etkisi altına aldığı 1970’li yıllarda, pazarın daha fazla daralmasını önlemede, çok uluslu ticari bankaların mali politikaları önemli rol oynadı. Petrol fiyatlarının ard arda yükselmesi, petrolcü ülkelerin ellerinde yüksek rakamlara ulaşan fonların birikmesine neden oldu. Oysa bu ülkelerdeki teknik bilgi birikimi, nüfus yapıları, doğal kaynakları birer veri iken, ellerindeki kaynağı verimli bir şekilde kullanabilmelerine olanak yoktu. Çok uluslu ticari bankaların devreye girmesiyle, petrol fazlaları petrol ithal eden azgelişmiş ülkelere borç olarak verildi. Böylece azgelişmiş ülkelerin sanayileşmiş ülkelere yaptıkları ithalatı sürdürmeleri mümkün oldu. Üstelik 1970’li yıllar sanayileşmiş ülkelerde de enflasyon oranının yüksek seviyelere ulaştığı yıllardı. Yüksek enflasyon oranları reel faiz oranlarını aşağı çekiyor, bazen de negatif düzeylere indiriyordu⁹¹. Dolayısıyla, borçlanmak azgelişmiş ülkeler için hem kolay hem de ucuzdu.

Ayrıca, azgelişmiş ülkelerde de aşırı borçlanmayı özendiren ekonomik politikalar söz konusuydu. Bu durum yaklaşık 1970’lerin sonlarına kadar devam etti. Fakat 1979-80 resesyonuyla birlikte, bir önceki on yılda geçerli eğilimler tersine döndü. Dünya ticareti daraldı. Azgelişmiş ülkelerin ihrac ürünleri fiyatlarında da önemli düşüşler oldu. ABD’nin para politikasındaki 1979 sonrasındaki dönüş dolayısıyla faiz oranlarının 18 ayda iki kat artması, doların değer kazanması, borçların durduğu yerde yükselmesine neden oldu. Buna alınan kredilerin verimli kullanılmaması, çoğu zaman prestij yatırımlarına yöneltilmesi, aşırıya vardırılan askeri malzeme alımları ve askeri harcamalar, borç ödemelerini zorlaştıran nedenlerden bazılarıydı. Azgelişmiş ülkelerin borçlarını ödemelerini zorlaştıran en önemli nedenlerden biri de, ticaret hadlerinin sürekli olarak azgelişmiş ülkeler aleyhine olarak bozulmasıydı. Ticaret hadlerinin aleyhe dönmesi, faiz oranlarının

---

⁹¹ Başkaya, a.g.e., s. 84.

yükselmesi, doların aşırı değerlenmesi, bazı ülkelerden önemli rakamlara ulaşan sermaye kaçıışı borç ödemelerini sorun haline getirdi⁹². Borç krizi sermaye piyasası açısından iki anlama geliyordu. Birincisi bu ülkelerden alacakları olan bankaların mali yapıları bozuldu. İkincisi fazla sermayenin ihraç edilerek değerlendirilebileceği pazarlardan biri geçici olarak kapandı. Böylece uluslararası sermaye "merkez" ülkelere geri dönmeye ve kendisini emecek yatırım alanlarını da yeterince bulamadığı için tüketici kredilerine ve birikmiş artı değer paylaşılması gibi spekülasyon faaliyetlerine yöneldi⁹³.

Kapitalist sermaye birikim tarzı ve modelinin nitelikleri, bu bağlamda düzenleme tarzı ve/veya yöntemlerinin yanı sıra ekonomik, mali, sosyal ve siyasal krizler az gelişmiş ülkelerin borçlanmalarında belirleyici oldu⁹⁴. Ancak dış borçlanmayı belirleyen etkenleri, sosyal oluşumların veya ekonomilerin dışında aramak yanıltıcı olur. Dış etkenler kadar borçlanan ülkelerdeki ekonomik, mali, sosyal ve siyasal yapılar da belirleyicidir.

Sanayileşmiş kapitalist ülkeler için bir ülkeyi borçlandırmak sadece faiz geliri elde etmekten öteye bir anlam taşır. Bir kere borçlu ülkeler alacaklıların isteklerine boyun eğmek zorunda kalırlar. Böylece borçlu ülkenin ekonomik politikasına müdahale yolu açılır. Bu aşamadan sonra ekonomik politikalar düzenli borç ödemenin bir uzantısı haline gelir. Belirli bir eşikten sonrada yeniden borçlanmak bir zorunluluk haline gelir. Daha fazla borçlanmak ise dışarıya kaynak transferi yapmak ve dolayısıyla ülkenin yoksullaşması sonucunu doğurur.

Borçlandırma az gelişmiş ülkelerden gelişmiş kapitalist ülkelere doğru tek yönlü kaynak transferi haline dönüşmüş durumdadır. Az gelişmiş ülkeler borçlarını ödeyebilmek için yoksullaşarak belirli bir eşikten sonra artık borçlarını ödeyemez hale geldiler. 1980'lerin başında ortaya çıkan borç krizi üzerine IMF ve Dünya Bankası devreye girerek borçlarını ödemeyen ülkelere "Yapısal Uyum Programlarını" dayatarak krizi aşma yoluna gittiler⁹⁵. Programlar, bu ekonomilerin uluslararasılaşması, serbest dolaşıma uyum sağlanması ve borç krizinin atlatılması

⁹² Başkaya, a.g.e., s. 84-85.

⁹³ Yıldızoğlu, a.g.e., s. 42.

⁹⁴ Sönmez, a.g.e., s. 17.

⁹⁵ Demirer, Orhangazi, a.g.e., s. 45.

içindi. Yapısal Uyum Programları'nın bileşenleri ise, iç pazarın dış rekabete açılması, yabancı sermaye hareketlerinin teşviki, ihracat teşviki ve ekonomilerin tüm kaynaklarının aslında dış borçların ödenmesine ayrılmasıydı. .Bu politikalar 80'lerin sonuna gelindiğinde IMF görevlileri de kabul ettiği üzere istedikleri gibi başarılı olmadı. Bu dönemde programı uygulayan ekonomilerde yaşam standardı %60 oranında geriledi. Gelişmekte olan ülkelerden gelişmiş ülkelere 178 milyar dolar net sermaye transferi oldu. Bu arada dış borçların çözümü için gündeme getirilen bu uyum programları sırasında ülkelerin dış borçları üç kat arttı⁹⁶. Aslında borç ödemeleri devam ettiği sürece, alacaklılar borç ertelemelerinden de karlı çıkmaktadırlar. Her borç erteleme operasyonunda faizler 1 veya 2 puan yükseltmekte, üstelik erteleme masraflarında borçlu ülkelerce karşılanmaktadır⁹⁷. Diğer yandan, borçluların borçlarını ödeyebilmek için ihracatlarını arttırmaları gerekmektedir. Oysa, başta ABD olmak üzere sanayileşmiş ülkeler Brezilya, Meksika, Arjantin, Türkiye gibi ülkelerin rekabetinden şikayetçi olduklarından korumacılığın dozunu sürekli arttırmaktadırlar. Dolayısıyla sanayileşmiş ülkeler tam bir çelişki içinde bulunuyorlar. Bir yandan borçların düzenli olarak ödenmesini istemekte, diğer yandan da ulusal sanayilerini korumak gerekçesiyle borçluların ihracat yapmasını engellemektedirler.

1980'lerin başında borç krizi denince akla sadece gelişmekte olan yoksul ülkeler gelirken günümüzde Gelişmiş ülkeler de büyük bir borç sorunu ile karşı karşıyadırlar. Avrupa ülkelerinin bir çoğunda kamu borçlarının GSMH'nin %70'inin üstünde, hatta bir kısmının borçları GSMH'nin %10'dan daha yüksektir⁹⁸. Bugün geçerli eğilimler tersine dönmediği sürece, borçların ödenmesi çelişik sorunlara gebe görünüyor. Eğer borçlu ülkeler her şeye rağmen borçlarını ödemeye devam ederlerse, sanayileşmiş ülkelere yaptıkları ithalatı kıstak zorunda kalırlar. Bu hem alacaklı ülkelerin sanayicileri ve ihracatçıları için, hem de büyüyebilmek için sermaye malı, yaşayabilmek için gıda maddeleri ithal etmek zorunda olan borçlu ülkeler için olumsuz bir çözüm niteliğindedir⁹⁹. Bir ülke ihracat gelirlerinin tamamını borç ödemelerine tahsis ettiği sürece, büyümekten vazgeçmek, başka bir

⁹⁶ Tony Spybey, *Globalization and World Society*, Polity Pres, Cambridge, 1996, s. 97.

⁹⁷ Paul Hirst, Grahame Thompson, *Globalization in Question, The International Economy and The Possibilities of Governance*, Blackwell, London, 1996, s. 146.

⁹⁸ Hirst, Thompsons, a.g.e., s. 148.

⁹⁹ Minar, a.g.e., s. 30.

ifade ile, işsizliğin artmasına ve yoksulluğun derinleşmesine razı olmaktadır. Eğer borçlar ödenmezse, bu durumda da uluslararası bankalar ve onlarla birlikte uluslararası mali sistemin çöküşü gündeme gelir.

Borçlarını ödemeyen bir ülkeye yönelik yaptırımlar, borçlarını ödemek istemeyen bir çok ülkeye yönelik yaptırımlardan çok farklıdır. Eğer borç ödemeyi reddeden tek bir ülkeyse, tek bir ülkenin ödememezliği uluslararası mali sistemi fazla sarsmaz. “Alacaklılar Karteli” mutlaka gerekli likiditeyi bulur¹⁰⁰. Dolayısıyla tek bir ülkenin borçlarını ödememesi, alacaklılar açısından önemli sonuçlar doğurmaz. Borç ödemeyi reddedenler çoksa, borçlular bir çeşit alacaklılar “karteli” karşısına bir borçlular “karteli” halinde çıkarlarsa, güç dengesi kesinlikle borçlular lehine gelişebilir¹⁰¹. Böyle bir durumda sanayileşmiş ülkelerin yapabilecekleri fazla bir şey yoktur. Bu nedenle, sadece borç sorununda değil, bütün temel sorunlarda ortak hareket etmeyi başaran az gelişmiş ülkeler, büyük bir pazarlık gücüne kavuşabilirler.

1.1.7.5. Özelleştirme

Özelleştirme, son yıllarda en çok kullanılan kavramlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Özelleştirme sermaye birikim sürecinin küresel ve ulusal çapta yaşanan yapısal krizini aşmak için önerilen bir çözüm olarak görülmektedir¹⁰².

Özelleştirme uygulamaları da diğer iktisadi oluşumlar gibi ekonomik gereksinmeler sonucu ortaya çıkmaktadır. 1980’li yılların başından itibaren endüstriyel açıdan gelişmiş ülkeler hem kendi içlerinde mali piyasaları ve sermaye hareketlerini her türlü denetimden arındırma yoluna girdiler, hem de diğer ülkeleri kendi sermayelerini gereklerine uydurdular. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin paraları teker teker konvertibilite eksenine girdi. Bunun için ödemeler bilançosu ve sermaye hareketlerinin serbestleşmiş olması şartı getirildi ve mali piyasaların tam serbestleşmesi hedeflendi. Küreselleşmeyen ve özelleştirmeyen bu yeni sürecin dışında kalacağı için uluslararası toplumdan dışlanabilecekti. Böylece 1980’li yılların başından itibaren Batı Avrupa’da İngiltere, Latin Amerika’da Meksika, Arjantin, Şili

¹⁰⁰ Başkaya, a.g.e., s. 91.

¹⁰¹ Başkaya, a.g.e., s. 92.

¹⁰² Yıldızoğlu, a.g.e., s. 85.

ve daha sonra yıkılan Doğu Bloğu alanındaki bütün ülkeler, Uzakdoğu ve Güneydoğu Asya ve Türkiye, özelleştirme-küreselleşme sürecinde geç kalmamaya çalıştılar¹⁰³. Özelleştirmenin “evrensel boyutta” gündeme gelmesinin en önemli nedeni, 1980’li yılların başında dış borç krizlerinin ortaya çıkmasıyla, borç faizlerini dahi ödeyemez duruma düşen gelişmekte olan ülkelerin yeniden borç ödeyebilir duruma girmeleriydi. Buna karşı borç/hisse senedi değişimi öngörülüyordu. Kamu şirketlerinin hisseleri borç anaparaları karşısında satılmak yoluyla bir indirim sağlanabilir ve uluslararası bankaların üzerindeki risk böylece azaltılabilirdi¹⁰⁴. Nitekim, 1980’li yılların başında Latin Amerika’daki ağır borçlular, başta Brezilya, Meksika, Arjantin, Şili ile Türkiye bu yolu kullanan ülkeler arasındadır.

Özelleştirmenin asıl amacı, politik müdahalelerle zarar eden ve bu yüzden topluma, vergi mükellefine haksız ve mantıksız bir yük haline gelen kamu işletmelerinden kurtulmaktır. Yani kavramın tutarlılığı açısından kar eden, verimli çalışan ve vergi mükellefine yük olmayan kamu işletmelerinin özelleştirmesine gerek yoktur. Ama zarar eden, vergi mükellefine haksız yük yükleyen kamu işletmelerini özelleştirmek mümkün değildir ve bunları özel sermayenin alması söz konusu olamaz. Ancak kar eden verimli çalışan ve özellikle tekel konumunda olan kamu işletmelerinin özelleştirmeleri mümkün olabilir. Uygulamada da bu böyle olmuştur. Özelleştirme politikalarının sonucu yani kuramsal amacına ulaşıp ulaşmadığı tartışması bir yana bırakılacak olursa her ülkede yaygın bir uygulama alanı bulan bu politikalarla iş dünyasına önemli bir kaynak aktarıldığı ve sermaye birikim sürecine hız kazandırıldığı ileri sürülebilmektedir¹⁰⁵.

Devletin ekonomik yaşama müdahalesi belli başlı üç şekilde gerçekleşir. Bunlardan birincisi dolaylı müdahalelerdir. Bunlar daha çok özel sektörü yönlendirmeyi, özendirmeyi amaçlar. İkinci tip müdahale biçimi, üretim, araçlarının sahibi olarak devletin bir patron gibi yatırımcı, üretici, alıcı satıcı, ithalatçı, ihracatçı, kredi veren, kredi alan vb. olarak sahneye çıkmasıdır. Üçüncü yolda planlamadır. Ekonomik planlamanın gerçekleşebilmesi için birinci ve ikinci tipteki araçlar da

¹⁰³ Kazgan, a.g.e., s. 122.

¹⁰⁴ Stein, a.g.e., s. 121.

¹⁰⁵ Şaylan, a.g.e., s. 134.

kısmen gereklidir¹⁰⁶. Daha öncede ifade edildiği gibi özellikle güvenlikle ilgili stratejik yatırımlarda devletin bizzat hakim bir rol üstlenmesi kaçınılmazdır. Küreselleşme olgusunun gözle görülür bir hale gelmesiyle birlikte hemen hemen aynı zamanda serbest Pazar ekonomisinin önceliği, devletin ekonomi içinde yeri ve rolünün azaltılması gibi görüşler de öne çıkmış ve bu ortamda “özelleştirme” ayrı bir önem kazanmıştır. Bunun gerisinde esas olarak karlı yatırım alanları daralan batılı sermayeye yeni alanlar açmak kaygısı yatmaktadır¹⁰⁷.

Küresel düzeyde faaliyet gösteren gittikçe istikrarsızlığı artan bir ortamda kar peşinde koşan mali sermayenin en önemli gereksinimi, sermaye dolaşımının önündeki engellerin kaldırılması, yabancı sermaye yatırımlarının kolaylaştırılması ve güvenli bir hale getirilmesi, yani giriş-çıkış ve mülkiyet haklarının, bilginin mülkiyeti de dahil, korunmasıdır. Bu yüzden mali sermayenin ve küreselleşmenin temsilcileri ve savunucuları, ulusal devletlerin ekonomi üzerindeki otoritesinin yerine piyasanın otoritesinin geçmesini ve politik otoritenin piyasanın mantığına tabi olmasını talep ederler. Bu piyasa küreselleşen bir piyasa olduğu için de, iktidarı kurulacak olan piyasa, küresel bir piyasadır. Hakimiyet ise mali sermayeye aittir. Tüm dünyada dolaşan ve değerlendirilen bu mali sermaye, 19.yy ‘ın sonunda ilk defa sahneye çıktığı zaman farklı olarak kendi iradesini dayatacak, çıkarlarını koruyacak belli bir tek ulusal devletin desteğinden yoksundur¹⁰⁸. Özetle, özelleştirme, devletin ulusal ekonomi üzerindeki kontrolünü azaltırken aynı zamanda yabancı küresel mali sermayenin giriş ve çıkışlarını kolaylaştırdığı ve hatta borçlanma gereği yüzünden teşvik ettiği için, devletin politikalarını küresel sermayenin gereksinimlerine göre şekillendirmeye zorlamakta ve devletin küresel mali sermaye karşısındaki görece bağımsızlığını azaltmaktadır¹⁰⁹.

1.1.7.6. İşgücü Açısından Küreselleşme

Geçmişte üretilen ekonomi öğretilerinin, yaratılan üretim değerinde emek katkısına öncelik verdikleri görülürdü. Hatta klasik iktisatçılar değer kaynağı ve

¹⁰⁶ Başkaya, a.g.e., s. 66.

¹⁰⁷ Nazım Güvenç, *Küreselleşme ve Türkiye*, İstanbul: BDS Yayınları, 1998, s. 246.

¹⁰⁸ Yıldızoğlu, a.g.e., s. 93.

¹⁰⁹ John Atkinson, *Employment Flexibility in Internal and External Labour Markets*, Dublin, 1996, s.113.

aynı zamanda ölçütü olarak insan emeğini alıyorlardı¹¹⁰. Yeni ekonomik düzen ise, içinde doğduğu kriz koşulları kadar yarattığı yeni ortam dolayısıyla da bu öğretilerin tümünü devre dışı bıraktı.

1970’li yılların başından bu yana, bir yandan küresel çapta “yeniden biçimlendirme” yöntemleri ABD öncülüğünde uygulamaya konurken, bir yandan da diğer Batı’lı ülkelerde firmalar düzeyinde büyük dönüşümlerin gerçekleştirildiği görülmektedir. Dünya tarihinde görülmedik hızla büyüklü küçüklü teknolojik yenilikler devreye sokulduğu gibi, firmaların yeni örgütlenme, uluslar arası düzeyde işbirliği veya çatışması yolları yada dolaysız yatırımlarla üretimin yer değiştirmesi ortaya çıkmaktadır¹¹¹. Bu arada şiddetlenen rekabet güçsüzleri tasfiye ederken, güçlüler daha da güçlenerek dünya sahnesinde kalmaya devam etmektedir.

Dünya pazarında ticaret serbestleştikçe her ülke için bir yandan yüksek verimlilikten geçen, öte yandan ucuz emekten kaynaklanan iki yönlü bir rekabet söz konusudur. Artan bu rekabet karşısında verimlilik ve kalitenin yükseltilmesi temel mesaj olarak sunulsa da, verimlilik artışının sağlanmasında girdi maliyetlerinin ucuzlatılması da önemlidir.

Günümüzde işletme için girdi maliyetini ucuzlatmanın başlıca yolu işgücü maliyetinin ucuzlatılmasıdır. Bu da işgücünde esnek bir yapılanma ile gerçekleşebilir¹¹². Kadrolu işler yerlerini geçici işlere bırakırken, dün geleceği olan bir iş sahibi kişinin birikimleri aniden değersiz bilgilere dönüşebilmektedir¹¹³. Sonuçta, işsizlik oranları yüksek düzeyini sürdürmekte ya da giderek artmakta, gelir bölüşümü de artan biçimde emek aleyhine değişmektedir. Gelişmekte olan ülkeler ise küresel çapta “yeniden biçimlendirme” kalıplarına sokulduğu için, krizin getirdiği dönüşümlerin bu boyutuna hızla uymak durumunda kalmışlardır. Ancak, endüstriyel açıdan gelişmiş ülkeler yeni teknoloji yaratma gibi yaratıcı yollardan firmalarının geçirdiği dönüşümleri aynı hızda gerçekleştirememişlerdir.

¹¹⁰ Kazgan, a.g.e., s. 164.

¹¹¹ Kazgan, a.g.e., s. 164.

¹¹² Koray, a.g.e., s. 754.

¹¹³ Martin, Schumann, a.g.e., s. 104.

Küreselleşmenin günümüzdeki özelliklerinden birincisi, sermayenin dolaşımdaki hızıdır. Para sermayenin dolaşımındaki hız ve miktar iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle olağanüstü artmıştır. Sermaye dünyanın her hücresinde anında gidip kar çıkarabilmektedir. Bu sermaye üretim amaçlı yatırım sermayesi değil, para ile para kazanma, para ticareti anlamına gelmektedir. İkinci özelliği ise neyin küreselleştiğidir. Mal ve hizmetlerin yaygınlaşması küreselleşmekte, iletişim yoluyla düşünceler yada kültürler yaygınlaşmakta ancak işgücü, Almanya'ya giden Türk işçileri örneğindeki gibi küreselleşmemektedir¹¹⁴.

Özü itibariyle işçi kesimi ulusal kalmak durumundadır. İşçi sınıfı ulusal kaldığı ölçüde de küreselleşmeye ve siyasal karar alma süreçlerinde kaçınılmaz olarak ikincil durumda kalır¹¹⁵.

1.1.7.7. Çok Taraflı Yatırım Anlaşması (MAI)

Çok taraflı yatırım anlaşması; dünya üzerinde dolaşan sermayenin kendini riskli gördüğü tüm konularda ulusal ekonomilere ve ulusal hükümetlere karşı korumasıdır.

Anlaşma OECD üyesi 29 ülke tarafından hazırlanmıştır. 1998 Mayıs ayında anlaşma imzaya açılmış ancak imzalanamamıştır. Çok taraflı yatırım anlaşması yürürlüğe girmesi durumunda şu maddeleri içermektedir¹¹⁶:

-Yerli yatırımcılar için sağlanan tüm hak ve olanaklar yabancı yatırımcılara da sağlanacak,

-Bir yatırımın kurulması, satın alınması, genişletilmesi, yönetilmesi ve işletilmesiyle ilgili dış ticarete karşılaşılan tüm zorluklar kaldırılacak

-Yatırımcı ve yönetici , uzman gibi personelin yatırım yapılan ülkeye kısıtsız girmesi, çalışma izni almaması,

-Yabancı yatırımcı, ev sahibi ülkede hizmet satın alma, ürettiği mal ve hizmetlerin belli düzeyini ihraç etme, teknoloji transfer etme ya da merkezine yatırım yaptığı ülkede tutmayacak,

¹¹⁴ Koray, a.g.e., s. 755.

¹¹⁵ Kazgan, a.g.e., s.173.

¹¹⁶ Akman, a.g.e., s. 86-87.

-Yatırım yapılan ülkede yurttaşlarına istihdam sağlama, belli bir üretim, yatırım, AR-GE düzeyine ulaşma koşulları getirilemeyecek,

-Altın hisseler ya da çalışanlara satış yoluyla özelleştirme gibi düzenlemeler yasaklanacak,

-Yabancı şirketler devlet tekellerinin olduğu piyasalara girebilecek,

-Sübvansiyon ve hibe gibi yatırım teşvikleri ülke yada mülkiyete göre kısıtlanmayacak,

-Bir yatırım adil bir tazminat ödenmeden kamulaştırılmayacak,

-Anlaşmazlık durumunda gidilecek bir sonraki aşamada tavsiye alınmak üzere taraflar gurubuna, gerektiğinde ise bir uluslar arası mahkeme kanalıyla tahkime gidilecek.

Anlaşmanın en önemli tarafı ulus devletlerin yetkililerinin kısıtlanması ve herhangi bir anlaşmazlık durumunda uluslar arası mahkemelere gidilmesidir. Bu anlaşmanın maddeleri bir çok itiraz görmüş ve tüm ülkeler tarafından imza edilmemiştir. Küreselleşme sürecinde gelişmiş ülkelerin çok uluslu şirketlerine fayda sağlayan bu anlaşma, gelişmekte olan ülkeleri zor durumda bırakmıştır. Ancak ülkesine yabancı yatırımcıyı çekmek isteyen bir ülke bu ve benzeri anlaşmaların belli hükümlerini kabul etmek zorunda kalacağı uluslar arası sermayenin yavaş yavaş şartları haline gelmektedir.

1.2.KALKINMA POLİTİKALARINA TEORİK YAKLAŞIM

1.2.1.Kalkınma Kavramı ve Kavramın İçeriği

Kalkınma ekonomisi, İkinci Dünya Savaşı sonrası, başta iktisatçılar olmak üzere bilim adamlarının ve politikacıların ilgilerini en çok çeken alan olmuştur. Konuya ilişkin yoğun çalışmalar ; İktisat Bilmine yeni bir dal kazandırmıştır. Böylece, Kalkınma Ekonomisi, para, dış ticaret, büyüme ekonomisi gibi iktisat kuramında yerini almıştır. Kalkınma Ekonomisi, öbür iktisat dallarının kullandığı analiz yöntemlerini kullanmakla birlikte kendine özgü araç ve kavramlarını da üretmiştir. Önceleri büyüme kuramının bir bölümü olarak ele alınan kalkınma ekonomisi, giderek bağımsızlığını kazanmış ve ayrı bir alanı kendine konu edinmiştir.

Ekonomik Kalkınma , salt üretimin ve kişi başına gelirin artırılması demek olmayıp , azgelişmiş bir toplumda iktisadi ve sosyo-kültürel yapının da değiştirilmesi, iyileştirilmesidir. Kişi başına düşen milli gelirin artması yanında, genel olarak üretim faktörlerinin etkinlik ve miktarlarının değişmesi, sanayi kesiminin milli gelir ve ihracat içindeki payının artması gibi yapısal değişiklikler, kalkınmanın temel öğeleridir¹¹⁷.

Kalkınmayı belirten nitelikler şöyle sıralanabilir¹¹⁸.

- *Ülke kaynaklarının, toplumsal yapının koşullarına uygun biçimde kullanılmasını sağlayacak uzun dönemli bir iktisadi politikanın saptanması ve bunun uygulamaya geçirilmesi,
- *Kesimlerde verimliliğin yükselmeye başlaması,
- *Toplam ürün içinde tarım kesimi payının azalması, sanayi kesim payının artması,
- *Alt yapı yatırımlarının sanayileşmeye ve diğer kesimlerin gelişmesine olanak sağlayacak biçimde gerçekleşmesi,
- *Ulusal gelir dağılımında adil bir gelir dağılımına doğru gidilmesi,
- *Beslenme sorununun sadece birey başına kalori olarak değil, sağlıklı bir beslenmenin koşullarına uygun biçimde çözümlenmesi,

¹¹⁷ Ayten Ayşen Kaya, *Büyüme Teorileri*, Eskişehir,1998, s. 21.

¹¹⁸ Akın İlkin, *Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınlarından no: 2257, s. 143.

*Eğitim sorunun geleneksel eğitim düzeyinden, ülkenin uzun dönemli insan gücü ihtiyacına cevap verecek biçimde teknolojik bilgiyi de kapsayan bir düzeye yöneltilmesi,

*Kişilerin sağlık, konut, vb. sorunlarının belirli ölçülerde çözümlenmesi,

*Kişilerinin değişen teknoloji ve kültür aşamalarını kavrayabilip, ulusal çıkarlarla, kişisel çıkarların bağdaştırılabileceği bir dünya görüşüne ulaştırılması vd.

Ekonomik kalkınma, aslında temelde insan ögesine, insanın verimliliğinin artmasına bağlı olduğundan, doğrudan doğruya kültürel kalkınmanın bir türevidir. Kalkınma, insan ve toplum açısından sadece maddi yaşamın sürdürülebilmesi için değil, onun yanında insanlık toplumunun yüksek kültür ürünlerini üretilebilmesi için gerçekleştirilmesi gereken bir süreç ve sürekli bir yarışır.Kalkınma insana özgüdür, dolayısıyla hep istenir¹¹⁹.

1.2.2.Kalkınma ve Büyüme

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, günlük dilde olduğu gibi iktisadi analiz dilinde iktisadi büyüme kategorisinden başka kalkınma, iktisadi gelişme kategorileri de yaygınlık kazanmıştır. Ekonomik Kalkınma, bir ülkedeki kişi başına düşen milli gelir artış oranı yanında, aynı zamanda söz konusu ekonominin iktisadi ve sosyo-kültürel yapısının da değişmesini içerir. Kalkınma, bir ülkede üretim faktörlerinin etkinlik derecesi ile sanayinin, ülke ekonomisi ve ülke ihracatı içindeki payının artması gibi ekonomik yapının değişmesi ile ilgili olduğu gibi, aynı zamanda söz konusu ülkenin sosyal (doğum artış oranı, kentleşme oranı vb) ve kültürel (okullaşma oranı, sosyal faaliyetleri vb) yapısının iyileşmesi ile ilgilidir¹²⁰.

Büyüme, ülke ekonomisindeki nicel (sayısal) değişmeyi ifade ederken,gelişme aynı zamanda söz konusu ekonomide nicel değişmelerin yanında nitel (yaşam standardını iyileştiren) değişmeleri de kapsar.İktisadi büyüme terimi , bir toplumun ekonomisinde , hem i) iktisadi faaliyetlerin ölçeğinde meydana gelen bir büyümeyi; hem de ii) iktisadi etkinliklerin toplam ölçeğinde ki büyüme toplam nüfustaki büyümeden daha fazla olduğu için, kişi başına hasılanın da büyümesini işaret eder.¹²¹

¹¹⁹ www.kongar.org/makaleler

¹²⁰ Y. Sezai Tezel, İktisadi Büyüme, Ankara, 1997, s. 3.

¹²¹ Tezel, a.g.e., s. 2.

Ekonomik gelişmesini tamamlamış olan gelişmiş ülkeler için sorun, üretim kapasitesinin büyümesidir. Bu konu ise, büyüme teorilerinin alanına girer. Gelişmekte olan ülkeler için ise sorun, gelişmiş ülkelerin eriştiği milli gelir düzeyine erişme sorunun yanında, aynı zamanda ülkenin sosyo-ekonomik ve kültürel yapısının iyileştirilmesidir. Bu nedenle gelişmekte olan ülkelerin sorunlarının çözümünün kalkınma teorileri konu almaktadır. Kalkınma sadece azgelişmiş diyebileceğimiz ekonomilerle ilgili bir kavram olduğu halde, büyüme süreci, gelişmiş ve azgelişmiş ekonomilerle de ilgili olabilir. Kalkınma kuramları, temelde azgelişmiş ekonomilerin kalkınma sorunlarına ışık tutmalarına karşın , büyüme kuramları esasen kalkınmış ,gelişmiş ekonomileri model alırlar¹²².

1.2.3.Kalkınma ve Azgelişmişlik

Azgelişmiş ülkeler dünyası, çağımızın temel sorunudur. Özellikle 1950’li yıllardan bu yana günümüz dünyasının karşılaştığı ve günümüze gelinceye kadar ki çağlarda benzeri görülmeyen önemli bir sorundur. Azgelişmiş ülkelerin temel sorunu ise, kaynakların azlığı değil, bu kaynakların kullanılma biçimidir. Ülkemizi de niteleyen ve günümüz toplumları arasında gelişme düzeyleri açısından köklü bir farklılığı dile getiren azgelişmişlik olgusu evrensel bir olgudur. Azgelişmiş ülkeler tanımı içine, ekonomik başarıları, gelişmiş ülkelerinkinden farklı olan ülkeler sokulmaktadır.Bu durumda azgelişmişlik, bir derece sorunu, aşılmamış bir basamak biçiminde anlaşılmaktadır¹²³.

Azgelişmiş ekonomileri tanımlamak için en çok kullanılan ölçü kişi başına düşen ulusal gelirin büyüklüğüdür. Genellikle 500\$ ın altında gelire sahip olan ülkeler, azgelişmiş ekonomiler olarak nitelendirilmektedirler.Azgelişmiş ülkelerde kişi başına düşen milli gelirin, özellikle karşılaştırmaya vurulduğunda, son derece zayıf ve yetersiz kaldığı kesindir. Bu durum, buna bağlı olan öbür büyüklükleri de olumsuz etkilemektedir¹²⁴. Bu nedenle azgelişmiş ekonomileri en açık biçimde belirlemeye yönelik demografik, toplumsal ve ekonomik özellikleri de dikkate alınmalıdır. Bu amaçlarla nüfus artış hızı, öğrenim, yetersiz sermaye birikimi, ikili

¹²² Kaya, a.g.e., s. 22.

¹²³ Mustafa Altıntaş, *İçer Yönelik Sanayileşme Politikası*, Ankara; Eylül, 1978, s. 9.

¹²⁴ İlkin, a.g.e., s. 5.

yapı, dış ticareti gibi göstergeler kullanılmaktadır¹²⁵. Aşağıda bunlar açıklanmaktadır.

1.2.3.1.Az gelişmiş Ülkelerin Temel Kalkınma Sorunları

1.2.3.1.1.Yetersiz Sermaye Birikimi

Az gelişmiş ülkelerin en önemli sorunlardan biri, sermaye birikiminin çok yetersiz olması ve çok yavaş artmasıdır.

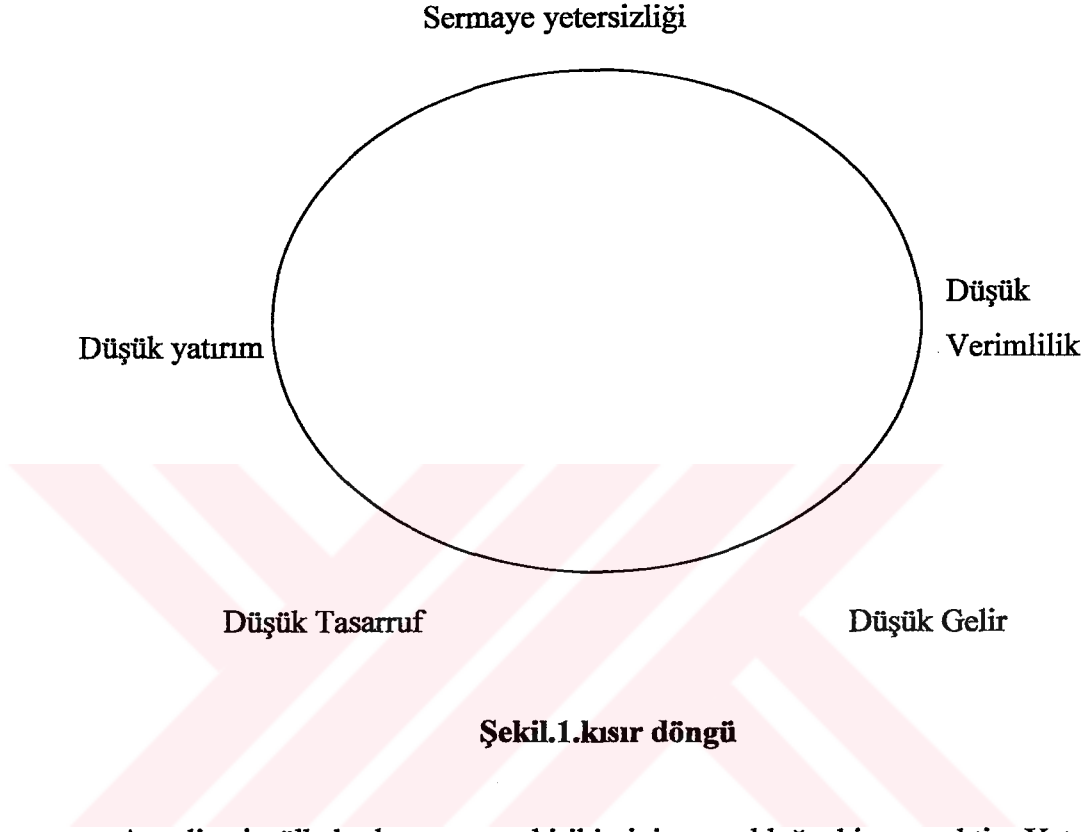
Kalkınma politikasının temelini yatırımlar meydana getirir. Geleneksel ekonomiden, modern ekonomiye geçişi sağlayacak en önemli etken kuşkusuz yatırımlardır. Bu arada yatırımlar geniş anlamıyla kullanılmakta yani imalat, maden vb kesimine yapılan yatırımları baraj, yol, liman gibi altyapı yatırımlarını, okul, hastane gibi sosyal yatırımların tümünü kapsamaktadır. Yatırımların, gelir artırıcı etkisi kadar, yeni yatırımları teşvik etmesi açısından da incelenmesi gerekir. Diğer taraftan sadece kalkınma sorunu olarak değil, ülkelerin, kaynaklarından en iyi şekilde yararlanabilme olanağı da yine saptayacakları yatırım politikasına bağlı olacaktır¹²⁶.

Kalkınma yatırım ilişkisi, sermayenin kaynağı olan tasarrufun önemini ortaya çıkarmaktadır. Kalkınmak için gerekli yatırımların yapılabilmesi, ulusal gelirin belirli bir kısmının tasarruflara ayrılması ile mümkündür. Oysa az gelişmiş ülkelerin içinde buldukları en önemli sorun tasarruf yetersizliğidir. Az gelişmiş ülkelerde gelirin kullanımıyla ilgili olarak tasarruf eğiliminin düşük olması, gelirin dağılımı ile ilgili olarak da tasarrufların dengesiz dağılımı ve halkın büyük bir bölümünün hiç tasarrufta bulunmaması önemli bir özelliktir. Bilindiği gibi tasarruf eğiliminin düşük olmasında, bir yandan tasarruf yapma isteğinin öte yandan tasarruf yapma gücünün zayıf olması etkindir. Bu nedenle tasarrufların düşük düzeyde olması bir yana, bu fonların çoğu zaman “gösteriş” ya da geleneksel amaçlı tüketime yönelme tehlikesi de vardır. Her şeye rağmen düşük tasarruf eğilimi, sonuçta yatırım oranının da düşük olması sonucunu doğuracaktır. Yatırımların düşük düzeyde olmasında, yatırım fırsat ve isteğinin zayıf olması da önemli bir etkindir. Sermaye birikiminin kaynağı net

¹²⁵ Altıntaş, a.g.e., s. 10.

¹²⁶ İlkin, a.g.e., s. 74.

yatırımlar olduğuna göre, az gelişmiş ülkelerde, sermaye birikiminin neden yetersiz olduğu açıkça anlaşılmaktadır¹²⁷. Sermaye birikimini kısıtlayan fakirlik döngüsü veya, gelir-tasarruf kısır döngüsü kısaca şöyle açıklanabilir¹²⁸:

Az gelişmiş ülkelerde sermaye birikiminin az olduğu bir gerçektir. Yetersiz sermaye, üretimde verimliliğin düşük kalmasına neden olmaktadır. Düşük verimliliğin sonunda, gelirin az olması, gelirin ancak tüketim harcamalarına kaymasına ve bu nedenle de tasarrufların düşük bir düzeyde kalmasına yol açmaktadır. Tasarrufların yetersiz olması, yatırım olanaklarını kısıtlamakta, böylece döngü başladığı noktaya ulaşmaktadır.

Gelir-tasarruf kısır döngüsünü bir yerinden kırmak, kalkınma politikalarının temel amacı olmaktadır. Sermaye birikimi, bir ülkede gerek gelirin, gerekse üretim kapasitesinin artırılmasında en stratejik unsurdur.

¹²⁷ Ergül Han, A. A. Kaya, **Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politika**, Eskişehir, 1999, s. 16.

¹²⁸ İkin, a.g.e., s. 75.

1.2.3.1.2.İktisadi İkilik

Genellikle az gelişmiş ekonomilerin birbirinden kopuk iki farklı kesimden oluştuğu ifade edilir. Bu ülkelerde bir yandan ileri gelişmişlik düzeyindeki ülkelerin Pazar yapısına, ileri teknolojisine, gelişmiş sosyal ilişkilere, ileri kurum ve organizasyonlara rastlanabileceği gibi, öte yandan geri kalmışlığın tipik özelliklerinden aile ekonomisi, geri, ve ilkel teknoloji, durgun bir sosyal yapı, geleneksel kurum ve organizasyonlara rastlanabilir. Bunlardan biri geleneksel kesim, diğeri modern kesimdir. Geleneksel ve modern kesimin özellikleri şöyle sıralanabilir¹²⁹.

Geleneksel kesim, kapalı bir ekonomi görünümündedir. Üretim ve tüketim genellikle aynı birimlerde toplanmıştır: dolayısıyla Pazar yapısının oluşturacak değişim süreci gelişmemiştir. Bu kesimde işgücünün marjinal verimliliği sıfır yada sıfıra çok yakındır. Sosyal akıcılık yok denecek kadar azdır. Nüfus artışı sürekli ve hızlıdır. Sermaye birikiminin yetersiz oluşu ve doğal kaynakların azlığı, artan nüfusun istihdam edilmesini engeller ve gizli işsizlik büyür.

Modern kesim ise, üretim ve tüketimin birbirinden bağımsız birimlere yapıldığı, pazarların uluslararası boyutlara ulaştığı kesimdir. Modern kesim ihtiyaç duyduğu işgücü ve hammaddeyi geleneksel kesimden sağlar. Sermaye mallarını genellikle dış ülkelerden ithal eder. Bu kesimde yabancı ortaklı yerli girişimcilik oldukça yaygındır. Oldukça ileri üretim tekniklerinin kullanıldığı bu kesimde üretim organizasyonu da modern bir niteliktedir.

İkili yapıya sadece sosyal açıdan yaklaşanların sayısı oldukça fazladır. Örneğin: Higgins, ikili yapının ekonomik ve teknolojik kavramlarla daha kolay açıklanabileceğini belirtmektedir. P.Gannage, ikili yapıda gerek kesimler ve bölgeler, gerek sosyal gruplar arasında büyük uçurumların ve kesintilerin olduğunu belirtmektedir. Bölgeler arasında ki ikil yapı o denli birbirinden ayrılmaktadır ki, Enke'nin ifade ettiği gibi, aynı ülkenin büyük kentleriyle kırsal bölgesi arasındaki fark, büyük kentlerle yabancı ileri sanayi ülkeleri arasında bulunmamaktadır. İkili yapıyı üretim tekniği dikkate alarak açıklayanlar da vardır. Erkaus, ekonomide iki

¹²⁹ Han, Kaya, a.g.e., s. 21.

üretim kesimi bulanabileceğini, bunlardan ilkinin sanayi olduğunu ve bu arada özellikle rafinerilerin ve yapım sanayinin yer aldığını: bunların ileri bir organizasyona ve yüksek bir verimliliğe sahip olduklarını ileri sürmektedir. Eckaus, ikinci üretim kesiminin tarım olduğunu ve bu kesimde emek-yoğun bir üretim tekniğinin uygulandığını belirtmektedir. Lewis ise, ikili yapının, sadece üretim yöntemlerinde değil, davranışlarda, hayat görüşünde, ticari geleneklerde de kendini belli ettiğini söylemektedir¹³⁰.

Geçek anlamda ikili yapının, sanayileşme sürecinde görülen bir olgu olduğu açıktır. Esasen geleneksel bir yapıya sahip olan ekonomi, sanayi (modern) yapısına dönüşümü gerçekleştirirken, yani yapısal değişimi yaşarken, ikili özelliği göstermek durumundadır. O halde ikilik, bir yapı değişmesinin doğal sonucudur. Özetle; geleneksel ekonomilerde bir ikili yapı görülmemektedir. Sanayileşme sürecindeki ekonomilerde ise, bu ikili yapının sanayileşmenin ileri, aşamalarında giderek önemini yitireceği -tümüyle ortadan kalması bile- ve artık ilgili ülke için bir “karakteristik” olmayacağı söylenebilir¹³¹.

1.2.3.1.3.Dış Ticaret Sorunları

Gelişme yolunda olan ülkeler hızlı bir ekonomik kalkınma çabasına giriştikleri zaman başlıca iki tür açık ile karşılaşılır. Bunlardan biri; tasarruf açığı diğeri ise dış ticaret açığıdır. Tasarruf, kalkınma için gerekli yatırımları finanse ettiği için gelişme yolunda olan ülkelerin ekonomik kalkınmasında önemli bir darboğaz oluşturmaktadır. Azgelişmiş ülkelerde tek tür veya belirli birkaç tür ürünün, toplam ihracat içinde büyük bir orana sahip olduğu görülür. Bunlar çoğu kez tarımsal ürünler olup kısmen de petrol veya madenlerdir. Döviz gelirlerinin büyük bir bölümünü bu ürünlerin ihracatından sağlanmaktadır. Buna rağmen ihracat gelirleri dış ticaret açıklarını kapatmaya yeterli gelmemektedir¹³².

Gelişme yolunda olan ülkelerde hızlı kalkınmanın sonucunda artan ithalatı finanse etmek için ihtiyaç duyulan dövizin yeterli bir şekilde sağlanamaması, bu ülkelerin kalkınmasını büyük ölçüde aksatmaktadır. Ekonomik kalkınmanın

¹³⁰ İlkin, a.g.e., s. 22.

¹³¹ Han, Kaya, a.g.e., s. 22.

¹³² İlkin, a.g.e., s. 26.

gerçekleştirilmesi, başlangıçta büyük ölçüde dışarıdan sermaye malı ithalatını gerektirmekte ve bu durum kalkınmanın başarılması için kaçınılmaz olmaktadır. Ekonomik kalkınma ile birlikte artan ithalatı finanse etmek gelişme yolunda olan ülkeler için büyük bir sorun olduğu için, bu ülkeler kalkınma pahasına uluslar arası rezervlerinin minimuma inmesine belirli bir süre katlanmak zorundadırlar. Rezervlerdeki bu düşme, bu ülkeleri dış açıklarını düzeltmek için çare aramaya yöneltmektedir. Bu durumda iki alternatif vardır. Ülkeler, ya belli bir süre dış dengesizliğe katlanarak ekonomik kalkınma çabalarını devam ettirmek isteyebilecekler veya dış dengenin sağlanması uğruna ekonomik kalkınma çabalarından fedakarlıkta bulunacaklardır. Ekonominin iç dengesi (enflasyon ve durgunluk olmadan tam istihdam) ile dış dengesinin (ödemeler bilançosunda açık veya fazla olmaması) sağlanması arasında bir çatışma vardır¹³³.

Az gelişmiş ülkelerde ekonomik kalkınma hızı, tasarruf kısıtlayıcı olmasa bile döviz darboğazı olduğu için büyük ölçüde sınırlanmaktadır. Çünkü, yurt içinde artan tasarruflar, kalkınma için gerekli olan dövizlere çevrilememekte, böyle yüksek seviyede bir yatırım programını gerçekleştirmek mümkün olmamaktadır.

Gelişme yolunda olan ülkeler fakir bir ihracat kapasitesine sahip oldukları, buna karşılık ithalat ihtiyaçları çok fazla bulunduğu için, döviz darboğazı bu ülkelerin ekonomik kalkınmalarını tasarruf açısından bağımsız olarak sınırlamaktadır. Bu sebeple adı geçen ülkeler, bütün çabalarını ihracat gelirlerini arttırmaya yöneltmeli, ithalat-ikamesi sanayilerinde ise ithalat yoğunluğunu azaltacak bir politika izlemelidirler. İthalat ikamesinde belirli bir üretim aşamasına ulaştıktan sonra ise, ihracat için üretim ihmal edilmemelidir¹³⁴.

1.2.3.1.4. Hızlı Nüfus Artışı

Az gelişmiş ülkelerin kuşkusuz en önemli özelliği, nüfusun gelişmiş ülkelere kıyasla çok hızlı artmasıdır

Az gelişmiş ülkelerin nüfus sorunları, özellikle nüfus-gelir, nüfus, beslenme ilişkileri açısından büyük önem taşımaktadır. Az gelişmiş ülkelerin nüfus bakımından en önemli özelliği doğum oranlarının yüksek

¹³³ Rıdvan Karluk, *Uluslar arası Ekonomi*, 5. b. İstanbul: Beta Basım, 1998, s. 118.

¹³⁴ Karluk, a.g.e., s. 122.

oluşudur. Az gelişmiş ülkeler için genellikle ölüm oranlarının yüksek olduğu ifade edilir. Fakat İkinci Dünya Savaşından sonra bulaşıcı hastalıklara karşı uygulanan etkin sağlık politikası ile bu ülkelerde ölüm oranlarında büyük ölçüde düşme sağlanmıştır. Sanayileşme ve modern tıp, nüfusun gittikçe artan biçimde çoğalmasına imkan verdi¹³⁵.

Az gelişmiş ülkelerin nüfus sorunu içinde bir diğer ortak özelliği de genç nüfusa sahip olmalarıdır. Doğum oranlarının çok yüksek düzeylere ulaşmış olması, az gelişmiş ülkelerde 0-15 yaşları arasındaki aktif olmayan nüfusun genişlemesine yol açmaktadır. Tümüyle tüketici sayılabilecek bu gruba, yaşlılık nedeniyle üretici olma özelliğini yitiren 60-65 yaş grubunu eklediğimizde, aktif olmayan nüfus elde edilir. Aktif olmayan nüfusun, aktif nüfusa oranı bağımlılık oranını verir. Bu oran demografik analizlerde kullanılan önemli bir göstergedir. Az gelişmiş ülkelerin temel demografik özelliklerinden birisi, bağımlılık oranının yüksek olması; başka bir deyişle bu ülkelerde aktif nüfusun ekonomik yükü oldukça ağırdır.

Bu durumda belli bir dönemde aktif nüfus tarafından yaratılan belli bir milli gelir büyüklüğü, geniş bir nüfusa ya da hızla artan nüfusa bölündüğünde, kişi başına gelir düşük çıkacaktır. Düşük gelir sonucunda ise, tüketim eğiliminin yüksek olması nedeniyle, gelirin tüketilen kısmı tasarruf aleyhine artacaktır.

Nüfus patlaması gelişme yolundaki ülkelerin karşılaştığı en büyük sorunu teşkil ederken, gelişmiş ülkelerden birçoğunun bunun tam tersi olan durağan negatif nüfus artış sorunuyla karşı karşıyadır. Az gelişmiş ülkelerde “genç nüfusun” daha kalabalık olduğu buna karşılık gelişmiş ülkelerde “yaşlıların” daha yüksek oranda olduğu görülmektedir. Yaş yapılarındaki farklarından doğan açık sonuç ise, gelişmekte olan ülkelerin 15 yaş altındaki milyonlarca gence destek olma yükünü taşımak zorunda olması, buna karşılık, gelişmiş ülkelerinde sayısı hızla artan milyonlarca 65 üstü insana bakmak zorunda kalmasıdır¹³⁶. Fakat “aktif nüfus” olarak nitelendirilen 15-65 yaş grubunun gelişmiş ülkelerde daha

¹³⁵ Erol Kutlu, *Dünya Ekonomisi*, Eskişehir, 1998, s. 9.

¹³⁶ Kutlu, a.g.e., s. 12.

fazla olması ekonomik faaliyetler açısından bu ülkelerin daha üstün durumda bulunduğunu göstermektedir¹³⁷.

1.2.3.1.5. Eğitim Düzeni

Az gelişmiş ülkelerin sosyal nitelikli özellikleri arasında sayısal olarak en kolay ölçülebilen eğitim ile ilgili olanlarıdır. Eğitim düzeninin durumunu açıklamada kullanılan göstergeler, eğitim-öğretim kurumlarının, öğretmenlerin, öğrencilerin, teknik elemanların sayısı, bunlara yapılan harcamalar ve bütün bunların nüfusa, milli hasılaya oranları ile okur-yazar olmayanların oranıdır¹³⁸.

Az gelişmiş ülkelerde eğitim düzeyinde rastlanan en belirgin özelliklerden biri de, okuma yazma bilmeyenlerin oranının büyüklüğüdür+. Az gelişmiş ülkelerde kadınlar ve erkekler arasındaki okur-yazar oranında da farklılıklar bulunmaktadır. Okur yazar olmayanların oranı, ülkenin nispeten geri kalmış yörelerinde ve nüfusun kadın kesiminde daha yüksektir. Bu durum da, eğitim sorununun ekonomik ve sosyal gelişmeyle sıkı sıkıya bağlantılı olduğunu göstermektedir.

1.2.4. Ekonomi Politikasına Genel Bir Bakış

Her ülke, dünya ekonomisinin içinde bulunduğu konjoktüre, kendi ekonomisinin bugünkü ve gelecekteki gelişmelerine uygun bir ekonomi politikasını planlamak ve uygulamak gereğini duyar.

Bu politikaları genel olarak üç grupta toplamak mümkündür¹³⁹.

- a) Genişletici ekonomi politikaları (expansionniste).
- b) Daraltıcı ekonomi politikaları (depressif).
- c) Ekonomik istikrarı sağlayıcı politikalar (stabilizasyon),

a) Genişletici ekonomi politikaları, yüksek kalkınma hızını hedef alan ekonominin makro dengelerini giderek yukarıya doğru çekmeye dönük olan

¹³⁷ İlkın, a.g.e., s. 7.

¹³⁸ Han,Kaya, a.g.e., s. 29.

¹³⁹ Koray Başol, Türkiye Ekonomisi, 5. b., İzmir, 1994, s. 43.

politikalarıdır. Genişletici ekonomi politikaları, genellikle gelişmekte olan ülkelerde uygulanmakta ve ekonominin yapısını da büyüme içinde değiştirmeyi amaçlamaktadır. Özellikle 1960 sonrası geniş ölçüde kullanılmıştır. Diğer bir ifadeyle expansionniste politikaların hedefi, milli geliriparsal olarak değil, reel olarak, yani işletilen mal ve hizmetlerin miktarlarını artırarak genişletmektedir. Ancak , yatırımların finansmanının gerektirdiği hallerde ve makul ölçülerde olmak üzere genişleme, enflasyonla birlikte olabilir. Enflasyonist bir politika hiçbir zaman bir amaç değildir, ancak genişletici politika içinde bir araç olarak kullanılabilir.

b) Ekonomiyi daraltıcı politikalar, büyük üretim ve arz fazlası veren ekonomilerde ve selektif olarak uygulanır. Daraltıcı politikaların hedefi hiçbir zaman toplam üretimi geriye çekmek değil, ancak gelişme trendini düşürmektir. Gelişmekte olan ekonomilerin depressif politikalar uygulamaları son derece sakıncalı ekonomik, sosyal ve politik sonuçlar doğurabilir. Geliri adil paylaşmak ya da enflasyonu frenlemek pahasına da olsa gelişme hızından tavizler vermek kalkınmakta olan bir ekonomide mutlak olarak, mevcut olan arz yetersizliği, teknik ifadeyle arz esnekliğinin zayıflığı mutlaka kırılması gereken engeldir.

c) Ekonomik istikrarı sağlayan politikalar, ekonomik olgunluğa ulaşan ekonomilerde sürekli olarak uygulanması gerekli, henüz bu noktaya gelmeyen ekonomiler için ise büyük ekonomik dengesizlikler halinde başvurulması kaçınılmaz olan politikalarıdır. Stabilizasyon politikaları ekonomide büyük arz ve talep dengesizliklerin olduğu hallerde uygulanır. Genellikle gelişme hızını düşürücü sonuçlar yarattığı için gelişmekte olan ülkelerde çok gerekli hallerde ve çoğunlukla güçlü ekonomilerin tavsiyeleriyle uygulamaya konulurlar.

1.2.5. Kalkınma ve Sanayi Stratejileri

Az gelişmiş ülkelerin kalkınma çabalarında, sahip oldukları kaynakları ekonominin çeşitli alanlarına tahsis ederken bilinçli olarak çeşitli tercihlerde bulunmaktadırlar. Bu tercihler aslında, az gelişmiş ülkelerin izleyeceği, kalkınma yolunu , başka bir deyişle kalkınma stratejisini ortaya koyar. Öte yandan yatırımların kalkınmanın motoru olarak görülmesi; dolayısıyla kalkınmanın yönlendirilmesinde

temel unsurun yatırımlar olması da, bu tercihlerin yatırım stratejileri olarak adlandırılmasına yol açmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bugünkü az gelişmiş ülkelerin “*kalkınma*” sorunları gündeme geldiğinde, “*strateji*” tartışmaları da başladı. Kalkınmaya nereden başlanacaktı?

Kimi teorisyenler, az gelişmiş ülkelerin kalkınmaya tarımdan başlaması gerektiği üzerinde durdular. Buna karşılık başkaları, kalkınmanın sanayiden başlatılması gerektiğini vurguladı.

Salt tarıma dayalı bir kalkınma stratejisinde ısrar etmek, daha baştan kalkınmayı reddetmek, az gelişmişliğe razı olmaktır¹⁴⁰. Birbirini tamamlayan iki sektör olarak ele almak gerekir. Bu iki temel sektör eşzamanlı olarak geliştirilemezse, kalkınma sorunu çözümsüz kalmaya mahkumdur.

Başka bir tartışma, kullanılacak teknolojiyle ilgiliydi. Kimi iktisat teorisyenleri, az gelişmiş ülkelerin hafif üretim teknikleri kullanarak kalkınmaları gerektiği üzerinde durdular. Bu görüşe karşı olanlar ise, öyle bir yaklaşımla bu ülkelerin kalkınamayacaklarını, bunun az gelişmişliği yeniden üretmekten başka bir anlam taşımayacağını ileri sürdüler.

Teknoloji tartışmasının uzantısı olan bir başka tartışma, ağır sanayi – hafif sanayi tartışmasıydı. Hafif sanayilerin seçilmesi, düşük bir sosyal verimliliğe razı olmak ve dinamik sanayilerin ileri kapitalist ülkelerin tekelinde kalmasına razı olmaktı. Öte yandan ağır sanayi / hafif sanayi tartışması, kurulu uluslar arası sosyo-ekonomik düzeni sürdürmenin bir aracı niteliğindedir.

Az gelişmiş ülkeler için “*kalkınma modeli*” geliştirildi. Bu kalkınma stratejileri aşağıda seçenekli olarak başlıklandırılmıştır.

---

¹⁴⁰ Fikret Başkaya, *Az gelişmişliğin Sürekliliği*, Ankara: İmge Kitapevi, 1994, s. 28.

1.2.5.1.Dengeli ve Dengesiz Kalkınma

1960'lı ve 1970'li yıllarda iktisatçıların önerdikleri temel kalkınma stratejileri arasında Rosenstein-Rodan'ın sanayi sektörünün lokomotifliğini savunan büyük itiş kuramından Hirschman'ın dengesiz büyüme kuramına kadar çeşitli modeller ve yaklaşımlar vardır. Ancak bunun çoğunun ortak noktası, az gelişmişliğin ana açıklaması olarak, özellikle nesnel sermaye yetersizliğini, dolayısıyla büyümenin temel itici gücü olarak da sermaye birikimini ön plana çıkarmalarıdır. Bu ortak nokta dışındaki aralarındaki en belirgin fark olan kalkınmanın “dengeli” mi yoksa “dengesiz” mi olması gerektiğine ilişkin tezler kullanılır.

Dengeli kalkınma: Friedirch List tarafından açıklığa kavuşturulmuştur. F. List, tarım kesimi, imalat kesimi ve ticaret kesimleri içinde dengeli bir gelişmenin önemini belirtmiş, tüketim ile üretim arasındaki ilişkileri göstermiştir. Daha sonra 1928'de Allen Young bu konu üzerinde durmuştur. Konunun, daha genişliğine ele alınarak incelenmesi, **Rosentein-Rodan, Nurkse, T.Scitovsky, A.Lewis** gibi yazarlar tarafından yapılmıştır.

Kalkınma stratejisi açısından dengeli kalkınma genellikle kalkınma halindeki ekonomilerde bütün kesimlerin, birlikte, aynı zamanda geliştirilmesidir.

Dengeli kalkınma modellerini üç ayrı grupta toplamak mümkündür¹⁴¹.

-Birincisi, ekonominin bütün kesimlerine yapılacak yatırımların bu kesimlerin aynı oranda bir büyüme hızına sahip olabileceği şekilde gerçekleştirilmesidir.

-İkinci modelin daha ılımlı olduğu görülür. Şöyle ki: Bütün kesimler aynı oranda büyümeyebilir. Fakat bütün kesimlerde eş anlı bir gelişme olması gerekir.

-Sonuncu modele göre ise, yatırımların kesimlere dağılımı şöyle olmalıdır ki, toplam arz, artan gelir tarafından massedilebilsin. Anlaşıldığı gibi ılımlılık derecesi giderek daha da artmaktadır.

Dengeli kalkınma modeli, Neo-klasik modelin bir uzantısıdır. Ve karşılıklı bağımlılığa (interdependance) dayanır. Bu karşılıklı bağımlılık ikilidir; şöyle ki:

-Üretimdeki karşılıklı bağımlılık: Her iktisadi ünite, girdi bulmak ve çıktısına Pazar aramak zorundadır. O halde her kesimin bu açıdan dengeli büyümesi gerekir.

¹⁴¹ Akin İlkin, *Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınlarından no: 2257, s. 81.

-Tüketimde karşılıklı bağıllık: Her gelir artışı, talepte bir genişleme yaratacaktır. O halde tüketim malı tüketimin buna uygun olarak gerçekleştirilmesi gerekecektir. Dengeli kalkınmayı savunan iktisatçılar, kalkınmanın başlatılabilmesi ve ekonominin kendi kendini besleyerek süreklilik göstermesi için gelirin mümkün olan en kısa sürede belirli düzeye yükseltilmesi gerektiğini ileri sürerler. Bir benzetişle, belirli noktalara değil, geniş bir cepheye hücum edilmesini istemektedirler. Dengeli kalkınmada, denge, gıda malları ve giyecek; tarımsal hammaddeler ile sanayi ürünleri; sermaye malları tüketim malları; kamu işletmelerinin yatırımları ile diğer yatırımlar; ihracat ve iç talep için üretim; v.d. arasında kurulmak istenir.

Belirli koşullar içinde, kaynak israfının önlenmesi açısından değerlendirildiğinde dengeli kalkınma modelinin önemi ortaya çıkar. Örneğin yeterli elektrik enerjisi yokken, elektrikle çalışan aletler üretiliyorsa kuşkusuz bu bir kaynak israfıdır¹⁴².

Dengesiz kalkınma: Bu kalkınma modeline ilişkin kuramlar, dengeli kalkınma konusundaki görüşlerin alternatifi sayılmaktadırlar. Dengesiz kalkınma kuramları genellikle şu iki nokta üzerinde durular¹⁴³:

*Bazı koşullarda, dengesizlik iktisadi kalkınmayı hızlandırabilir.

*İktisadi kalkınmayı gerçekleştirmek için, kimi zaman dengeden vazgeçilebilir.

Buna göre dengesiz kalkınma kuramlarının dayandığı temel ilke şöyle açıklanabilir¹⁴⁴. Azgelişmiş ülkelerin kalkınması durgun, yumuşak bir biçimde gerçekleşemez. Ekonomide esasen mevcut olan ya da bilinçli olarak yaratılacak dengesizliklerle uyarılacak sıçrama ve dalgalanmalar , dinamik bir kalkınma ortamı hazırlar. Oysa dengeli kalkınma,tamamlaşmalar ve uyuşmalar sonucunda, ekonomiyi statik bir duruma getirir, ekonomik büyüme hızını düşürür.

Öte yandan azgelişmiş ülkelerde, iç pazarın genellikle dar olması, dengeli kalkınma görüşüyle bağdaşmaz. Örneğin sanayide, tamamlaşmalara katı bir biçimde uyulması,işletmelerde optimum ölçeğin altında kalınmasına yol açar. Bu da kaynak

¹⁴² İkin, a.g.e., s. 82.

¹⁴³ İkin, a.g.e., s. 98.

¹⁴⁴ Ergül Han, A. A. Kaya, *Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politika*, Eskişehir, 1999, s. 236.

israfi demektir. Bu görüşe göre iç pazarın darlığı yanında, finansman kaynaklarının yetersizliği ile teknolojik düzeyin geriliği de, dengeli kalkınma açısından olumsuz etkenler olarak öne sürülmektedir.

Dengesiz kalkınma görüşü, az gelişmiş ülkelerde piyasa ekonomisinin önderliğini ve etkinliğini kabul eder. Dengeli kalkınma kuramındaki planlı kalkınma stratejisine karşılık, dengesiz kalkınma yolunun planlamayı ve kamu etkinliğini en alt düzeye indireceğini söyleye biliriz¹⁴⁵. Dengesiz kalkınma özellikle aşağıda sıralanan durumlarda arzulanan bir iktisadi politika haline gelir¹⁴⁶:

- *Bölünmezliğin önemli olduğu,
- *Ölçek büyütmenin önemli olduğu,
- *Dengeli büyümeye kıyasla daha yüksek gelir oluşturulmasının mümkün olduğu,
- * Yeni buluşlara ve uygulamalara olanak hazırlandığı, hallerde.

1.2.5.2. Tarım ya da Sanayi Önceliği

Kalkınmanın başarılabilmesi için tarım ya da sanayi kesimine öncelik tanınması değişik biçimlerde ortaya konulmaktadır. Önce tarım kesimini geliştirip daha sonra, buna bağlı olarak sanayiye geliştirmek ya da önceliği sanayiye tanıyarak daha sonra tarıma yönelik gibi.

Tarım önceliğinin dayanakları: Tarım kesimine gerek geçici olarak gerekse sürekli olarak öncelik verilmesini savunan görüşlerin dayandığı temeller şöyle ortaya konulabilir;

- *Tarımsal üretimin daha düşük yatırımlarla artırılabilmesi,
- *Az gelişmiş ülkelerde sanayi girişimci, yönetici ve teknik bilgi yetersizliği,
- *Tarımsal yatırımların ithalat gereği çok düşüktür.
- *Gıda maddeleri talebinin karşılanması,
- *İhracat gelirinin artırılması,
- *Sermaye birikimini sağlanması,
- * Sanayi ürünlerine talep yaratılması.

¹⁴⁵ Han, Kaya, a.g.e., s. 236.

¹⁴⁶ İlkin, a.g.e., s. 99.

Sanayi önceliğinin dayanakları: Tarıma verilecek önceliğin kalkınmakta olan ülkelerin ekonomik ve sosyal yapısını değiştirmeyeceğini ya da çok yavaş değiştireceğini öne süren ve sanayi kesimine öncelik verilmesini savunan temel görüşler şöyle ortaya konulabilir¹⁴⁷:

- * Üretim yapısı açısından,
- * Tamamlayıcı gelişmeler açısından.

Sanayi kesimi, üretimin yapısını belirleyen sanayinin arz esnekliğinin yüksek olması, sanayide teknik ilerlemenin uygulamasının daha fazla olması , artan verimlerin geçerli olması, tamamlama ve dışsal ekonomilerin oluşması gibi özelliklerden ötürü tarıma kıyasla üstünlük taşımaktadır. Bu özelliklerle, sanayi verilecek önceliğin üretim yapısı üzerindeki olumlu etkileri ortaya koymaktadır. Öte yandan sanayi önceliği uzun dönemde gerek teknik olarak gerekse ekonomik olarak gelişme sürecini bizzat belirleme ve yönlendirme özelliğine sahiptir. Uzun dönemde birim yatırımın sanayide yaratacağı katma değer, tarım kesiminden yüksektir. Bu sonuç daha çok kesimin teknik özellikleriyle ilgilidir. Bunun dışında sanayi kesiminin geliştirilmesiyle ortaya çıkan ve ekonomik düzenin işlerliği sağlayan bir dizi tamamlayıcı gelişmeler de oluşmaktadır.

Gelişmiş ülkelerin hammadde kaynağı olarak sürdürülecek bir işbölümü sonucu pekişecek ekonomsal, toplumsal, siyasal, ve kültürel geriliklerin üstesinden gelmeyi arzulayan bir ülkenin kalkınmayı parçalanmaz bir bütün olarak alması ve tarım ile sanayi sektörü arasında bir dengeyi tutturması ve sürdürmesi gerekmektedir. Sanayi mi, yoksa tarımı sorusunun aşılmasından ve ekonomik kaynakların her iki sektör arasında, birbirlerini destekler biçimde dağıtılmasından sonra, sıra, sanayi alanına ayrılan kaynakların, hangi sanayi kollarında toplanacağı gelmektedir¹⁴⁸.

¹⁴⁷ Han, Kaya, a.g.e., s. 250.

¹⁴⁸ Mustafa Altıntaş, *İçe Yönelik Sanayileşme Politikası*, Ankara; İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, 1978, s. 144.

1.2.5.3. Altyapı ya da Üretken Yatırımların Önceliği

Az gelişmiş ülkelerin, özellikle kaynak dağılımında karşılaştıkları sorunlardan biri de, mevcut yatırım fonlarının altyapı yatırımları ile üretken (prodüktif) yatırımlar arasında nasıl dağıtıcıyla ilgilidir. Özel iktisadi birimlerin üretken yatırımlarına yön vermek ve onların verimliliklerini yükseltmek için, temel nitelikte bazı yatırımların yapılması gerekmektedir. Genellikle altyapı yatırımları denilen bu tür yatırımlar bir girişimin, bir kuruluşun tek başına başaramayacağı kadar büyük ve/ya da iktisadi olmadığı için, çoğu kez devlet tarafından yapılan ya da yaptırılan yatırımlardır.

Yollar, limanlar, barajlar, büyük enerji santralleri, sulama ağı ve hava alanları gibi tesisler özel iktisadi birimlerin verimliliklerini yükseltirler. Maddi altyapının yaratılmasına ilişkin bu yatırımlar yanında eğitim, sağlık ve sosyal refah alanlarında yapılan ve beşeri altyapı yatırımları adı verilen yatırımlarda vardır. Son olarak ekonomik düzenin ve bu düzen çerçevesinde yürütülen faaliyetlerin rasyonalizasyonu için de yaratılması gereken kurumsal altyapının gerektirdiği yatırımlardan söz edilebilmektedir. İşte bu üç altyapı alanı için yapılan yatırım ve düzenlemeler, yarattıkları dışsal tasarruflarla ve sağladıkları kolaylıklarla doğrudan üretken faaliyetleri destekler ve özendirirler.

Ekonomik faaliyetlerin temelini oluşturan bu yatırımlar fazla sermaye istediği, geniş bir organizasyonu gerektirdiği ve kısa sürede karlı olmadıkları için devletçe yerine getirilirler. Özel kesimin, enerji, ağır sanayi, ulaştırma, sulama vb alanlara yatırım yapabilmesi sınırlıdır. Oysa bu yatırımlar, üretken yatırımların yapılabilmesi için gereklidir.

Kalkınma stratejisinde hangi yatırımlara öncelik verileceği büyük önem taşımaktadır. Bu bakımdan öncelikli, yatırımların gerçekleştirilmesinde kamuya büyük yükümlülük düşmektedir. Ekonominin bütün kesimlerinde üretimin hızla ve aksamadan artırılması, altyapı yatırımları ile üretken yatırımların uyum içinde yapılmasını gerektirmektedir. Ulusal hasıla artışını özellikle uzun sürede maksimize edecek, söz konusu her iki yatırım arasındaki uyumu kurmak ve optimal dağılıma ulaşabilmek için, iki ayrı yatırım planı yapıp, bunların karşılıklı

ilişkilerini araştırmak ve alternatif olanakları üzerinde sistematik bir biçimde durmak gerekmektedir. Her iki alanda yapılması düşünölen yatırımların sosyal alternatif maliyetleri bilindiği takdirde, karşılaştırma kolaylaşır. Üretken yatırımların sosyal alternatif maliyetlerinin belirlenmesi güç ve yanılma payı büyüktür. Bu nedenle kesin, matematiksel analizlerden çok, yaklaşık yöntemlerden yararlanmak gerekmektedir. Üretken yatırımlar ile altyapı yatırımlarına ilişkin iki ayrı ön plan hazırlandıktan sonra, aralarında optimal bir dengenin kurulabilmesi için bazı değiştirme ve düzenlemeler yapılabilir.

Kalkınmanın ilk dönemlerinde kamu yatırımlarının önceliği tartışılmaz bir gerçektir. İleri dönemlerinde ise saptanacak yatırım politikasında ülkenin ekonomik koşullarını dikkate alma, bunu yaparken de “ kamu kuruluşları verimsizdir veya özel kesim yatırımları ulusal çıkarlara ters düşer” kesin yargılarından kurtulmak gerekir¹⁴⁹. Altyapı yatırımları konusunda karar verilirken, bu yatırımlardan yararlanılacak sürenin, miktarın ve yararlanma biçiminin önceden planlanması zorunludur. Altyapı yatırım planları hazırlanmadan önce, bu yatırımlardan yararlanacak üretken yatırımlara ilişkin kestirmelerin istatistik yöntemleriyle yapılması gerekmektedir. Bu tür yatırımlar için aşağıdaki konular iyice arařtırılmalıdır¹⁵⁰:

- *Gelecek yıllarla ilgili talep projeksiyonları,
- * Üretken yatırımların ilerideki beklenen gelişmeleri,
- *Bu yatırımların gerektirdiği altyapının kapsamı.

Bu üç nokta dikkatlice incelendiği takdirde, altyapı yatırımları ile üretken yatırımlar arasında tutarlı bir ilişki kurulabilir. Böyle bir ilişkinin varlığı, altyapı yatırımlarında optimalite ilkesinin başarıyla uygulandığını ortaya koyar. Aksi takdirde, iki yatırım türü arasında bir uyumsuzluk belirir. Bu ise, yatırım programlarının optimaliteden uzaklaşmasına neden olur.

1.2.5.4. İthal İkame Stratejisi

19.yüzyılda İngiltere'nin başlatmış olduğu sanayi devrimin izleyen bugünkü pek çok sanayileşmiş ülke, ekonomik kalkınmalarını gerçekteştirebilmek için

¹⁴⁹ İkin, a.g.e., s. 116.

¹⁵⁰ Han, Kaya, a.g.e., s. 259.

ulusal sanayilerini kurup geliştirme yolunda ithal ikamesi olarak adlandırılan stratejiyi uygulamışlardır. Tarihsel süreç içinde ithal ikamesi stratejisi, sanayileşme yolunda başarılı bir uygulama olarak görülmüştür. İthalatı ikame eden ulusal sanayinin kurulup geliştirilmesini mümkün kılmak ve böylece, yapı değişikliğini içeren bir kalkınma sürecine başlayabilmek için bazı araçların kullanılması zorunludur. İlk başta uygulamaya konulan en önemli ekonomi politikası önlemi korumacılıktır.

1.2.5.4.1. Azgelişmiş Ülkelerde İthal İkamesine Yönelme Nedenleri

Sanayileşme sürecine geç giren ülkelere bağlamında ithal ikamesi, ilk olarak 1930'ların Büyük İktisadi Bunalımı ve İkinci Dünya Savaşı sırasında ticari taşımacılığın durması nedeniyle ekonomileri çok büyük yaralar alan Latin Amerika ülkelerinde uygulamaya konulmuştur¹⁵¹. 1960'lara ulaşıldığında ithal ikamesi, azgelişmiş ülkeler için ekonomik kalkınmanın egemen stratejisi olmuştur. Ülkeleri ithalatlarını yerli üretimle ikame etmeye iten başlıca etkenlerden ilki dünyada ortaya çıkan ticaret bunalımı olmuştur. Özellikle tarıma dayalı ve doğal kaynaklara dayalı ürünlerini ihraç edemeyen ve ihtiyaç duyduğu ürünleri ithal edemeyen azgelişmiş ülkeler zorunlu olarak ithalatı ikame etmeye yönelik bir yol izlemişlerdir. Dolayısıyla böyle bir sürecin ortaya çıkış nedeni, azgelişmiş ülkelerin kendi dışlarında gelişen bir olumsuzluktur. 1930'lu yıllarda geçerli olan ithal ikamesi, bilinçli ve kapsamlı bir kalkınma stratejisinin bir parçası olmaktan çok, krizin ortaya çıkardığı boşluğu doldurmak, acil sorunlara çözüm bulmak amacıyla kullanılmıştır. Kriz dönemlerinde, azgelişmiş ülkelerin ihracatı hem miktar olarak düşmekte, hem de ihraç mallarının fiyatlarındaki büyük düşüşler nedeniyle dış ticaret gelirleri azalmaktadır. Azgelişmiş ülkelerin, kendilerini azgelişmişliğe mahkum eden koşullardan kurtulmak istemeleri ve geri kalma nedenlerinden yardım beklemelerinin mümkün olmadığı bilincinin yeşermesi ve yerleşmesi onları sanayileşmeye zorlamaktadır. Böyle bir durum karşısında iktisadi kalkınmada ve yerli sanayinin özendirilip desteklenmesinde devletin rolü artmaya başlamaktadır. Koruma ve özendirme, bütün sanayilere yöneltilmemeli, fakat öğrenme devresini

¹⁵¹ Han, Kaya, a.g.e., s. 268.

en çabuk tamamlayacak ve dış pazarlarda rekabet gücüne kavuşabilecek alanlara, seçilerek verilmelidir¹⁵².

İthal ikamesi, en basit biçimiyle daha önce ithal edilen bir malın yurtiçinde üretilebilmesi olarak tanımlanabilir. İthal ikamesinin altında yatan temel fikir basittir: önce, yıllar boyunca yapılan önemli ithalat kalemleri incelenerek geniş iç pazarlar saptanır. Sonra, yerli sanayiciler ve yabancı yatırımcılar tarafından gerekli üretim kapasitesinin kurulması özendirilir. Yerli üretim yüksek maliyet sorununu yenmek ve hedef sektörlerdeki potansiyel yatırımcıların karlı olabilmelerini sağlamak için de ithalat kotaları ya da gümrüklerle koruma duvarları oluşturulması gerekir¹⁵³.

Az gelişmiş bir ekonomide ithal ikamesinden kastedilen, ithalata rakip malların yurtiçi üretiminin, bu mallara olan iç talep genişlemesinden daha hızlı bir artış göstermesidir. Dolayısıyla ithal ikamesi ile, bir yandan ülke içinde iktisadi bir biçimde üretilmesi mümkün olan malların ithalatını azaltarak döviz tasarrufu sağlarken, öte yandan da ihracat yoluyla döviz kazancı elde edilmeye çalışılmaktadır. Böylelikle iktisadi kalkınma (sanayileşme) için ithalatı gerekli olan sermaye mallarına daha fazla döviz ayırabilme olanağı elde edilebilmektedir.

1.2.5.4.2. İthal ikamenin Aşamaları

İthal ikamesi stratejisinin iki aşaması vardır: Birinci aşamada dayanıksız tüketim malına yönelik üretim yapan sanayiler kurulur. Az gelişmiş bir ekonominin sahip olduğu faktör donanımı ve veri üretim fonksiyonu dikkate alındığında, genellikle ilk olarak tekstil, giyim, deri eşya, mobilya, işlenmiş gıda maddeleri ve beyaz eşya gibi nispeten emek-yoğun ürünler hemen akla gelir. Yurtiçinde potansiyel bir talebin bulunması ve gümrükler yoluyla ithalatı kısmanın mümkün olması ithal ikamesini uyarır. Bu nedenle gelir artışı ile birlikte pazarın genişleyip, yurtiçi üretimin karlı olduğu noktaya gelindiğinde, artık herhangi bir desteğe gerek duyulmaksızın gelişmesi mümkün olan sanayi dalları kurulmaya başlar. İkinci aşamada tüketim mallarıyla başlayan sanayileşme, ara malları ve yatırım mallarının ikamesine dönüşmektedir. Bu aşamada üretilen mallar birinci aşamada ikame edilen

¹⁵² Altıntaş, a.g.e., s. 81.

¹⁵³ Han, Kaya, a.g.e., s. 269.

mallardan farklı olarak sermaye yoğun özellik taşımaktadır. Dayanıklı ve dayanıksız tüketim malları, kitlesel ihtiyaç maddeleri ve bunların üretimi için gerekli olan ara malların ithalatının kısmen ya da tümüyle yerli üretimle ikame edilmesiyle çok yönlü uyarıcı etkiler yaratabilmektedir.

1.2.5.4.3. İthal ikamesinde Ortaya Çıkan Sorunlar

İthal ikameci sermaye birikim süreci, başlangıçta hızlı bir büyümeye olanak verdiği halde, yine kendi içinde bu süreci olumsuz yönde etkileyen iki temel özellik taşımaktadır. Bunlar¹⁵⁴;

* Birinci olarak bu stratejinin iç pazara dönük olması ve ithal girdilere dayalı olmasıdır. Sürecin sınırlarını belirleyen sorunlar da yine bu iki özellikten kaynaklanmaktadır. Bu sorunlar kısaca iç pazarın darlığı ve döviz darboğazı sorunudur. Sanayiler ilk kuruldukları yıllarda hazır olan iç pazarı doyuruncaya kadar hızla gelişeceklerdir; fakat daha sonraki gelişmelerinin iç pazarın büyümesine, yani genel olarak ekonominin büyümesine bağlı olacağı için aynı büyüme hızının devam ettirmeleri mümkün olamayacaktır. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerde nitelikli işgücü yetersizliği dikkate alındığında, ithal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisinin ikinci aşamasında bazı tıkanıklıkların ortaya çıkması beklenebilir.

* İkinci olarak, döviz darboğazı sorunu da yine bu sermaye birikim sürecinin yapısından kaynaklanmaktadır.

İthal ikamesi stratejisiyle sanayi geliştikçe, yurtiçi sanayinin ithal ara malı ve yatırım malı gereksinimi de giderek artmaktadır. Bu gereksinim ihracat gelirleriyle karşılanamadığı için ithal ikamesine dayalı sermaye birikimi, ancak artan dış borçlanmayla mümkün olmaktadır. İthal ikamesi uygulamasının temel koşullarından biri yavru sanayi (yeni doğan) korumaktır. İthal ikamesine dayalı sanayileşmenin başarılı olabilmesi için özellikle hangi sanayi dallarının, ne kadar süreyle ve ne gibi önlemlerle korunacağına çok iyi belirlenmesi gerekmektedir. Bütün sanayi alanlarını içeren bir koruma politikası onları ekonominin sınırlı kaynakları üzerinde rekabete terk ederek, gerçekten gelişme ümidi olan endüstrilerin gerekli ekonomik kaynakları elde edememesi sonucunu yaratabilir. Bu alanda önemli diğer bir nokta da,

¹⁵⁴Han, Kaya, a.g.e., s. 270.

korumanın sınırlarıdır.Koruma,yavru sanayi döneminin aşılmasına yetecek kadar olmalıdır.Koruma, ekonomik kaynakları,seçilen alanlara yöneltmek ve ilk kuruluş döneminin zorlukları aşıncaya kadar olmalıdır. Korumanın sürekli duruma gelmesi, ekonomiye gerçekten gelirinden sürekli özveride bulunma gibi bir yük yükler. Diğer bir önemli nokta da, korumanın, sanayinin kurulmasından önce değil, kurulup üretime geçtikten sonra uygulanmasıdır¹⁵⁵. Kuram olarak çok tutarlı görünen bu politikalarının, uygulamada iyi bir zamanlama ve uygun önlemlerle izlenmemesi kıt kaynakların israf edilmesinde ve kalkınmanın önemli darboğazlara girmesine yol açabilmektedir. bu konuda özellikle gümrük politikası açısından en etkili yol korunan sanayi dalları ürünlerinin ithalatını kabul edilir bir süre kısıtlayan esnek bir gümrük sistemi uygulamaktır. Gümrük oranlarını belli dönemlerde, belli ölçüler içinde azaltarak yerli sanayi, dış rekabete dayanabilecek ve rekabet koşulları altında gelişimini sürdürebilecek bir niteliğe kavuşturulmalıdır. Böylece korunan sanayiler belli bir süre sonunda ihracata başlayarak, ekonomiye döviz kazandırıcı bir yapıya kavuşabileceklerdir.

İthal ikamesi stratejisinin başarısı için, tutarlı iktisadi ve politik önlemler dizisi gerekmektedir. Ayrıca sanayileşmenin bir strateji olarak benimsendiği her durumda devlet, öncü bir güç olarak ortaya çıkar. Devlet müdahaleleri esas olarak kıt iktisadi kaynakların dağılımı ve iç pazarın oluşturulup, genişletilmesine yöneliktir. Bu arada, ithal ikamesinden, ihracata yönelik bir üretime geçişin, başka bir deyişle dönüşümün optimal bir biçimde nasıl başarılacağı önem taşır. Hangi sanayi alanlarından ya da yatırımların özendirileceğini kararlaştırmak için, dinamik karşılaştırmalı üstünlükler ilkesi izlenecek ise, iki çıkış noktasından yararlanılabilir: Bunlar, piyasa ve fiyat gelişmelerinin genel olarak dikkate alınması ile özel ve sosyal açıdan verimli yatırımın alanlarının ayrıntılı olarak araştırılmasıdır¹⁵⁶.

İthal ikamesinin başarılı bir biçimde uygulanamaması, özellikle belirlenen sektör ve alanların iktisadilik ilkelerine göre değil de, daha çok keyfi denebilecek biçimde saptanması ve etkin bir planlama eşliğinde yürütülememesi,sanayileşmenin, temelde piyasa ekonomisi araçlarıyla gerçekleştirilmesi görüşlerinin yaygınlaşmasına yol açmıştır. Böylece bir çok iktisatçı ve politika belirleyicisi, yerli üreticinin

¹⁵⁵ Altıntaş, a.g.e., s. 81.

¹⁵⁶ Han, Kaya, a.g.e., s. 273.

korunmasına dayanan kalkınma stratejisinden uzaklaşmıştır. Ancak, sanayileşme, gelişmekte olan ülkelerin çoğu için yine ana hedefdir. Eğer yerli girişimciler, yöneticiler ve işçiler yeni ürünleri yeni teknolojilerle üretmeyi başaracaklarsa, dışarıdan gelecek rekabete karşı yine de korunma ihtiyacı duyarlar.

Gerçek bir sanayi toplumu olabilmenin en önemli koşullarından biri, yalnızca iç Pazar için üretimle yetinmeyip, giderek dışa satımı da olanaklı kılacak bir üretim yapısına sahip olmayı gerektirir. Bu olay hem ekonominin kendiliğinden dış artık değer elde ederek genişleme sürecine girmesini, hem de uluslar arası düzeyde belirli bir sosyo/politik etkinlik kazanımına neden olur. Büyük ölçekli üretim birimlerinin ortaya çıktığı günümüzde, ekonomiler ulusal pazarların dar boyutları ile sınırlı tutulamaz. Ekonomiler, uluslar arası piyasalarda sağlanacak büyük ve vazgeçilmez dış artıklarla güvence altına alınmalıdır¹⁵⁷.

Ekonominin kendi içinde sağlayabileceği tamlaşmanın uluslar arası düzeyde de gerçekleştirilmesi zorunlu bulunmaktadır. Bunun içinde kalkınma sürecine girmiş ekonomiler, kendileri ile dünya arasındaki geniş bağları, sağlıklı bir biçimde güçlendirme durumundadırlar.

1.2.5.5. Dışa Dönük Sanayileşme Stratejileri

1970 ve 1980'lerde neoklasik kuramcılar Dünya Bankası'nın da öncülüğünde ithal ikamesi stratejisini yoğun bir biçimde eleştirmişlerdir. Bu eleştirilerin odak noktası planlama, devlet müdahalesi, iç pazara yönelik sanayileşme unsurlarına dayanan ithal ikamesi politikasının etkinlik ve kaynak dağılımı açısından yol açtığı maliyetler olmuştur. 1980'li yıllarda ithal ikamesi stratejisine alternatif olarak önerilen sanayileşme stratejisi "dışa dönük sanayileşme stratejisi"dir¹⁵⁸.

1.2.5.5.1. Dışa Dönük Sanayileşme Stratejisine Yönelme Nedenleri

Gelişme yolunda olan ülkelerde ekonomi politikasının temel amacı, kalkınmayı hızlandırmak ve sanayileşmeyi sağlamaktır. Bunun için tarifeler ve miktar kısıtlamaları ile yeni kurulan genç sanayiler dış rekabete karşı korunarak

¹⁵⁷ Altıntaş, a.g.e., s. 154.

¹⁵⁸ Han, Kaya, a.g.e., s. 275.

gelişimlerini sağladıktan sonra, “dışa dönük” politikalar izlemekte ve ihracata ağırlık verilmektedir. Dışa dönük sanayileşme stratejisi, büyüme ve sermaye birikimi sürecinde piyasa ilişkilerinin yarattığı kapasite kullanımı, teknolojik yenilik, karşılaştırmalı üstünlükler gibi dinamik etkileri öne çıkaran ve dolayısıyla gerek iç ekonomide gerekse ticaret ve ödemeler bilançosunda liberalleşmeyi öngören bir yaklaşımdır. 1970’li yıllarda gelişmiş ülkelerdeki durgunluk koşulları, dış ticarete korumacılık eğilimlerinin artışı ve 1979 yılının ortalarından itibaren uluslar arası piyasalarda faiz oranlarının önemli ölçüde yükselmesi, az gelişmiş ülkeleri dış kaynak sağlama konusunda önemli güçlüklerle karşılaşmıştır. IMF ve Dünya Bankası az gelişmiş ülkelerin dış finansman gereklerinin karşılanması, dışa dönük sanayileşme stratejisi uygulama koşuluna bağlamıştır. İthal ikameci stratejiden, ihracata yönelik stratejiye geçişin dışsal belirleyicinin , uluslar arası kuruluşların bu yöndeki önerileri oluşturmuştur. Dışa dönük sanayileşme stratejisi, neoklasik ekonomi içinde şekillenmiştir. Ancak strateji, Doğu Asya deneyimi ve piyasaya dayalı kalkınma kuramları tarafından tanımlanmaktadır. Güney Kore, Tayvan, Hong Kong ve Singapur gibi gelişme yolunda olan Asya ülkeleri, ithalat ikamesi yanında ihracatı teşvik politikalarına da gereken ağırlığı vermiş ve bunun meyvelerinin de almışlardır¹⁵⁹. Dışa dönük sanayileşme stratejisinin temel amaçları şöyle sıralanabilir¹⁶⁰;

- Ülkedeki sanayi yapısını, karşılaştırmalı üstünlüklere göre, dış piyasalara ihracat yapan girişimlerden oluşan bir yapıya dönüştürmek.
- Serbest piyasa ve özel girişime dayalı bir ekonomik yapı kurmak.
- dış ticaretin liberalleşmesini ve böylece dış piyasalara açılmayı sağlamak.
- Dış ticaret politikasını aynı zamanda ihracatı özendiren bir yapıya dönüştürmek.

1.2.5.5.2. Dışa Dönük Sanayileşmenin Araçları

Dışa dönük sanayi stratejisine geçiş için bazı araçların kullanılması gerekmektedir. Bu araçlar makro ve mikro düzeyde araçlar olmak üzere iki açıdan ele alınmıştır:

¹⁵⁹ Rıdvan Karluk, *Uluslar arası Ekonomi*, 5. b. İstanbul; Beta Yayınları, 1998, s. 179.

¹⁶⁰ Han, Kaya, a.g.e., s. 276.

Makro düzeyde araçlar; dış ticareti, mali kesimi ve kamu kesimini liberalleşmeye yönelik araçlardır. Dış ticaret politikasının temel yönelişi, ithalat rekabetinden vazgeçilmesi ve ihracatın özendirilmesi olmaktadır. Dış ticaret politikası dışında, diğer ekonomi politikası uygulamaları da yönelişi destekleyici biçimde uygulanır.

Mikro düzeydeki araçlar ise girişimlere sağlanan ithalat kolaylıklarının her girişimin ihracattaki başarısına göre verilmesi ve ihracat hedeflerine ulaşmayan girişimlerin desteklenmemesi ve hatta cezalandırılması. İhracat sanayilerine bütün dolaylı vergilerin iadesi ve gümrüksüz ithal hakkının tanınması. Ayrıca ihracata dönük sanayi üretimini özendirmek ve ihracatçılara altyapı hizmetlerinde düşük fiyat uygulaması, hızlandırılmış amortisman, dış rekabet koşulları hakkında sürekli bilgi aktarımı, ucuz elektrik enerjisi sağlanması gibi dolaylı sübvansiyonlarda bulunulması.

1.2.5.5.3. Dışa Dönük Sanayileşme Stratejisinin Koşulları ve Sonuçları

Dışa dönük sanayileşme stratejisini benimseyen ve uygulayan ülkelerin piyasa reformları, merkezi kontrol ve ihracat teşvikleri gibi gerekleri yerine getirmesi söz konusu olmaktadır. Piyasaya dayalı düzenleri dışa dönük bir sanayileşme amacıyla başarılı bir biçimde işletmenin belirli temel koşulları vardır. Bunlardan en önemlileri şunlardır¹⁶¹:

-Mal ve hizmet üretim ve arz süreçleri,devlet müdahaleleriyle değil, piyasa mekanizması aracılığıyla oluşmalıdır.

-Cari fiyatlar, görel olarak gerçek kıtlık fiyatlarını yansıtmalıdır. İç ve dış rekabet yoğun ve işlevsel olmalıdır.

Dışa dönük sanayileşme stratejilerini uygulayan ülkelerde, özellikle yeni sanayileşen ülkelerde devlet-piyasa işbirliği büyük bir önem ve ağırlık kazanmıştır. Bu yeni modellerde Devlet bir yandan kasıtlı, bilinçli olarak çarpıttığı fiyatlarla yatırım ve sermaye birikimine güç ve hız vermiştir, öte yandan ülkedeki yeni sanayi dallarının başarısının adım adım izlemiş ve değerlendirmiştir. Neo klasik düşüncede kaynak dağılımı ve fiyatlar, piyasa koşulları tarafından belirlenir. Burada devlete düşen görev ise piyasadaki bozuklukları düzeltmektir. İhracatı teşvik önlemlerinin

¹⁶¹ Han, Kaya, a.g.e., s. 278.

ekonomide etkin bir şekilde uygulanabilmesi için üç önemli noktayı gözden uzak tutmamak gerekir. Teşviklerle ilgili genel kuralın ilki, teşvik önlemlerinde mümkün olduğu kadar özel üretim yardımlarından kaçınmaktır. Gerçekten teşvik önlemlerinin tümü, bir bakıma üretici ve ihracatçıya yardım niteliğindedir. İkinci kural, teşviklerin mümkün olduğu kadar yeni ihraç ürünleri ile sınırlandırılması veya ihracat potansiyeli olan üretimin teşviki için kullanılması ile ilgilidir. Buradaki amaç, zaten mevcut olan ihracata daha fazla kar sağlamak değil, bu kesimin başlangıçtaki dezavantajını ortadan kaldırarak ihracatını arttırmasına imkan vermektir. Son olarak ihracatı teşvik önlemleri, mümkün olduğu kadar uluslararası alanda tarife korumalarına ve misillemelere yol açmayacak nitelikte olmalıdır. Gelişme yolunda ülkelerde ihracatı teşvik için yapılan yardımlar, dünya kaynaklarının karşılaştırmalı üstünlüklere göre tahsisine yol açarak, uluslararası uzmanlaşmanın sağladığı avantajların ortaya çıkmasına yardımcı olur. Eğer teşvik önlemleri bu ülkelerde yerinde ve iyi seçilerek uygulanırsa, karşılaştırmalı üstünlüğü olabilecek sınai üretim dalları, başlangıçtaki dezavantajlarını kısa sürede ortadan kaldırarak etkin bir şekilde üretim yapabileceklerdir¹⁶².

Bu strateji özel sektöre ve piyasa ekonomisi düzenine kapsamlı bir yapısal uyum programı öngörmektedir. Dışa dönük kalkınma, piyasa koşullarının ürünüdür. Kısaca bu strateji gelişmekte olan ülkelere temel kaynak dağılım mekanizması olarak yıllardır süregelen merkezi nitelikteki planlamayı bırakıp piyasa sistemine geçişi önermektedir. Dolayısıyla daha dışa dönük yapısal uyum programlarının temelini oluşturan politikalar geliştirmek çabası içindedirler. Dolayısıyla bu görüş son yirmi-otuz yıldır kalkınma yazınına egemen durumdadır.

1.2.5.6. Sürdürülebilir Kalkınma

Toplumların gelişmesinin yalnız ekonomik açıdan değil sosyal, beşeri ve çevre açısından da ele alınması gerektiği ileri sürülerek, özellikle 1970'lerde geleneksel kalkınma kavramı, önemli eleştirilere ve değişmelere uğramıştır. Artık kalkınma olgusu hem çevre ve doğal kaynaklar boyutu hem de insani boyutuyla ele alınmaya başlamıştır. Böylelikle çok boyutlu bir kavram olan sürdürülebilir kalkınma kavramı ortaya çıkmıştır. Sürdürülebilir kalkınma, insan ile doğa arasında denge kurarak

¹⁶² Karluk, a.g.e., s. 185.

doğal kaynakları tüketmeden, gelecek nesillerin ihtiyaçlarının karşılanmasına ve kalkınmasına imkan verecek şekilde bugünün ve geleceğin yaşamını ve kalkınmasını programlama anlamına taşımaktadır. Sürdürülebilir kalkınma sosyal, ekolojik, ekonomik, mekansal ve kültürel boyutları olan bir kavramdır¹⁶³.

Tüm dünyada, 1970’li yıllara kadar “çevre kirliliği ve çevre kirliliğinin önlenmesi” olarak çok dar kapsamda ele alınan ve değerlendirilen “çevre” konusu, 1970’li yıllardan sonra ülke sınırlarını aşan, uluslar arası bir sorun haline gelmiştir. Bu çerçevede doğal kaynakları koruma stratejisi, 1970’lerde uluslar arası doğa ve doğal kaynakları koruma birliği, dünya vahşi hayat fonu ve Birleşmiş milletler çevre fonu tarafından hazırlanmış ve 1980’de yayınlanmıştır. Strateji doğal kaynakları koruma ile kalkınmanın amaçlarının birbirine yedirilmesinin sürdürülebilir toplumun anahtarı olduğuna dikkat çekilmiştir¹⁶⁴.

1990’lı yıllarda ise, “çevre” bir kaynak kullanımı ve yönetimi konusu haline gelmiştir. Çevre hayatın her alanına girmiş, bütün ülkelerin, gelişme ve kalkınma sorunlarına yaklaşımda en önemli parametrelerden biri olarak görülmüştür. Küresel boyuttaki çevre sorunlarının ancak küresel mücadele ile çözümlenebileceği gerçeğinden hareketle 1992’de gerçekleştirilen Rio zirvesi hem çevrenin sosyal boyut içeren bir sürdürülebilir kalkınma kavramına öncülük etmiş hem de genel çevresel politika amaçlarının spesifik ve somut eyleme dönüşmesini sağlayacak ulusal yöntemlerin sivil toplum örgütleri ile yeni iletişim yolları üretmesine zemin hazırlayarak mevcut sorunlarla ilgili bilincinin oluşmasına neden olmuştur¹⁶⁵.

2000’li yıllarda , çevre konusu daha yoğun olarak bütün ülkelerin ve uluslar arası kuruluşların baş gündem maddesi haline gelmiştir.

Sürdürülebilir kalkınma bütün toplumlar için önemli bir kavramdır. Ama az gelişmiş ülkelerin yoksul insanları toprağına, deniz ürünlerine ve ormanına zengin ülkelerin vatandaşlarından çok daha fazla bağımlıdır. Sınai gelişmelerini henüz tamamlamamış olmaları bu ülkelerin kalkınmalarını büyük ölçüde doğal kaynaklara

¹⁶³ <http://www.gap.gov.tr/Turkish/Ggbilgi/gsurkal.html>.

¹⁶⁴ Bill Adams, “Sürdürülebilir Kalkınma ve Kalkınma Teorisinin Yeşermesi” İktisat Dergisi, sayı no: 366-367: 116-124, Nisan-Mayıs 1997, s. 116-117.

¹⁶⁵ Murat Ali Dulupçu, “Sürdürülebilir Kalkınma Politikasına Yönelik Gelişmeler” Dış Ticaret Dergisi, Sayı no: 20 :46-71, Ocak 2001, s. 46-47.

ve tarıma bağılı kılmaktadır. O nedenle, doğal kaynakların ve çevrenin tüketimi kalkınmakta olan ülkelerin yaşam standartlarında daha büyük tehlike oluşturmaktadır.

Bugün dünyada gelişmiş ülkeler ile gelişme yolundakiler aynı miktarlarda enerji tüketmemektedirler, öyleyse tüketimlerinde daha rasyonel ve iktisadi olmak, yani tüketimde de verimliliği artırmak durumundadırlar. Ayrıca gelişmiş ülkeler üretimde çevreye zararlı olduğuna inandıkları teknolojileri geliştirmekte olan ülkelere ihraç etmemelidirler. Stratejinin özünde kalkınmanın ekolojik dengeyi bozmadan gerçekleştirilmesi amacı yatmaktadır. Diğer bir deyişle stratejinin temelini, çeşitli sektörlerde karar alma aşamasında çeşitli boyutların yanı sıra, ekolojik boyutun da düşünülmesi gerekliliği oluşturmaktadır¹⁶⁶.

Sürdürülebilir kalkınma stratejisinin (politikasının) bazı temel amaçları bulunmaktadır. Bunlar¹⁶⁷;

- *Büyümenin yeniden canlandırılması,
- *Büyümenin niteliğinin değiştirilmesi,
- *Sürdürebilir bir nüfus artışının sağlanması,
- *Kaynak rezervinin korunması ve değerinin yükseltilmesi,
- *İş, gıda enerji, su ve sağlık konularında alınan önlemlerde toplumun temel ihtiyaçlarının sağlanması.
- *Teknolojinin yeniden yönlendirilmesi ve yönetimi,
- *Karar verme süreçlerinde çevre ve ekonominin birleşmesi.

Sürdürülebilir kalkınma düşük gelir artışından çok, etkin büyümeyi ifade etmektedir. Bu nedenle kaynakların verimli kullanılması önem kazanmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma stratejisi, kaynakları olduğu yerde ya da çevreyi sabit bir durumda bırakmaktan çok, eğer uzun vadeli net çıkarlar doğuracaksa (örneğin gelir artışı, istihdam ve yoksulluğun azaltılması gibi) doğal kaynakların ve çevresel değerlerin kullanılmasına da olanak tanımaktadır. Sonuçta bu strateji, doğal kaynakları ve çevreyi korumayı kalkınmanın yardımcı ve gelecek kuşakların gözcüsü haline getirmektedir.

¹⁶⁶ Erol Kutlu, *Dünya Ekonomisi, Eskişehir*, 1998, s. 34.

¹⁶⁷ Han, Kaya, a.g.e., s. 289.

Sürdürülebilir kalkınmanın bir de insan boyutu vardır; fertlerin temel ihtiyaçlarını dahi karşılayamayan, nüfus artış hızını durduramayan ülkelerde dünyanın çevresel geleceğini düşünmek biraz fantezi olmaktadır. Yarın aç kalmak endişesi her şeyi unutturmaktadır. Başka bir deyişle, aşırı yoksulluk pek çok gelişmekte olan ülkede artık kabul edilemez boyutlara gelmiştir. Bu ülkelerde hızlı büyüme ile birlikte yoksulluk ve işsizliğin artışı, pek çok araştırmacının ve Birleşmiş Milletlerin kalkınma sürecinde yoksulluk, gelir dağılımı ve istihdam konularına öncelik vermesini sağlamıştır¹⁶⁸.

Geleneksel kalkınma kavramının, büyüme-merkezli olması nedeniyle yoğun bir şekilde eleştirilmeye başlanması sonucunda daha çok insan-merkezli bir kalkınma kavramının ortaya çıktığı görülmektedir. İnsan-merkezli yaklaşımlar, kalkınma sorununa daha önceki kalkınma kuramlarından daha farklı biçimde yaklaşmaktadırlar.¹⁶⁹ 1980'li ve 1990'lı yılların başlarında kalkınma yazınında yapılan yeni bir değerlendirmeye ülkelerin gelişmişlik düzeyleri farklı yöntemlerle oluşturulmaya çalışılmıştır. Böylece gelişmiş ülke olmanın boyutları ve ölçütleri değişmiş ve bunu sonucunda insani kalkınma (gelişme) kavramı geliştirilmiştir. İnsani kalkınma, bireylerin en temel ihtiyaçlarını karşılayabilmelerini, sağlık bir ortamda doğmalarını ve gelişebilmelerini, eğitim yoluyla kendilerinin ve içinde yaşadıkları toplumun gelişmesine katkıda bulunabilmelerini ifade eder. Tüm bu olanaklar yaşam kalitesinin göstergeleridir. Bir başka deyişle, yaşam kalitesinin iyi olması durumunda insani kalkınmanın olacağından söz edilebilir¹⁷⁰.

Sürdürülebilir İnsani Kalkınma Yaklaşımıyla projelerden örnekler¹⁷¹:

- 1- Çevre Koruma Projeleri: Bu projelerin çıktuları genel olarak iki bağlamdan oluşmaktadır.i)gelecek kuşaklara doğal kaynaklardan yararlanabilecek koşulları oluşturmak; ve ii) insanlar için sağlıklı yaşam koşulları oluşturmak.
- 2- Şehir Planlama ve Altyapı Projeleri: Bu projeler halk katılımı ile hazırlanıyor. Katılımcılık projelerin sosyal fizibilitesini oluşturuyor ve kent yönetimi ve hayatında demokratik kültürün gelişmesine yardımcı oluyor. Projelerde şehir yaşamının kalitesinin artırılması amaçlanmaktadır.

¹⁶⁸ Kutlu, a.g.e., s. 34.

¹⁶⁹ Han, Kaya, a.g.e., s. 304.

¹⁷⁰ Han, Kaya, a.g.e., s. 307.

¹⁷¹ <http://www.gap.gov.tr/Turkish/Ggbilgi/gsurkal.html>.

3- Dezavantajlı Pozisyonların ve Yoksulluğun Ortadan Kaldırılmasına Yönelik Projeler: Bu projeler cinsiyet dengeli, zengin yoksul arasındaki dengeleri kurmakta, eğitim, sağlık, sosyal hizmetlerin sunumu, eşitlikçi kalkınmaya katkı yapmakta ve farkındalık yaratmayı içermektedir.

4- İnsan Kaynakları Geliştirilmesi ve Kuramsal Düzenlemeler: Bu tip projeler verimliliği ve insanların gelirlerini artırır ve içsel ve dışsal katılımcılığın şartlarını oluştururlar.

Sürdürülebilir kalkınma teknoloji açısından incelendiğinde, ilkel teknolojiler yani daha fazla artık ve artık bırakan teknolojiler ilk etapta daha ucuz görülmektedir, ancak çevreyi kirletmelerini önleyici sistemlerin uygulanması bazen tesis maliyetinin de üstünde olabilmektedir. Kirletmeyen Teknolojiler ise gelişmiş ülkelerde üretilmektedir. Doğa şartlarını fazlası ile tahrip etmiş olan bu ülkeler çevre dostu teknolojilere adeta mecburdurlar, ancak tüm dünya için “herkes çok temiz teknoloji kullanmalıdır” şeklindeki uluslar arası kurallar getirmek de ileri teknoloji ürünlerini gelişmiş ülkeler çok pahalı satışa sunduklarından gelişme yolundaki ülkeler açısından ekonomik bir haksızlık olmaktadır¹⁷².

---

¹⁷² Kutlu, a.g.e., s. 35.

KÜRESELLEŞMENİN TÜRKİYE'DE UYGULANAN KALKINMA POLİTİKALARINA ETKİSİ

2.1. Türkiye'de 1980 Öncesi Uygulanan İthal İkameci Kalkınma Politikalarının Değerlendirilmesi

Cumhuriyetin kuruluşundan 1980 yılına kadar Türkiye'de izlenen sanayileşme politikası temelde ithal ikameci sanayi politikası olmuştur. Kuruluş yıllarında koruma politikasında özerkliğin olmayışı nedeniyle dönemin iç ve dış siyasi koşulları nedeniyle ithal ikamesi sınırlı kalırken mamül madde ithalatı artmıştır. Ancak bu durum o dönem için tarihi koşullardan ileri geliyordu. Bir sanayileşme politikası olarak tam anlamıyla uygulaması gerçekleştirilemedi. 1950-1970 döneminde iktisat politikalarını ABD'nin önerileri doğrultusunda uygulayan Türkiye'nin 1950'den sonraki dönemde sanayileşme ve dış ticaret politikası, korumacılık üzerine iken, 1960'lardan sonraki politikası "ithal ikameci" olmuştur. Devlet doğrudan ithal ikamesi amacıyla sanayiler kurmuş ve bu sanayilerin ürünlerini ithalata karşı korunmasını sağlamıştır¹⁷³.

Bu dönemde Türkiye'de diğer gelişmekte olan ülkelerin uyguladığı gibi ithal ikameci sanayileşme politikalarıyla uzun vadede sanayileşmiş bir ülke statüsüne kavuşmak istiyordu. Bu politika çerçevesinde uzun vadeli sanayileşme açısından bakıldığında ekonomiye belli bir maliyet oluşturduğu söylenebilir. Bu maliyet ekonomisini uzun vadeli bir perspektif içinde maliyet yapısını yeniden şekillendirmek amacıyla uygulanan politikaların ekonomide doğuracağı sonuçlardır. Sanayileşmiş ve gelişmekte olan ülkeler bu tür sanayileşme stratejisini mutlaka uygulamışlardır. Bunun uygulanması için sanayi planlarına başvurulmuştur. Amaç kuruluş ve güçlenme aşamasında dikkatli bir şekilde seçilmiş sanayileri korumak ve bunun gerektirdiği yüksek maliyetleri en aza indirmektir. Türkiye'de bu dönemde sanayi planları ile sanayileşmesini gerçekleştirmeye çalışmıştır¹⁷⁴. Ancak Türkiye bu sanayileşme planlarında tam bir bilinçle hareket etmemiştir. Bu dönemde özellikle 1980 yılından sonraki dönem için bir kapasite yaratılmıştır. Ekonomide uygulanması

¹⁷³ Seyhun Doğan, *IMF İstikrar Programları ve Türkiye*, İstanbul: Nesil Matbaacılık, 1997, s. 115.

¹⁷⁴ Sönmez, a.g.e., s. 173.

gereken bir geçiş döneminden sonra korumaya kesin olarak son vermek bu süre içinde korumadan yararlanmış her sanayi kuruluşunun uluslararası rekabete dayanabilir güce ulaştırılmasıdır. Ancak Türkiye’de ithal ikamesi tam bir uzun vadeli perspektifle ele alınamamıştır. 1930’lu yıllarda sanayileşme stratejisi dönemin koşullarının ürünüydü. 1962’den sonra uygulamaya konan Beş Yıllık Kalkınma Planları 1930’lu yılların sanayi planlarının aksine kısmi değil, makro planlardır. Ekonominin bütününü kapsamaktadır. Kalkınma Planları ekonomik kalkınmanın kısa, orta, uzun dönemli aşamalarını planlamayı amaçlamıştır. Planlarda GSMH için hedeflenen yıllık büyüme hızına ulaşılması temel amaçtır. Fakat tüm planlarda başka birçok nicel ve nitel (sosyal ve ekonomik yapı değişikliği ile ilgili) amaçlar yer almıřtır¹⁷⁵.

Bu dönemde uygulana politikalarla özel kesimin tlke içinde gelişmesine imkan sağlamıştır. Bir girişimci sınıfı oluşturma düşüncesi bu dönemde gerçekleştirilmiştir. 1950 yıllarında zenginleşen büyük toprak sahipleri yabancı Şirketlerin temsilciliğini alan tüccarlar genişleyen eğitilmiş insan gücü tabanında gelen meslek sahipleri yeni sanayi girişimcilerini oluşturdular. Getirilen vergi kolaylıkları da holdingleşme sürecini başlattı. Kentlerde ortaya çıkan orta ve yüksek gelirli sınıfın talep yapısına uygun biçimde özel sanayi dayanıklı tüketim malları alanında yabancı sermaye ortaklığı lisans veya know-how anlaşmaları KİT’ler dışında büyük sanayi girişimleri kurulmuřtur¹⁷⁶.

Sanayi planları bu döneme damgasını vurmuştur. 1963 yılında Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı hazırlanmıştır. 15 yıllık bir perspektifin ilk 5 yıllık planı olarak saptanmıştır. Plan toplumun refahını arttırma amacını gütmektedir. Bunu yaparken, 1961 Anayasasındaki “sosyal devlet” ilkesine uygun olarak yeni bir “karma ekonomi sistemi” anlayışı getirmekte ve içerdiği sosyal adalet tedbirlerinin yoğunluğuyla göze arpmaktadır¹⁷⁷. Birinci planda 1950’lerde tarıma verilen önceliğin aksine tarım sanayi arasında dengeli bir gelişmenin sağlanması kırsal kesimde yaratılacak istihdam olanakları ile kente gücün kontrolü ve sanayileşmede

¹⁷⁵ Şahin, a.g.e., s. 134.

¹⁷⁶ Kazgan, a.g.e., s. 115.

¹⁷⁷ Başol, a.g.e., s. 59.

ithal ikamesi yaklaşımının sürdürülmesi amaçlanmıştır¹⁷⁸. Kalkınma Planı kamu kesimi ve yatırımları için zorunlu hedefler özel kesim yatırımları için yol gösterici olmuştur. Yani kamu kesimi kendisi için zorunlu olarak konulan hedefleri gerçekleştirecek özel kesime kendisi için konulan hedefleri gerçekleştirmeye mali teşvikler ve koruma politikası düzenlemeleriyle özendirilecekti. Birinci plan döneminde milli gelirin her yıl ortalama %7 nispetinde bir artışı hedef alınmıştır. Tam istihdamın ve dış ödemeler dengesinin sağlanması benimsenmiştir. Her yıl milli gelirin % 7 artışını sağlayabilmek için, GSMH'nin %18.3'ünün yatırımlara ayrılması, bunun da %3.5'lük kısmının dış kaynaklardan, geriye kalan bölümünde iç kaynaklardan karşılanması planlanmıştır. Birinci Beş Yıllık plan döneminde diğer yıllar ile karşılaştırılınca istikrarlı ve gelişmenin yüksek olduğu bir dönem karşımıza çıkmaktadır. 1963-67 arasında büyüme hızı %6.8 olurken yatırım oranı GSMH'nin %14-15 başlayarak, GSMH'nin %20-21 oranına kadar çıktı. Kamu harcamalarında 1963 yılına kadar %3'ün altında kalırken 1964'ten itibaren yükselerek 1969 yılında %4.4'e varmıştır. Bu dönemde enflasyon hızı yıllık ortalama %5'te kalmıştır. Sanayide büyüme hızı %16.6 tarımda %37'ye çıkmıştır. İhracatta ise dönem boyunca belirgin bir artış olmamıştır¹⁷⁹.

Bu dönemde resmi yardımlar ve dış kredilerde yüksek olmuştur. Bu dönemin ilk yarısına ait veriler aşağıdaki tabloda verilmektedir.

Tablo 1: Türkiye'nin Çeşitli Ekonomik Göstergeleri 1960-1970(%)

YIL	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970
Büyüme	3.7	-1.6	6.1	7.7	5.1	4.6	10.2	6.2	6.7	6.2	5.8
Yatırım	15	15	14	15	14	15	16	17	18	20	21
Enflasyon	5.1	3.2	5.4	4.4	1.4	7.6	5.1	7.3	5.1	5.4	6.1
Büt.Açğ.	2.3	2.6	2.4	2.6	3.1	3.6	3.1	2.9	3.1	4.4	3.3
İhracat	-7.4	8.6	9.3	0	9.6	10.6	3.1	7.3	-5.9	7.8	9.5

Kaynak: Atilla Sönmez, Doğu Asya Mucizesi ve Bunalımı, 2001, s.113.

Özellikle enflasyon açısından da 1960'lı yıllar başarılı sayılabilir. Bunda kalkınma planında hiç öngörülme-yen işçi dövizleri önemli yer tutmaktadır. Almanya'ya giden ilk işçilerin Türkiye'ye gönderdikleri dövizlerle o dönemde

¹⁷⁸ Rona, a.g.e., s. 78.

¹⁷⁹ Kazgan, a.g.e., s. 115.

gerekli olan yapısal reformlarla 1960'lardaki yüksek büyüme hızı tutturulabildi. Enflasyon düşük oranlarda seyretti. Ancak 1964-65 ten başlayarak para ve maliye politikalarında gevşeme iç fiyatlarda yükselme sabit döviz kuru ve ithal kısıtlamalarına dayanan dış ödeme politikası 1966-67 den itibaren ekonomiyi çıkmaza soktu. 1967'den başlayarak dış borç ödemelerinde güçlük baş gösterdi.

1968-1972 dönemi için hazırlanan İkinci Beş yıllık Kalkınma Planı sosyal reformların gerçekleşmesinden çok, özel teşebbüsün ve sanayinin teşviki unsurun dayanmaktaydı. Bu planda Birinci gibi ekonominin yılda %7'lik bir hızla büyümesini amaç edinmiştir. Ayrıca ekonominin dış kaynaklara bağılılığının azaltılmasına çalışılması ve dış tasarrufların GSMH içindeki payının beş yılda %2.4'den %1.7'ye düşürülmesi öngörülmüştür. İhracatın teşvikine devam edilebilmesi için bir ihracat ve Kalkınma bankası kurulması hazırlıklarına girilmiş ancak sonuç alınamamıştır. Bu plan döneminde tarım ve sanayi sektöründe gerçekleştirilen büyüme hızları planlanan hedeflerin gerisinde kalmıştır. Hizmetler sektöründe ise hedefler aşılmıştır. Para ve kredi politikası hedeflerinin ise yeterince incelenmediği görülmektedir¹⁸⁰.

Bu dönemin ikinci alt dönemi olan 1970-1980 dönemi hem Türkiye'nin hem de dünyanın politik, ekonomik, toplumsal ve teknoloji değişikliklerinin ortaya çıktığı dönem yaşanmıştır. Türk ekonomisi yoğun bir biçimde üretim malları, üretirken aramalı ve temel tüketim sanayi sektörlerinin yurt içinde ikamesine yönelmiş ve kamu sektörü önceliğinde hızlı bir yatırım programı uygulanmıştır¹⁸¹.

1973-1977 dönemi için hazırlanan Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında sosyal dengenin kurulması amacıyla yeni bir ekonomik yaklaşım ve kalkınma stratejisi kabul edilmiştir. Bu yeni yaklaşımda karma ekonomi sistemi çerçevesinde, sosyal reformlar ve sosyal adalet amacıyla devletin ekonomiye müdahaleleri ve denetimine yeniden ağırlık verilmiştir. Planda yer alan reformlardan birincisi, özel yabancı sermaye akımının teşviki ile etkin denetimdir. Maden ve petrol sektöründe yeni bir kanun çıkarılmış ve öncelikler özel sektörden alınarak kamu sektörüne verilmiştir. Bu dönemde diğer önemli bir reformda Toprak Reformudur. 1973 yılında

¹⁸⁰ Başol, a.g.e., s. 60.

¹⁸¹ Yeldan, a.g.e., s. 38.

“Toprak ve Tarım Reformu kanunu” çıkarılmış ancak kısmen uygulanabilmiştir¹⁸². Ayrıca KİT’lerin yeniden düzenlenmesi, sosyal sigorta ve sosyal güvenlik kapsamının genişletilmesi ve adalet reformu yapılması öngörülmüştür.

Türkiye ekonomisi, II. Dünya Savaşı’ndan itibaren daha önce bahsedildiği gibi 1970’li yıllara kadar işçi dövizlerinin yardımı ile gelişmesini yüksek büyüme hızı ile sürdürebilmiştir. Ancak fiyat istikrarının 1969 yılında bozulmaya başlaması ile birlikte değişen koşullar, 1971-1980 arasında çeşitli istikrar programlarının uygulanmasına yol açmıştır. Bu programların tamamında ilk yapılan şey, devalüasyon olmuştur. 1 ABD doları 9 TL’den 15 TL’ye yükseltilerek, TL %40 oranında devalüe edilmiştir. Fakat tüm döviz alım satımlarında aynı kur uygulanmamış, farklı prim ve vergi oranları ile bir süre çoklu kur uygulanması geçerli olmuştur. Pakette ihracatı özendirilmeye yönelik vergi indirimleri ve kredi kolaylıkları da vardı. Dış ticareti etkileyen miktar kısıtlamalarında değişiklik yapılmış, iç fiyatlarda ayarlamalara gidilmiş, reeskont ve faiz oranları yükseltilmişti¹⁸³.

Türkiye 1970-74 arasında birinci petrol krizine kadar yükselen düzeyde reel GSMH artışları yaşanmıştır. %7 yılda ortalama büyümüştür. Yurt içi tasarruf ve yatırım oranları da eşitlenmiştir. İhracatın ithalata oranı düşse de turizm gelirleri açığı kapatmaya başlamıştır. 1974’ten itibaren ekonomide sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Petrol fiyatları da yükselmiştir. Dış ticarete 1972-1977 dönemindeki ithalat artışının 800 milyon dolarlık kısmı reel artış olmuş gerisi sanayi mallarındaki fiyat artışlarından kaynaklanmıştır. Türkiye bu durumda harcamaları kısmamış hem iç kaynaklarla Merkez bankasından kullanılan kredi 1972’de GSMH’nın %2, 1977’de %10.6 düzeyine çıkmıştır. Uluslararası bankalar da çok düşük faiz oranları ile borç vermişlerdir.¹⁸⁴ Türkiye için olağanüstü boyutlara ulaşan ödemeler bilançosu açığı elverişsiz şartlar arz eden kısa vadeli krediler ve ticari krediler şeklinde daha geniş çaplı ve elverişsiz bir dış borçlanmaya neden olmuştur. Bu durum dış borç servisi yükünün aniden ağırlaşmasına yol açtı. 1972-1977 arasında kısa vadeli dış borçlar 190 milyon dolardan 6.6 milyar dolara yükseldi. Ortalama borç faizi artı,

¹⁸² Gülten Kazgan, *Tarım ve Gelişme*, İ. Ü. İktisat Fakültesi, 1977, s. 300.

¹⁸³ Şahin, a.g.e., s. 170.

¹⁸⁴ Kazgan, *Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, s. 121.

ortalama vade kısaldı. 1970'de 1.9 milyar dolar civarında bulunan dış borçlar 1979'da 16.0 milyar dolara ulaştı. Bu borcun 11.6 milyar doları orta ve uzun vadeli 4.4 milyar doları ise kısa vadeli borçlardan oluşuyordu. Bu borçların 10.9 milyar doları kamu kesimi tarafından, 6.7 milyar doları özel kesim tarafından alınmıştı¹⁸⁵.

Petrol fiyat artışları ile ortaya çıkan GSMH kaybı ticaret hadlerinin de bozulmasıyla 1974-76 arasında %7.1 bu dönemde 24 gelişmekte olan ülkede ise 4.2 olmuştur. Ancak bu ülkeler ekonomilerinde 1970'lerin sonlarına doğru çeşitli önlemlerle dış ticaret açıklarını %2'ye indirmişlerdir. 1977 yılında ithal ikameci modelin sonuna yavaş yavaş gelinmeye başlanmıştı. Özellikle aşırı değerli döviz kurunun ihracatçı sektörler açısından yarattığı dengesizlikler, sanayinin kullandığı döviz kendi iç dinamiği ile kazanamaması sonucunu doğurmuştur. Ulusal ekonomi yüksek enflasyon, yüksek kamu finansman ve cari işlemler açıkları ve negatif büyüme hızları ortaya çıkarmıştı. Büyüme hızı %0.05 olmuştur¹⁸⁶. Tablodan izlenebileceği gibi, ithalat ihracattan daha fazla oranda artmıştır. Bunun sonunda TL cinsinden tasarruflar azalarak, iç talep artmıştır. 1977 yılında kamu maaşlarının ödenemez hale gelmesi ve 1978-1979 yıllarında uygulanan istikrar önlemlerinin yetersiz kalması, bir dönüşüm gerekliliğini gözler önüne sermiştir. Bu düşünceden yola çıkarak 24 Ocak 1980 İstikrar Programı uygulanmıştır. 1930'lu yıllardan itibaren gelişme ve sanayileşme aşamasında, Türkiye ekonomisinin yapısal farklılığı dikkate alınmaksızın, bazı kavramların gelişmiş ekonomilerden alınarak aynen uygulanmaya çalışılmıştır. Bu nedenle, dönemler arası geçiş tam olarak yaşanmadığı için, dünyada örneği olmayan bir şekilde bir sanayileşme ve gelişme trendi izlenmiştir¹⁸⁷.

Türkiye'nin 1950-1984 dönemindeki ithalat-ihracat verileri Tablo-2'den izlenebilir.

¹⁸⁵ William Hale, *The Political and Economic Development of Modern Turkey*, Croom Helm, London, 1981, s. 69.

¹⁸⁶ Yeldan, a.g.e., s. 43.

¹⁸⁷ Akat, a.g.e., s. 7-76.

Tablo 2: Türkiye'nin İthalat, İhracat Rakamları (GSMH içindeki % payı)

YILLAR	İhracat/GSMH	İthalat/GSMH	İhr. İth. Karş. Oranı
1950	7.1	7.7	92.2
1960	3.5	4.5	68.6
1970	4.3	7.0	62.1
1980	4.2	11.3	36.8
1983	9.2	14.8	62.0
1984	11.7	17.7	66.3

Kaynak: Hüseyin Şahin, Türkiye Ekonomisi, 2.b., Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1993, s.284.

2.2. Türkiye'de 1980 Sonrası Uygulanan Dışa Dönük Kalkınma Politikalarının Değerlendirilmesi

Küreselleşme sürecinde dünya üzerinde ekonomik entegrasyonunu en iyi şekilde sağlanmaya çalışan Türkiye 1980 sonrasında bu amacına yönelik olarak adımlar atmaya çalışmıştır. Ocak 1980'den başlayarak yapılan köklü iktisat politikası değişiklikleri nedeniyle Türk ekonomisinin bugünkü yapısı ve işlevini anlamak için 1980'li yıllar iyi bir şekilde incelenmektedir. Cumhuriyetin kuruluşundan bu beri Türkiye'nin kesintisiz uygulandığı ithal ikamesi politikasından vazgeçildiği bir dönem olmuştur. Bir yandan ekonominin geleceği açısından o zamana kadar hayal edilemeyecek olanakları gerçekçi seçenekler haline getirirken, diğer yandan kamu maliyesinde düzensiz ve disiplinsiz yönetim 1977'den itibaren enflasyonun şiddetlenmesine ve kronikleşmesine yol açarken dışa açılma sürecini başlatan buna yönelik adımlar atan Türkiye bu şansını son yirmi yıl içinde çok sınırlı bir şekilde kullanabilmiştir¹⁸⁸.

Türkiye ithal ikameci dönemin son yıllarında büyük döviz sıkıntısı içine girerken eski politikalarla döviz gelirleri elde edilemeyeceği anlaşılmıştır. 1980'li yılların başında dünya piyasasında tarım ürünleri dış ticaret hadlerindeki şiddetli gerileme nedeniyle, artık tarımsal ihracat geliri artışıyla yeterli döviz kazanma imkanı kalmamıştır. Bundan dolayı ihracat artışının sanayi mamullere ve hizmetlere dayandırılması gerekmiştir. Özel sanayideki büyük atıl kapasiteler, taze dış krediler ve girdi ithalatının kolaylaşması sayesinde harekete geçirilmesi düşünülürken bu şekilde ihracatın artırılarak döviz gelirlerinin artırılması sağlanacaktı. 1980 yılı ile

¹⁸⁸ Sönmez, a.g.e., s. 126.

başlayan dışa açılma sürecinde Türkiye ekonomisinde çeşitli politika değişiklikleri olmuştur. Türkiye bu döneme 24 Ocak 1980 kararları ile başlamıştır.

2.2.1. 24 Ocak 1980 İstikrar Önlemleri

24 Ocak 1980 Kararları ile Türkiye’de dışa dönük sanayileşme yolunda önemli adımlar atılmış olmaktadır. Alınan kararlar birbirini izleyen önlemler demetidir. 24 Ocak Kararları ile, devletin müdahalesinin azaltılarak, piyasa ekonomisinin kurallarının geçerli olacağı bir döneme geçilmiştir¹⁸⁹. Programın temel özelliği, ihracatı artırmaya yönelik bir politika izlemektir¹⁹⁰.

Ekonomik sorunları çözmek ve yapısal bir takım değişiklikleri sağlamak için enflasyonun önlenmesi, üretimin artırılması için döviz, enerji gibi girdilerin oranının çoğaltılması, yeni tasarruf, faiz ve kambiyo politikasının uygulanması, zorunlu ithalat dışındaki döviz harcamalarının minimum seviyeye indirilmesi, kısıtların azaltarak, serbest girişim gücüne destek verilmesi ve bu yolla mekanizmasının çalışmasının sağlanması gibi bir takım kararlar alınmıştır. Bu kararlar 24 Ocak 1980 tarihinde uygulamaya konmuştur¹⁹¹. 24 Ocak İstikrar Programı, daha öncekiler gibi, ancak onlardan daha kapsamlı olarak paket önlemler içermiştir. O günün koşulları altında hükümet için IMF’in desteğini sağlamak ve Dünya Bankası, OECD gibi uluslararası kuruluşlar nezdinde kredi itibarını yükseltmek, çok büyük önem taşıyordu. Bu nedenle de IMF’ nin az gelişmiş ülkelere genellikle uyguladığı politikalara benzer bir programın kabulü kaçınılmaz olmuş ve aşağıdaki tedbirleri içeren paketlerin uygulamaya konulması ile sonuçlanmıştır¹⁹².

1.Yeni Bir Döviz Kurunun Saptanması ve Çoklu Kur Uygulamalarına Son Verilmesi: Bu program çerçevesinde doğrudan doğruya ihracatın özendirilmesine yönelik politikalardan birisi de kur politikasıdır. 1973 yılından bu yana döviz kurlarında belirli aralıklar ayarlamalar yapılmaktaydı. Buna rağmen ulusal para yine de aşırı değerlenmiş durumunu koruyordu. 24 Ocak 1980 Kararları ile döviz

¹⁸⁹ Gülten Kazgan, *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, s. 38.

¹⁹⁰ Ekonomik İstikrar Tedbirleri, 2 cilt (1.Cilt 31 Temmuz 1980,2.Cilt Mart 1981), DPT Yayını, Ankara, 1981, s.14.

¹⁹¹ Doğan, a.g.e., s. 141.

¹⁹² Resmi Gazete, 25 Ocak 1980, Sayı:16880, Ana Britanica Genel Kültür Ansiklopedisi, Cilt: 22, Ana Yayıncılık, 1992, s. 413.

kurlarında öncelikle yüksek oranlı bir devalüasyon yapılmıştır. 1\$ = 47,10 TL'den 1\$=70 TL olarak belirlenmiştir. Gübre, gübre hammaddesi, zirai ilaç ve bunun ilk maddelerinin dışalımında ise 1\$ 55 TL olmuştur. Bunun dışında çoklu kur uygulamasına son verilmiştir. Bu tarihten günlük kur ayarlanmasının başladığı 1 Mayıs 1981 tarihine kadar, % 5 'i aşmayan küçük oranlı devalüasyonlara devam edilmiş, 1 Mayıs 1981'den başlayarak da kur ayarlamaları yetkisi Maliye Bakanlığı'ndan alınarak Merkez Bankası'na verilmiştir, yetkiyi alan Merkez Bankası, döviz kurlarını günlük olarak ilan etmeye başlamıştır¹⁹³. Merkez Bankası'nın yeni uygulaması ile birlikte Türkiye'de Sabit Döviz Kuru Politikası uygulamasından vazgeçilmiş olmaktadır.

“Böyle bir sistem ulusal paranın aşırı değerlenmesini önlediği ölçüde, ihracatı da artmış olacaktır. Örneğin ithal malları üzerindeki gümrük vergileri kaldırılmış, ihracatta prefinansman kredileri artırılmış, tescile bağlı ihracata son verilmiş ve lisansa bağlı ihracatın kapsamı daraltılmıştır¹⁹⁴.

2. Dış Satımın Özendirilmesi: 8/182, 8/175, 8/173 sayılı kararlarla dış satımın özendirilmesi ve çeşitlendirilmesine ilişkin düzenlemelere gidildi, vergi iadesi oranları yükseltildi, imalatçı ithalatçılara, ithal ettikleri girdilerde gümrük vergisi bağışıklığı tanındı. Madencilere ve sanayicilere dışsatımdan kazandıkları net dövizin en çok % 50'sini ihracatçıların kendi üretim ihtiyaçları için yapacağı ithalat taleplerinin transferlerinde veya üretimlerinin zorunlu girdilerini üreten diğer sanayici ve madencilerin ihtiyaçları için yapacakları dışalım taleplerinin bankalar aracılığıyla transferinde serbestçe kullanabilme yetkisi verilmiştir.

3. Fiyatların Hükümetçe Saptanmasına Son Verilmesi: 1980 kararları ile, fiyatların piyasada oluşacak arz talebe göre serbestçe belirlenmesi amaçlanırken, aşırı likiditenin ve aşırı talebin azaltılmasına çalışılmıştır. İhraç edilebilir ürün fazlasının yaratılması ve talebin kısılmasına yönelik olarak reel ücretler azaltılmıştır¹⁹⁵. KİT'lerde fiyatların hükümetçe saptanması ve denetlenmesine son verildi. Temel mal ve hizmetlerin kapsamı daraltıldı; bunların fiyatları da görevli

¹⁹³ Hakkı Soylu , “Türkiye’de Devalüasyonların Dış Ticaret Dengesi Üzerine Etkileri”, TC Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği Aylık Bülteni, Ankara, Kasım 2001, s. 7.

¹⁹⁴ Ekonomik İstikrar Tedbirleri, s. 15.

¹⁹⁵ Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, Türkiye Ekonomisi, G. 6. b. Ankara: Remzi Kitapevi, Eylül 1994, s. 184.

KİT'lerce serbestçe belirlenecek, ama hükümetin onayıyla yürürlüğe girecekti. Bu arada demir-çelikten kağıda, akaryakıttan kömüre, çimentodan taşımacılık hizmetlerine kadar devletin ürettiği her türlü mal ve hizmetin fiyatında büyük zamlar yapılmıştı.

4. Faiz Oranların Yeniden Saptanması: 24 Ocak 1980 programını takiben alınan en önemli kararlardan birisi faiz hadlerinin serbestleştirilmesi ve reel faiz uygulaması hususunda oldu. Sıkı para politikası faiz hadlerinin yükseltilmesinde ve pozitif reel faize geçimlesin de etkili oldu. Faiz hadlerinin serbest piyasada oluşması amaçlanıyordu¹⁹⁶. 1 Temmuz 1980'deki 8/909 sayılı kararla da mevduat ve kredi faiz oranları serbest bırakıldı. Bankaların vadeli mevduat ve kredi faizlerini pazarlıkla belirlemeleri isteniyordu.

5. Yabancı Sermayenin Özendirilmesi: 8 /168 sayılı kararla yabancı sermayeye yeni olanakları tanındı; bu alandaki bürokratik işlemler azaltıldı; ayrıca yabancı bankaların ülkeye girişi kolaylaştırıldı. Öylece ekonomide döviz arzının artacağı ekonominin dışa açık hale geleceği beklenmekteydi.

6. İthalatta Liberasyon Uygulaması: 8/191 sayılı kararla 1980 ithalat rejiminde liberasyon listeleri genişletilirken, ithalattan alınan damga resmi ve teminatlar önemli ölçüde indirilmiştir. Kotaya tabi mal sayısı azaltılmıştır.

7. Yurtdışı Müteahhitlik Hizmetlerinin Desteklenmesi ve Geliştirilmesi: 8/881 sayılı kararla bu alanda yeni düzenlemeler getirildi ve "Bakanlıklar arası Destekleme ve Geliştirme Kurulu" oluşturuldu.

8. Garantisiz Ticari Borçların Tasfiyesi: Buna göre alacaklılara, bu alacaklarını içinde çeşitli alanlarda kullanabilme olanakları getirilmiş, fakat döviz olarak transferleri istendiği takdirde bu istemin belirlenmesinden belirli yıllar sonra taksitlendirilerek ödenmesi karara bağlanmıştı. Bu arada döviz tasarrufunu artırma veya döviz harcamalarını kısıtlama amacı söz konusuydu. Yine döviz sıkıntısını gidermeye yönelik olmak üzere dövizle sağlanan ithal mallarının içinde üretilmesini

¹⁹⁶ İ. Uludağ, V. Serin, **Dış Şoklara Karşı Dünyada ve Türkiye'de Geliştirilen İstikrar Politikaları**, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul, 1987, s. 146.

ve bunların bir bölümünün dışsatımını sağlayacak “Yabancı Çerçe Kararnamesi” çıkarılmıştır.

9.Sıkı Para Politikası: 1980 yılı sonrasında devlet “sıkı para politikasına” yönelmiş ve para-kredi bir hale gelmiş, bir dizi fiyat ayarlamaları, bazı gelirlerin kontrolü ve sıkı para politikası ile yürütölmeye çalışılan aşırı talebi aşağı indirme stratejisi uygulanmıştır. Merkez bankası reeskont oranları yükseltilmemiş, sınırlandırılmaya çalışılmıştı. Bankalarda karşılık oranları yükseltilmiş, bu yolla bankaların kaydi para yaratma olanakları sınırlandırılmıştı¹⁹⁷. Ekonominin döviz gelirini artırmak amacıyla ihracatın teşviki ile birlikte dış borç tecili ve dış kredi sağlanmasıyla ilgili tedbirler alınmıştır.

10. Vergi Yasalarında Değişiklikler: Gelir ve Kurumlar vergileri ile borç ve cezalara ilişkin bir yasa tasarısı hazırlandı. Bu ancak 1981 yılının başında yürürlüğe girdi. Ocak 1980-Nisan 1983 arasında da vergi yasalarında değişiklik yapan toplam 46 yasa çıkarıldı. 1981’den itibaren uygulamaya sokulan dolaysız vergi uygulamalarının öncelikle hedefi küçük sermaye, küçük girişimci birimler olmuştur. Bu kesimler arasında kendi emekleriyle çalışıp üreten ve sermayeden ziyade emekçi kesimlere yakın olan kırsal üreticilerde yer almıştır. Sermaye içi yük kaydırmaları, hem büyük sermaye çevrelerinin hem de hükümetin ortak amacı olmuştur. Ve kamuoyu da bu yönde etkilenmiştir¹⁹⁸. Vergi gelirlerinde çok hızlı düşüşlerin göze alınmadığı ve özelleştirmenin tedrici bir biçimde uygulanmak istendiğı bu alt dönemde, sermayenin çeşitli kesimlerinden sağlanan desteğı korumak amacı ile vergi yasaları kısa aralıklarla manipule edilmiş, çeşitli kesimlerin vergi yükü yeniden dağılımına karşı gösterdikleri tepkilerin ikincil düzenlemelerle yumuşatılması yoluna gidilmiştir. Bu yaklaşımın somut örnekleri bilinmektedir: Tarımsal üreticilerin Gelir Vergisi Yasası’ndaki üretim ve gelir katsayılarının değışmesine karşı tepkilerini yumuşatmak üzere, vergi bağışıklıklarını artıran yeni bir düzenlemeye gidilmiş; gelirin kazanıldığı yıl vergilendirilmesini öngören peşin vergi ödeme sistemi serbest meslek erbabı ve küçük üreticilerin yaygın tepkisi sonunda yürürlükten

¹⁹⁷ Ahmet Kılıçbay, *Modeller, Politikalar, Stratejiler*, İş Bankası yayınları, Ankara, 1991, s. 167.

¹⁹⁸ Oğuz Oyan, Ali Rıza Aydın, *Türkiye’de Maliye ve Fon Politikaları, Alternatif Yönelişler*, 1. b., Ankara: Adım Yayıncılık, 1991, s. 10.

kaldırılmıştı¹⁹⁹. Yapılan düzenlemeler sonucu toplam vergi gelirlerindeki artış düşük düzeyde olmuştur.

11. Bazı Yatırım Projelerinden Vazgeçilmesi: Orta ve uzun dönemli yani hemen sonuç vermeyecek yatırım projelerinin uygulanmasından vazgeçilmesi. 1980-1983 döneminde kamu ve özel yatırımların GSMH içindeki payları %19'lara kadar düşmüş, 1983 sonrasında kamunun altyapı yatırımlarında hızlı bir artış yaşandığı bu oran yükselmişti. 1980 sonrasında gerek kamu kesiminde ve gerekse özel kesimde sanayi yatırımları azalmıştır.

12.Yeni Kurumsal Düzenlemeler: Alınan istikrar kararlarının hızla uygulanabilmesi amacıyla yeni kurumsal düzenlemeler yapıldı. Bu yolla Yabancı Sermaye Dairesi, Teşvik ve Uygulama Dairesi, Koordinasyon Kurulu, Para ve Kredi Kurulu oluşturuldu.

24 Ocak 1980 Programının uzun ve kısa vadeli amaçlarını ve bu amaçları gerçekleştirmek için uygulamaya konan ekonomi politikası tedbirlerini gözden geçirmiş olmaktadır. Bu Programın uygulama sonuçlarına ana hatlarıyla bakmamız gerekirse; 24 Ocak kararlarının kendisine oy yada destek kazandıracak 'popülist ' kararlar olmadığını, bu kararları alan siyasi kadronun yöneticileri de biliyorlardı. Ancak kendi felsefesiyle tutarlı başka seçeneği kalmayan o günün iktidarı büyük bir riske girdiğini bile bile 24 Ocak kararlarını almak zorunda kalmıştı²⁰⁰. Başta uluslararası finans kurumları olmak üzere, ulusal ticaret ve sanayi sermayesinin baskısıyla ve ekonomik koşulların dayatması sonucu alınan bu kararların uygulamasını zorlaştıran iki önemli engel vardı: Birincisi siyasal ve sosyal bunalım. İkincisi toplumsal muhalefet idi. 12 Eylülde karda olan dönemde 24 Ocak kararlarını tamamlayıcı önlemlere yer verilmeye çalışıldı. Bu önlemler yasa ile düzenlenmeliydi. Meclisin yapısı bu yasaların çıkmasında engeldi. Ayrıca işçi sınıfın ve diğer toplumsal grupların tepkisi ve karşı koyuşu uygulamayı zorlaştırıyordu. Söz konusu zorluklar ve engeller, 12 Eylül askeri darbesiyle ortadan kalktı. Kısacası, dönemin ilk sekiz ayı sivil yönetimde, sonrası ise askeri yönetimde geçmiştir. Askeri

¹⁹⁹ Oktar Türel ve Diğerleri, "1980 Sonrasında Kamu Kesimi ve Finansmanı Üzerine Gözlem ve Değerlendirmeler," *Bırakınız Yapsınlar Bırakınız Geçsinler Türkiye Ekonomisi 1980-1985*, s. 109-111.

²⁰⁰ Osman Uluğay, *24 Ocak Deneyimi Üzerine*, 2. b., İstanbul: Hil Yayın,1991, s. 2.

yönetimin baskıcı karakteri, demokratik koşullarda uygulanması zor önlemlerin katı ve yüksek dozda uygulanmasına imkan vermiştir²⁰¹.

24 Ocak kararlarının mimarı T.Özal; “12 Eylül olmazsa bu ekonomik programın neticelerini alamazdık. Anarşi yükseliyordu. İkincisi vergi kanunları Meclisten geçmiyordu. Çok şayani şükrandır ki vergi reformu yapılmıştır. Bunlar almasaydı bütçeyi denkleştiremezdik” demişti. Danışma Meclisi Üyesi Dündar Sayar’ın Değerlendirmesi ise şöyleydi: “12 Eylül olmasaydı 24 ocak kararlarının sonucu çok dehşet verici bir tablo olurdu. Eğer 12 Eylül olmasaydı vergi kanunları çıkabilir miydi? Denk bir bütçe sağlanabilir miydi? 24 Ocak kararları etkili olur muydu? Bu kararlara 12 Eylül kararları mı demek lazım 24 Ocak kararları mı?” İSO Meclis Başkanı İbrahim Bodur, “24 Ocak kararlarının alınması kadar 12 Eylül’den sonraki yönetimin bunlara devamlılık sağlaması da büyük önem taşımaktadır. 12 Eylül’den sonraki yönetim bu kararların başarısını iki kat artırmıştır.”²⁰² diyordu.

İstikrar programı uygulamalarının ilk döneminde kısa vadeli amaçlara öncelik verilmiştir. Alınan önlemlerle kısa dönemde yoklukların, kuyrukların ve karaborsanın ortadan kaldırılmasına çalışılmıştır. Enflasyon baskısının kırılması ve piyasaların bir düzene sokulması için çaba harcanmıştır. Ekonominin karşı karşıya olduğu %107’lik enflasyon, yoğun dış ödemeler bunalımı, negatif büyüme gibi önemli sorunların çözümü için izlenen politikaların ana eksenini oluşturan maliye politikalarını destekler nitelikte sıkı para politikası izlenmiştir. Bu politikanın temel amacı enflasyon hızını yavaşlatmaktır. 1980 öncesi izlenen para politikası sonucu gereğinden çok parasal genişleme olmuş, bu durum talep baskısı yaratarak fiyatları artırmıştı. 1980-1983 yılları arasında izlenen sıkı para politikasıyla, enflasyonist beklentilerin ortadan kaldırılması ve talep fazlasının kontrol altına alınması için ekonomideki aşırı likiditenin azaltılması yoluyla fiyat artışlarının yavaşlatılması amaçlanmıştır.

Uluslararası piyasalardan sağlanan krediler sayesinde acil dış finansman sorunları aşılmış ve ithalat artırılabilmiştir; 5 Nisan 1980 de OECD’den 1162 milyon dolar, 26 Nisan 1980’de IMF’ den 350 milyon dolar ve 16 Mayıs 1980 de Dünya

²⁰¹ Taner Berksoy (Raportör), **Makro Ekonomik Politikalar**, Ana Rapor, İstanbul, 1991, s. 14.

²⁰² **Cumhuriyet**, 26 Ocak 1982.

Bankası'ndan 670 milyon dolar kredi sağlanmıştır. İthal girdi sıkıntısı ve enerji darboğazı aşılnca kapasite kullanımı genişlemiştir. Bir yandan arz artarken öte yandan, fiyat yükselmesine bağlı olarak iç talep daralması ile arz talep dengesi kısmen sağlanabilmiştir. Ancak 1980 yılında, enflasyon oranı rekor bir sıçrama ile % 107 'ye ulaşmıştır. 1981'den itibaren enflasyonun süratle gerilediğini; 1981-1987 döneminde fiyat artış oranının yıllık ortalama %30.4'e düştüğünü görülmektedir²⁰³.

Temmuz 1980'den itibaren faiz hadlerinin yükseltilmesi, banka mevduatlarının artmasına imkan sağlanmıştır. Faiz haddindeki yükselme ile 1980 öncesi dönemin negatif uygulanmasına son verilmiş, ülkeye yabancı sermaye girişinin artması amaçlanmıştır. Faiz hadlerinin yükseltilmesi politikası bankerlerle bankalar arasında rekabete neden olmuştur birkaç ay yolunda giden işler, sonunda tersyüz olmaya başlamıştı. Faiz yarışı hızlandıkça tek tük kayıp banker haberleri duyulmaya başlandı. Bir de bunun üstüne dönemin Maliye Bakanı Kaya Erdem'in "Bunlara para yatıranlar kumar oynadılar" şeklindeki demeci eklenince büyük bir panik ortaya çıktı. Banker iflasları birbirini izlemeye başladı. Bu dönemde bankaların, bankerlere verdiği mevduat sertifikalarının ödeme vadeleri gelmişken bankaların ödeme sorunu ortaya çıktı. Faiz savaşı 1982'de finans krizini doğurmuş ve bazı bankerlerin ve bankaların sistem dışı kalmaları ile sonuçlanmıştır. Bu karmaşık durumu önlemek amacıyla büyük bankaların baskısıyla merkez Bankası, 18 Haziran 1982'de yapılan 14. Bankalar Toplantısı'nda faizlerin %50 ile sınırlandırıldığını ve faiz reklamlarına kısıtlama getirdiğini açıklarken, bankerlerin de mevduat sertifikası pazarlayamayacağını ilan etmişti. Fon maliyetlerindeki artış kredi maliyetini de aşırı ölçüde yükseltmiştir. Özel sektörde bir çok firma nakit sıkıntısına uğramışlar ve batma noktasına gelmişlerdir. Hükümet işsizliği önlemek için dara düşen firmalara kamu bankalarında finansman olanağı sağlayarak iflaslarını önlemiştir²⁰⁴.

1980 öncesi dönemde izlenen sabit kur politikası ve enflasyon oranının yurt dışında oranla daha yüksek olması nedeniyle, Türk Lirası aşırı değerlenmişti. Bu durum, dış satımı ve dış alımı çekici hale getiriyordu. 24 Ocak 1980'de TL değeri

²⁰³ Şahin, a.g.e., s. 197.

²⁰⁴ Mustafa Sönmez, 1980'lerden 1990'lara "Dışa Açılan" Türkiye Kapitalizmi, 1. b., İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1992, s. 36.

%32.9 oranında devalüe edilmişti. 1 Mayıs 1981 tarihinden itibaren de, % 5'leri aşmayan yakın aralıklı mini devalüasyonlarla TL'nin aşırı değerlenmesi önlenmek istenmiştir. Bu uygulamalar sayesinde döviz piyasasında karaborsa büyük ölçüde daraltılmıştır. Türkiye ekonomisinin dışa açılması ve dünya ile bütünleşmesi kolaylaşmıştır. Sonuçta, hem ithalat hem de ihracat artmıştır. İhracat hem değer olarak artmış, hem de içerik olarak önemli değişikliğe uğramıştır. İhracata doğrudan katkı sağlayan önlemler arasında 1980 sonrasında ön plana çıkan ve ihracat artışında ilk ivmeyi sağlayan ihracatta vergi iadesi, 1963 yılından beri uygulanan bir yöntem olmakla birlikte, en yoğun ve en yaygın uygulama 1980'lerin ilk yarında izlenmiştir. Vergi iadesine tabi sanayi ürün ihracatının toplam sanayi ihracatına oranı 1980'de %61 dolayında iken, söz konusu oran 1984'te %81'e yükselmiş, vergi iadesinden yararlanmaya hak kazanan ürünlerdeki iade oranı, 1980'de %9 iken, 1982-1984 döneminde %22 dolaylarına tırmanmıştır. Dolaylı teşvik araçları içinde yer alan ve ihracatın girdi maliyetini düşürmeyi amaçlayan önlemler içinde en etkilisi, tavizli ihracat kredisi uygulanmasıdır. İhracat kredisinin faiz oranı, kısa vadeli kredilere uygulanan faiz oranlarının sistematik olarak altında tutulmuştur. Bu fark 1981'de 27, 1983'te 18 puan dolaylarındadır²⁰⁵.

Dış ticaretteki bu gelişmeye paralel olarak yabancı sermaye girişi ve işçi dövizini girişi de süratle yükselmiştir. Türkiye 24 Ocak İstikrar Programı uygulaması ile döviz sorununu aşmış, ekonomide ciddi bir dönüşüm yaşanmıştır. Türkiye'nin ithalat ve ihracatından oluşan dış ticaretinin dünya ticareti içinde aldığı pay, bir anlamda, Türkiye'nin 1980'ler boyunca dışa açılma derecesini de göstermektedir. Berksoy'un belirlemelerine göre, 1980'de binde 15 olan Türkiye'nin ihracatının dünya ihracatı içindeki payı 1985'te binde 41 düzeyine çıkmıştır²⁰⁶.

İstikrar Programının uygulamaya konulduğu 1980 yılında GSMH' da bir büyüme değil, %1.1 oranında bir gerileme yaşanmıştır. 1980 yılından itibaren 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Tedbirlerinin uygulanması olumlu etkisini göstermiş ve 1981 yılından itibaren hızı istikrarlı bir artış göstermiştir. 1981-1990 yılları arasında ortalama büyüme hızı %5.3 olarak gerçekleşmiştir. Bu büyüme oranını,

²⁰⁵ Korkut Boratav, Ergun Türkcan (Ed.), *Türkiye'de Sanayileşmenin Yeni Boyutları ve KİT'ler*, 2.b., İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993, s. 39-40.

²⁰⁶ M.Sönmez, a.g.e., s. 49.

1960'lı yıllarda ve 1970'li yılların ilk yarısında gerçekleşen büyüme oranları ile karşılaştırdığımızda yeterli bulmak mümkün değildir. İstikrar programı çerçevesinde uygulanan, yatırımları kısma ve para arzını kontrol altında tutma politikaları büyüme hızının nispeten daha düşük düzeyde kalması sonucunu doğurmuştur²⁰⁷.

Maliye politikası çerçevesinde 1980-1983 döneminde getirilen önemli bir yenilik, KİT'lerin finansmanı konusundadır. İşletmeciler KİT'lerin fiyat politikası, zarar etmeyi önleyecek şekilde değiştirilmiştir²⁰⁸. 1980-83 döneminde KİT ürünleri fiyatlarını yüksek düzeyde tutma çabalarının, gelir elde etmenin yanı sıra iç talebi kısma gibi ikincil bir amacı da vardı. Çünkü dışsatımı artırmanın en önemli yollarından biri de iç talebi kısma, ürün fazlası yaratmaktır. KİT ürünlerine zam politikasının, bütçe açıklarını kapatmak, KİT yatırımlarının Hazine'ye olan yükünü azaltmak, Merkez Bankası kaynaklarının özel sermayeye daha fazla açılmasını sağlamak ve özel sermaye yanlısı dönüşümler için kamu işletmeciliğinin iyice gözden düşürülmesinin politik ideolojik ortamını hazırlamak gibi amaçlara da hizmet etmesi bekleniyordu²⁰⁹. 1980-1983 döneminde KİT açıklarının finansmanının da Merkez Bankası ve Banka sisteminin kaynaklarının kullanımı engellenmiştir. Bu dönemde mali kesiminin KİT finansmanına sağladığı katkı önemli düzeyde azalmıştır.

Tarım ürünleri destekleme fiyatlarının belirlenmesinde önceki dönemlerden farklı kriterler gözetildi. Destekleme fiyatları genellikle enflasyon oranından daha düşük oranlarda artırıldı. Destekleme alımlarının kapsamı daraltıldı. Enflasyon oranının altında bir endeksleme olgusu ücret ve maaşlar içinde geçerli oldu. Bu uygulamalar sonucu bir yandan enflasyon kontrol altına alınırken, öte yandan iç talebin önemli ölçüde daraltılması nedeniyle üretim ihracata yöneldi. Sürekli devalüasyonlar ve öteki dış ticaret teşvikleri ile ihracat ve ithalatta rekor düzeylerde artışlar oldu. Özetle, 1980-1983 döneminde piyasalarda arz-talep dengesi sağlandı, ödemeler bilançosu açıkları küçüldü, döviz darboğazından çıkıldı, dış ödemeler rahatladı ve enflasyon gerileme sürecine girdi. Buna karşılık, GSMH büyüme

²⁰⁷ Başol, a.g.e., s. 68.

²⁰⁸ Berksoy, a.g.e., s. 15.

²⁰⁹ Oğuz Oyan, *Dış Açılma Ve Mali Politikalar Türkiye: 1980-1989*, 2.b., Ankara: Vakıf Yayınları, 1989, s.33.

oranları düşük düzeyde kaldı, işsizlik arttı, para piyasası dengesizlikleri sürdü. Devletin ekonomideki yeri daraltılmadı, buna karşılık sosyal dengesizlikler büyüdü.

1980 sonrası izlenen iktisat politikalarına damgasına vuran 24 Ocak İstikrar Programı, 1983 yılına kadarki dönemde ilk sekiz ay dışında askeri yönetimin baskıcı ortamında uygulanmıştır. 6 Kasım 1983 tarihinden sonra Türkiye, parlamenter sisteme geçmiştir. Yapılan seçimle ekonomide daha fazla liberalleşmeyi ve dışa açılmayı savunan ANAP iktidara geldi. 24 Ocak Programının mimarı sayılan Özal başbakan oldu. Parlamenter sisteme geçişle birlikte kamuoyunun iktisadi düzenlemelere olan duyarlılığıyla beraber, sosyal ve ekonomik talepleri de artmıştır. Aynı şekilde, sivil iktidarın kamuoyunun istek ve taleplerine olan duyarlılığı da yükselmiştir²¹⁰.

Bundan sonraki dönemde Ekonomideki durgunluğu aşmak ve daha yüksek büyüme hızına ulaşabilmek için genişlemeci bir para ve maliye politikası izlendi.

Bu dönemde IMF ile Stand-by anlaşmalarına dayalı ilişkiler, Haziran 1984 tarihine kadar devam etmiştir. Bundan sonra stand-by anlaşması yapılmadığından, IMF denetimi ve resmi kaynaklardan verilen krediler sona ermiştir. IMF denetiminin sona ermesi düzleminde üç değişiklik getirdi. Birincisi, kredi güvenilirliği artan Türkiye dış finans piyasalarından borçlanabilme olanağını elde etti. İkincisi, para arzı üzerindeki IMF denetimi gevşediği için, bunun görelî genişletilmesi mümkün hale geldi. Üçüncüsü, dış kredi güvenilirliğini sürdürülebilme için Türkiye, dış borç faizlerinin giderek artan bir bölümünü kendi kaynaklarından ödemek, cari işlem açıklarını küçültmek zorundaydı²¹¹.

1984 yılından başlayarak daha önce izlenen daraltıcı politikalara son verilmiş, genişletici politikalar izlemeye başlanmıştı. Para arzı artışının denetlemeyi (stand-by anlaşmasını izleyerek) 1980 Temmuz'undan 1984'e kadar IMF üstlendi; TC Merkez Bankası'nın kamu kesimine açtığı kredilere ve net iç varlıklarına getirdiği sınırlamalarla bunu sürdürdü. Bu yılı izleyerek, Türkiye IMF ile yeni stand-by anlaşması imzaladığı için, bu denetimlerini gözetim ve uyarılara bıraktı. Ancak

²¹⁰ Berksoy, a.g.e., s. 17.

²¹¹ Gülten Kazgan, *Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye'nin Yeri*, İstanbul: Altın Kitaplar, 1994, s. 192.

para arzı artışı 1984-1987 yıllarında hızlandı²¹². Anap döneminde kamu alt yapı yatırımlarının hızlandırılmasıyla oluşan bütçe açıkları, para arzı artırılarak kısmen kapatıldı. Bu durum, hem IMF' nin isteklerine ve hem de ANAP iktidarının enflasyonu önleme amacına ters düşüyordu. Bu dönemde enflasyonun kontrol altına alınamamasında bir çok neden ortaya konulabilir: Ekonominin yapısı, işleyişi ve mali sistem sürekli olarak para arzının artırıcı yönde baskı yapmıştır, yani para arzı uzun süre ve yeterince kontrol altında tutulamamıştır veya tutulmamıştır. Türkiye'de sıkı para politikası uygulamak için gerekli alt yapının olmadığı, ekonomide likiditenin kolayca kontrol edilemediği ileri sürülmektedir. Banka sistemi dışında parayı ikame edebilen ödeme araçları oldukça fazladır. Para ve mal piyasaları arasında organik bağlar yoktur. Vadeli çekler, kredili satışlar, protestolu senetler para politikasının etkinliğini azaltmaktadır. Öte yandan, hükümetin daha yüksek oranlı büyümeyi, istikrara tercih ettiği ve para arzını kontrol etmekte çok istekli davranmadığı için başka deyişle enflasyonu kontrol altına almak için gerekli olan siyasi iradenin mevcut olmadığı ileri sürülmüştür²¹³. Bu dönemde para arzı bütçe politikasına fazlaca bağımlı hale gelmiştir. Para arzı genişlemesinde etkili olan bir başka faktör de döviz piyasasındaki serbestleşmeye paralel olarak döviz tevdiat hesaplarının genişlemesidir.

1983 sonrasında ANAP iktidarının uygulamakta olduğu ekonomi politikasının başarısı tamamiyle dışardan sürekli kredi sağlanmasına dayanmaktaydı. Ülkeye olan dış kredi akımının aksaması ANAP'ın gerçekleşmesinin olduğu ve başarı sağladığı her şeyi bir anda yok edebilirdi. İşte bu nedenledir ki, ANAP'ın ekonomi politikasının düğüm noktasını, dış finans çevrelerinden sürekli kredi sağlamak, bunun için de bu çevrelere sürekli güven vermek oluşturmaktaydı. KİT'lerin özelleştirilmesi ve bunun özellikle yabancı sermayeye açık olarak ve bir yabancı kuruluşun danışmanlığında yapılması bu amaca yönelikti²¹⁴. Buna karşılık , kamu kesiminin harcamalarında tasarruf sağlanamamıştır. KİT özelleştirilememiş ve KİT açıkları bütçe açıkları bütçe üzerinde yük olmaya devam etmiştir. Kamu kesiminin cari harcamaları kontrol altında tutulamamıştır.

²¹² Kazgan, *Ekonomide Dış Açık Büyüme*, s. 346.

²¹³ Kazgan, a.g.e., s. 251

²¹⁴ Sadun Aren, *Bir Dönemden Yazılar*, 1.b., İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1989, s. 65.

Kamu kesimi harcamaları sürekli artarken, birleşimi de esaslı biçimde değişmiştir. İç ve dış borç faizlerinin sürekli artması sonucu transfer harcamalarının toplam kamu harcamaları içindeki oransal payı sürekli yükselerek, 1981'deki %19.3 düzeyinden, 1989'da %37.7 ye , 1991'de %40.5'e ulaşmıştır. Buna karşılık, kamu kesimi yatırım harcamaları aynı dönemde %35.2'den (1981) %26.4'e (1991) gerilemiştir. Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana sürdürülen 'devlet eliyle sanayileşme politikası bu yıllarda terk edilmiştir. Devlet sanayileşme de ve ekonomik büyümede üstlene geldiği lokomotif olma rolünü 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren özel sektöre devretmiştir²¹⁵.

1987 yılında dünyada küreselleşme eğilimlerinin artması sonucunda, özellikle kısa vadeli sermaye, gelişmekte olan ekonomiler için cazip gelmeye başlamıştır. Türkiye ekonomisi de bütün bu gelişmelerden nasibini almıştır ve 1989 yılından sonraki büyüme, doğrudan yabancı sermaye bağımlı olarak gerçekleşecektir. Hükümet artan harcamaları finanse edebilmek için yoğun şekilde borçlanmayla başvurmuştur.

İç borçlanma 1985'den itibaren ivme kazanmıştır. İç borç stoku, sırasıyla 1981'de 990.9 milyar TL'ye, 1983'de 3172.6 milyar TL'ye ve 1991'de 93643.0 milyar TL'ye ulaşmıştır. Hükümet sürekli artan borç anapara ve faiz taksitlerini yeni borçlanma ile ödemek durumunda kalmıştır. Boğaz köprülerinin barajların gelirleri karşılık gösterilerek borçlanma senetleri çıkarılmıştır. 1985 yılında bazı tüketim vergileri kaldırılarak katma değer vergisi (KDV) yürürlüğe konulmuştur. Bu vergi ile tüketim vergisi sisteminin basitleştirilmesi, kamu kesimine daha fazla gelir sağlanması ve faturalı alım satımın yerleştirilmesi amaçlanmıştır. Perakende ticarete belge düzenini yerleştirmek için tüketicilere vergi iadesi uygulanmıştır. Bu dönemde, sayıları sürekli artırılan fonlarla bütçenin temel ilkelerinin ve düzeninin alt-üst edildiğini, kamu kesimi borçlanma gereğinin yükseldiğini ve daha sonraki yıllarda kamu maliyesinin sırtının kamburu haline dönüşen iç ve dış borç stokunun ve faiz ödemelerinin çığ gibi büyüdüğü söylenebilir²¹⁶. Türkiye'nin dış borç stoku da

²¹⁵ Şahin, a.g.e., s. 200.

²¹⁶ Oğuz Oyan, Ali Rıza Aydın; *İstikrar Programından Fon Ekonomisine*, Ankara: Teori yayımları, 1987, s.

1981’de 14.6 milyar dolar ve 1983’de 18.4 milyar dolar iken 1991’de 50.5 milyar dolara yükselmiştir.

Kamu kesimi, sermaye piyasasından daha fazla kaynak çekebilmek için sürekli çaba içinde olmuştur. Sermaye piyasasından borçlanma, devlet tahvili faizleri yükseltilerek, gelir ortaklığı senetlerinin kar payları artırılarak yapılabildi. Devletin bu borçlanma politikası, yüksek faiz hadleri politikası ile birlikte özel kesim reel yatırımlarının azalmasına neden oldu, crowding-out etkisi ortaya çıktı, denilebilir. Öte yandan, özel kesim yatırımları kısa dönemde sonuç verecek alanlara yöneldi. Özellikle sanayi sektöründe kapasite genişlemesi sınırlı kalırken, turizm yatırımları arttı.

Bu dönemde serbest piyasa ekonomisi uygulaması ve dışa açık, ihracata dönük büyüme stratejisi öz kaynakları zayıf küçük firmaların tasfiyesine yol açtı. Yüksek faiz haddi ve dış rekabet bu firmaları iflasın eşiğine getirince devlet batan şirketleri destekleyerek veya KİT’leştirerek kurtarma yoluna gitti. Bu ekonomik konjonktürde para arzı sürekli genişledi²¹⁷.

Bu nedenlerden dolayı, para arzının kontrol edilememesi, iç talebin sınırlandırılmaması, buna karşılık kredi faizlerinin ve ithal girdiler fiyatlarının sürekli yükselmesi 1984’den itibaren enflasyonun yeniden kontrolden çıkmasına neden oldu. 1988’de enflasyon oranı %68.3 ile 1980 sonrası dönemin en yüksek düzeyine ulaştı, devam eden yıllarda da %50’nin üstünde seyretti 1986’dan sonra kamu harcamalarındaki artışın yol açtığı iç talep, petrol piyasasının da olumlu etkisi ile birleşerek, büyüme oranının %8 gibi yüksek bir seviyede seyretmesine imkan tanımıştır. Bu büyüme ekonomide enflasyonun kontrolden çıkması pahasına sağlanabildi. Ancak, yüksek oranlı büyümeyi sürdürmek ve süreklilik kazandırmak mümkün olmadı. 1988 ve 1989 yılları %3.6’e %1.9’luk büyüme oranı ile kapandı. Büyük bir hızla artan kamu borçları, kamu kesimi borçlanma gereğinin yükselmesine ortam hazırlayarak, enflasyonun artmasına neden olmuştur.

1980-1988 dönemi bir bütün olarak değerlendirildiğinde, 24 Ocak 1980 Programının ekonomide fiyat istikrarını sağlamada başarılı olduğu söylenemez.

²¹⁷ Şahin, a.g.e., s. 201.

Türkiye’de 1980’li yıllar yüksek enflasyon içinde, dalgalı, istikrarsız büyümenin ve dış ticarete ve mali piyasalarda serbestleşme çabalarının sürdüğü yıllar olmuştur. Bu dönemde Devletin sanayileşmeye katkılarını azaltmış, fakat söylendiği gibi ekonomik olarak küçülmemiş, aksine normal gelirlerine ek olarak yoğun biçimde iç ve dış borçlanmaya başvurarak ekonomiden kaynak kullanımını artırmıştır.

2.2.2. 1988-1993 Dönemi Ekonomisindeki Gelişmeler

1988-1993 dönemi iç talep genişlemesine dayalı büyüme stratejisinin sürdüğü, büyümenin istikrara tercih edildiği bir dönem olmuştur. Bu dönemde ücret ve maaşlar ve tarım destekleme fiyatları önceki döneme (1984-1988) göre daha yüksek oranlarda artırılmıştır. Bunun sonucu olarak GSMH yılda ortalama %6.1 oranında büyümüş, ancak 1980 sonrasında izlenen politikalar sonucunda % 60-70’ler düzeyinde seyreden ve kronikleşen enflasyon oranı gerçekleşmiştir. Bu dönemde GSMH’da düzenli, istikrarlı bir büyüme sağlanmamış ve ekonomideki istikrarsızlık derinleşmiştir. Dönem içinde üç yılda, 1988, 1989 ve 1991’de büyüme hızı ortaklama olarak % 2’nin altında kalmıştır. Türkiye 1988 ve 1989 yıllarında stagflasyon yaşanmış ve bu stagflasyon yaşanmış ve bu stagflasyonu 4 Şubat 1988’de alınan mali önlemlerle aşmaya çalışılmıştır. 1988-93 döneminde GSMH büyümesindeki geniş çaplı istikrarsızlık iç ve dış piyasalardaki konjonktürel belirsizlikle açıklanabilir. 1988 ve 1989 yıllarındaki durgunluk döneminden sonra, 1990 yılında %9.4 gibi bir hızla büyüeyebilen Türkiye ekonomisinde, 1991 yılında yaşanan Körfez Krizinin etkisiyle, üretim azalmaya, enflasyon ise yükselmeye başlamıştır. 1991 yılında %0.4 gibi bir oranda büyüyen ekonomi, 1992 yılında kısmi olarak canlanma göstermiştir. 1993 yılında ise büyüme hızı %8.1 olmuştur.

1988-1993 ihracat artış hızı yavaşlamış, ithalat artmaya devam etmiş ve dış ticaret bilançosu açığı giderek büyümüştür. Ekonominin finansmanı açısından Türk ekonomisinde ihracat artışının 1980 öncesi oluşturulan atıl kapasitelere dayanması ve bunun 1988 yılına doğru tükenmesi ekonomik göstergelerin bozulmasına neden olmuştur. Bu dönemde ekonomide tıkanmanın bir diğer nedeni de ihracat artışı sağlanması için sabit sermaye yatırımlarının tarım ve sanayiye yönelmemesi olmuştur. Ancak gerek kamu gerekse özel sermaye yatırımlarındaki tercihler ticarete konu olmayan sektöre yönelmiştir. İmalat sanayi sabit sermaye

yatırımlarının payı ihracata yönelim yıllarında % 30 iken konut yatırımlarında bu pay %35 olmuştur. Özellikle 1989-1993 arasında finansal serbestleşme ile imalat sanayinde sabit sermaye yatırımları azalmıştır. Bu nedenlerle dışa açılan ve küreselleşme sürecinde yol almak isteyen Türk ekonomisi dış dünya ile rekabeti açısından önceliklerini dış ticarete yönelik sektörlere yöneltmemesi ekonomik gelişmenin sağlam temellere oturtulamamasına neden olmuştur. Bu dönemde Türkiye için söylenebilecek ülke ekonomisinin ihracat yapabildiği ancak ihracata dayalı sanayileşemediğidir²¹⁸.

1980'li yıllarda süregelen dış borçlanma, 1988'den sonra da hızlanarak devam etmiştir. Giderek artan iç ve dış borçlar da önemli bir sorun haline gelmiştir. Yıllar itibariyle Türkiye'nin dış borçları giderek büyümüş; uluslar arası kuruluşlar ve ikili anlaşmalardan sağlanan kredilerin yerini, giderek ticari bankalardan sağlanan krediler almıştır²¹⁹. Türkiye'nin hızlı borçlanma sürecinde 1980'de 15.2 milyar dolar olan dış borç stoku 1989'da 41.7 milyar doları, 1993'de 67.3 milyar doları aşmıştır. Dış borçların GSMH'ya oranı 1980 yılında % 27 iken, söz konusu oran 1989'da % 51, 1993 yılında %59'a yükselmiştir²²⁰. Öte yandan, dış borç stokunun vade yapısı kısa vadeli borçlar lehine değişti. Özellikle 1988 ve 1989 yıllarında döviz kurunun ayarlanma oranı ile ekonomideki mevduat faizleri arasında büyükçe bir makas yaratılmıştır. Bu da Türkiye'ye, dışarıdan kısa vadeli her türlü döviz ve fon akımını teşvik etmiştir. Bunların yanı sıra kambiyo rejiminin libere edilmesi, sermaye gelişini hızlandırmış, bu nedenle yaşanan döviz bolluğu ile dışarıda hızla artışlar olmuştur. Bunlar dış borcun artmasına neden olmuştur²²¹. Kısa vadeli borçların toplam dış borç stokunda ki payı 1989'da %13.8'den 1993'de %25.1'e çıkmıştır. Dış borç servisi + kısa vadeli borçlar toplamı cari işlemler bilançosu toplam gelirlerinin ¼'ünün yutar durumuna gelmiştir. Bu durum, devam eden yıllarda dış ekonomik ilişkilerin, ancak yeniden ve daha yüksek faizden borçlanma ile sürdürülmesi gibi bir zorunluluk yaratmıştır. Bu dönemde iç borçlarda süratle genişlemiştir. Kamu kesimi açıklarına bağlı olarak genişleyen iç borçlanma, kamu

²¹⁸ Yeldan, a.g.e., s. 47-48.

²¹⁹ Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı, 1990 Dış Borçlar Bülteni, s. 4.

²²⁰ Emel Yurt, "1980 Sonrasında Türkiye'nin Dış Borçlanmasında Ülke Riskindeki Gelişmeler" **Banka ve Ekonomik Yorumlar**, Ocak-Şubat 1993, Sayı: 122, s. 63-64.

²²¹ Kemal Kurdaş, "Türk Ekonomisinde Döviz Sorunu, İzlenen Yanlış Politikalar ve Öneriler", **Açık Oturum, Banka ve Ekonomik Yorumlar**, Ekim 1990, Sayı: 10,s. 7-8.

kesimi fon talebinin artmasına ve faizlerin yükselmesine neden olmuştur. Bankacılık sektörü bu gelişmelerden ciddi biçimde etkilenmiştir.

1988 yılından itibaren ekonominin döviz açığı büyüdü, resmi döviz kuru (TCMB tarafından belirlenen kur) ile serbest döviz kuru arasında açıklık genişledi. Başta ihraçtılar olmak üzere tüm kesimler devalüasyon beklentisi içine girdiler. Bir yandan devalüasyon beklentisi öte yandan hızlanan enflasyon sonucu, reel faiz düzeyi %2- % 2.5 oranında geriledi. Devalüasyon beklentisi ve reel faiz oranındaki düşme para ikamesi olgusunu hızlandırdı. Tasarruf sahipleri TL den kaçarak dövize ve altına yöneldiler. Reel sektörlerde yatırıma yönelmeyen likidite fazlası mali piyasalarda ciddi dengesizlikler yarattı. Ülke 1988-1989 stagflasyonuna sürüklendi. Büyüme hızı ile yatırımların düşürülmesi; parasal ve dövizle ilgili dengelerin düzeltilmesine, enflasyon oranına yeterince aşağı çekilmesine ve artan dış borç anapara ve faiz ödemelerinin rahat bir şekilde karşılanmasına yetmeyeceği mülahasasından hareketle sert parasal tedbirler yürürlüğe konmuştur²²². 4 Şubat kararları çerçevesinde bankaların karşılık oranları (munzam karşılık oranı+genel disponibilitate oranı) % 23'den % 27'ye yükseltilmiştir. Döviz girişini teşvik etmek için bazı önlemler alınmıştır; ithalatı kısıtlamak için ithalat depozitoları %15'e çıkarılmıştır. İhracat gelirlerinin yurda getirilmesi zorunlu kısmı % 80'den %100'e çekilmiştir. Yabancı kaynak girişini teşvik etmek için mevduat faiz oranları yükseltilmiş yani iç ve dış faiz oranları arasındaki fark genişletilerek yabancı sermaye girişi yüksek faizlerle teşvik edilmek istenmiştir. Kamu kesimi gelirlerini artırmak için Taşıt Alım Vergisi ve hükümet hizmetlerinden alınan resmi ve harçlar artırıldı. Buna karşılık, devlet tahvili, hazine bonosu ve döviz tevdiat hesapları gelirlerinden alınan vergiler kaldırıldı. Bu uygulamalar sonucu dolar cinsinden rezervler yükselmeye başlamıştır²²³.

1988 -1989 stagflasyonunu aşmak için sermaye ithaline güvenen hükümet, yurt dışındaki kara parayı çekmeyi düşündü. Bunun tek yönlü bir hareket olacağını varsaydı. 32 no' lu Kanun Hükmünde Kararname ve değişiklikleriyle, Türkiye'nin sermaye hareketleri açısından en serbest ülkelerden biri haline getirilmesinin başlıca

²²² Mükerrerem Hiç, "1987 Yılında Ekonominin Performansı ve 4 Şubat Kararları", *İktisat Dergisi*, Nisan 1988, Sayı 281, s. 9.

²²³ Şahin, a.g.e., s. 216.

bir nedeni bu durumdu. Söz konusu kararname yürürlüğe girerken ithalat fonları hızla düşürüldü ve IMF tarafından TL'nin konvertibiletisi onaylandı. Türkiye sadece ödemeler bilançosu sermaye hesabı kalemlerini serbestleştirmekle kalmadı; mali piyasaları da tam serbestleştirdi, öyle ki, yurt içinde dövizle TL birbirini tam ikame edebilir ödeme araçları haline geldi²²⁴.

Bundan böyle Türkiye, IMF' nin izni olmadan uluslararası cari işlemler kalemleri için yapılacak ödeme ve transferlerde sınırlama koyamaz, dolaylı ve doğrudan katlı kur uygulamalarına giremez, yabancıların elinde bulunan TL'leri de cari kur üzerinden talep edilen konvertibl paraya, Merkez Bankası aracılığıyla dönüştürmek zorundadır²²⁵. Yapılan yeni düzenlemelerle bireylerin dışında tüm tüzel kişiler, bankalar, firmalar ve kamu kuruluşları sermaye hareketleri bakımından serbest bırakıldılar. Bireylerin de serbestisi arttı; bireylerin döviz taşıma, döviz hesapları açma serbestisinin dışında, döviz serbestçe yurt dışına aktarma imkanı verildi ve sınırlar kalktı. Böylece tüm Türkiye, tüm ilgili ajanlar döviz, yerli para ve yerli paranın farklı plasman alanları arasında bir spekülatif ortama girdiler²²⁶.

Yapılan bu değişikliklerle Türkiye, sermayenin küreselleşmesi sürecine katılırken hizmet ve mallarının iç-dış rekabet gücünü yükseltmek, cari işlemler dengesini kurabilmek amacıyla döviz fiyatını, kendisi saptamasa da hiç olmazsa etkileyebileceği bir değişken olarak kullanmaktan iyice vazgeçmiş oluyordu. Nitekim, izleyen yıllarda sermaye ithali yoluyla mal ve hizmet ithalatının patlaması, Türkiye'yi 1994 başındaki krize götüren başlıca etkenlerden biri oldu²²⁷. Kısaca 1989-1994 dönemi, kaygan fonların döviz piyasası, para piyasası ve sermaye piyasası arasında baş döndürücü bir hızla yer değiştirdiği; yöneldiği piyasada fiyatları yükselttiği, terk ettiği piyasalarda fiyatların düşmesine neden olduğu bir dönem olarak geçti. 1970'li yılların sonunda Türkiye ekonomisini, üretemeyen, ihracat yapamayan, döviz kazanamayan, tasarrufları, yatırımları, teknolojisi ve dolayısıyla rekabet gücü zayıf olan bir ekonomi olarak tanımlayabiliriz. 1980'den sonra uygulanan ekonomik programlar ise, yapısal bir takım dönüşümleri

²²⁴ Kazgan, *Yeni Ekonomik Düzende Türkiye'nin Yeri*, s. 206.

²²⁵ Emin Çarıkçı, *Türkiye'de Ekonomik Güçlükler ve Çözüm Yolları*, 1.b., Ankara: Adım Yayıncılık, 1991, s. 140.

²²⁶ Korkut Boratav, "Türkiye Büyük Bir Borsaya Dönüştü" *İktisat Dergisi*, Mart 1994, Sayı: 347, s. 18.

²²⁷ Kazgan, a.g.e., s. 207.

gerçekleştirmedeği için, sorunları daha da artırmıştır. Türk Toplumunu ise, “üretmeden tüketen” bir yapı içinde şekillenmiştir.

1993 yılı sonundaki ekonomik tablo özetlenecek olursa²²⁸;

- * 1993’de ülkede talep patlaması, hem reel piyasaların hem de finansal piyasaların sınırlarını zorlamaktaydı. Hızlanan enflasyon, tasarruf oranını iyice düşürmüştür. Talep daraltıcı para politikası, beklendiği gibi iç talebi daraltmamış ve kamu açığının hızla artması bu durumu daha da hızlandırmıştır.
- * Ekonomi, dış finansman olanaklarının kaldırılamayacağı kadar büyüebilmektedir.
- * Dış borç oldukça yüksektir.

2.2.3. 1994 Yılı Krizi ve Sonrası Gelişmeler

Bir ülkede, kamu ve para piyasası dengede ise, sermaye hareketlerinin serbestleşmesi, yerli tasarruflardaki açığı kapatarak, büyümeyi sağlayabilir. Ancak böyle bir dengenin söz konusu olmadığı Türkiye ekonomisinde, 1990’lı yıllardan itibaren girmeye başlayan spekülasyon sermaye, dış dengesizlikle birlikte, kamuda bir dengesizliğe ve iç transfer sorununa yol açmıştır. Faiz oranlarının yükselmesi, döviz ucuzladığı için ithalatın ihracat aleyhine artmasına ve ödemeler dengesi açıklarının derinleşmesine yol açmıştır. Hükümetler tarafından uygulanan popülist politikalar, yapılması gereken köklü reformlar ile uyuşmayınca ekonomik kriz daha da derinleşmiştir. Bu nokta 1990 sonrası şekillenen kısır döngünün, yüksek reel faizler, düşük değerli kuru ve kısa vadeli sermaye girişleri olduğu söylenebilir. Cari açıkların büyüklüğü, enflasyon beklentilerinin yarattığı olumsuz hava ile birleşerek, finans kesiminde başlayan kriz, dalga yayılarak reel kesime de yansımıştır. Üretim azalmış, stagflasyon ve hiper enflasyon tehlikesi başlamıştır. İhracatın ithalatı karşılama oranı %43’lere gerilerken, kamu kesimi borçlanma gereği % 20 gibi rekor bir düzeye çıkmıştır. Hükümetin bu dönemde faiz oranlarını indirmeye çalışması, diğer olumsuz göstergelerle birleşerek, sıcak paranın ülkeden kaçmasına ve gitgide derinleşen bir krize yol açmıştır²²⁹. Bu koşullarda yabancı yatırımcıların tedirgin olması ve yanlış hükümet politikaları 5 Nisan kararlarının alınmasına neden

²²⁸ Asaf Savaş Akat, “1994 Bunalımı Üzerine Çeşitlemeler”, Görüş Türk Sanayiler ve İş Adamları Derneği Yayını, Sayı: 15, Haziran 1994, s. 20-22.

²²⁹ Hasan Kirmanoğlu, “Makro Ekonomik Popülizm ve Kriz” Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi, Sayı: 7 Ekim, 1994, s. 87.

olmuştur. 1994 yılında enflasyon % 149.6 seviyesine çıkarak 1980 yılındaki % 107 oranını ikinci defa üç haneli rakamlara taşımıştır.

1985 İsrail paketi ile benzerlik taşıyan 5 Nisan 1994 önlemlerinin temel amaçları şöyledir²³⁰:

- *Fiyat artışlarını durdurmak,
- *Ödemeler bilançosu açıklarını azaltmak,
- *TL'ye istikrar kazandırmak,
- *Ekonomide yapısal değişikliği gerçekleştirmek.

Kamu kesimi açıklarının kapatılması, teknolojik geri kalınmışlığa son verilmesi ve kaynakların daha etkin kullanılması için bu kurumsal ve yapısal değişikliğe ihtiyaç vardı. Ekonomik kalkınmanın sürdürülebilir bir temele oturtulması için ekonomi bir dizide yapısal değişiklikler gerekiyordu. Pakette yapısal düzenlemeler olarak vergi reformu, özelleştirme, KİT reformu, sosyal güvenlik kuruluşları reformu, yerel idareler mali düzenlemeleri yer almaktadır²³¹.

Bir istikrar programının öncelikli amacı, kısa vadede fiyat istikrarını sağlamak, başka bir ifade ile enflasyonu kontrol altına almaktır. İstikrar programı uygulanırken, ekonomide temel makro değişkenlerden birisi sabitleştirici veya program çapası olarak seçilir. Örneğin, faiz haddi, döviz kuru, para arzı veya ücret haddinden birisi sabitleştirici olarak seçilebilir. Ekonominin bu sabitleştirici değişken etrafında istikrar bulması beklenir. 5 Nisan İstikrar Programında sabitleştirici veya program çapası olarak maaş ve ücretler seçilmiştir. Program çapası veya sabitleştirici olarak döviz kuru veya faiz haddinin de seçilmesi mümkündür. Bu konuda ana hatları ile şu argümanlar ileri sürülmektedir²³²:

Türkiye gibi, dünya ticaretinde nispi payı küçük olan bir ülkede, döviz kurunun sabitleştirilmesi belki istikrar programına saygınlık kazandırabilirdi. Döviz kurunun yükselme trendi halkın gözünde enflasyonun devam ettiği anlamına da geliyordu. Döviz kuru sabitleştirerek bu izlenim bir ölçüde silinebilirdi. Ayrıca, döviz kurunun istikrarsızlığı ihracata yönelik çalışan firmaları da güç durumda

²³⁰ İlker Parasız, *Kriz Ekonomisi*, 2. b. Bursa: Ezgi Kitapevi Yayınları, 1996, s. 189.

²³¹ DPT, *Ekonomik Önlemler Uygulama Planı*, 5 Nisan 1994, s. 17.

²³² İlker Parasız, *5 Nisan Kararları, Nedenleri ve Olası Etkileri*, Bursa: BUSİAD, 1994.

birakıyordu. Ancak döviz kurunun sabitleştirilmesi 32 Sayılı KHK ile atılan adımların, alınan mesafelerin sıfırlanması ve katlanılan fedakarlıkların boşa gitmesi anlamına gelecekti. Ülke parası aşırı değerlenmiş hale gelecek, mali piyasalar yeniden karaborsaya kayacaktı. Aşırı değerlenmiş kurun geçmişte yaşanmış bozucu etkileri, hükümeti döviz kurunun sabitleştirici olarak seçmeden alıkoymuştur. Faiz haddinin sabitleştirici olarak kullanılması da çok riskli idi. Zira esnek faiz haddi ülkeye sıcak para girişi bakımından önemliydi. Buna karşılık, faiz haddinin istikrarsızlığı ekonomide istikrarı sağlamayı güçleştirmektedir. Tamamen sabitleştirilmesi de ekonomide istikrar için faiz haddindeki belirsizliğe son vermek gerekir. Faiz haddi ile döviz kuru, sermaye piyasası ile döviz piyasası arasında dengenin sağlanması açısından çok kritik değişkenlerdir. Bu iki değişken arasında dengenin iyi tutulması gerekir. Birisinin sabitleştirilerek ötekinin serbest bırakılması mali piyasalardaki dengesizliği artırabilirdi. İstikrar programında sabitleştirici olarak seçilebilecek bir değişken de para arzıdır. Ancak Türkiye’de para arzının sabitleştirilmesi çok güçtür ve geçmişteki uygulamalar bunu göstermiştir. Özel sektör, vadeli çek, hatır senedi ve kredili satışlar gibi uygulamalarla kendi parasının yaratmaktadır. Para otoritelerinin para arzını kontrol etmekteki etkinliği bu uygulamalar nedeniyle ciddi şekilde yara almaktadır. Öte yandan, para arzı İstikrar Programında sabitleştirici olarak seçilseydi ve TCMB para arzını çok sıkı biçimde kontrol edilebilseydi ekonomide arka arkaya şok iflaslar yaşanacaktı. Milli gelirden çok daha geniş boyutlu daralma olacaktı, iddiaları ortaya atılmıştır.

Örnek alınarak uygulanan İsrail programında çapa etkisi olarak döviz kuru seçilmişken, 5 Nisan 1994 önlemlerinde, kamu maaş ve ücretleri seçilmiştir²³³. Yurt içi piyasaların 5 Nisan kararlarını ve etkilerini tartıştığı bir dönemde, uluslararası kuruluşlarla yapılan görüşmelerden olumlu sonuçlar elde edilmiş, bu bağlamda istikrar programını desteklemeyi kabul etmiştir. Parasal büyüklükler, enflasyon, kur ve ödemeler dengesi hedeflerini de içerecek şekilde genişletilen program üzerinden stand-by anlaşması imzalanmıştır²³⁴.

5 Nisan Kararlarının para politikası ile öngördüğü düzenlemeler şunlardı²³⁵:

²³³ Parasız, Kriz Ekonomisi, s. 189.

²³⁴ TÜSİAD, 1995 Yılına Girerken Türk ekonomisi, İstanbul, 1995, s. 54.

²³⁵ 1995 Yılı Geçiş Programı, Resmi Gazete, 30 Ekim 1994, Sayı:22096, s.103-104.

*Son yıllarda hızla artan kamu açıklarının Merkez Bankası ve mali piyasalar üzerindeki baskısı, para politikalarının etkin bir şekilde kullanımını zorlaştırmıştır. İstikrar Programının kamu açıklarını düşürücü etkisi, Merkez Bankasının parasal büyükler üzerindeki kontrol gücünü artırarak ve mali piyasalarda kalıcı bir istikrar sağlanacaktır.

*Merkez Bankası'nın özerkliğini artırmak amacıyla, Merkez Bankasının Hazineye ve diğer kamu kuruluşlarına verdiği kredilere sınırlamalar getirilmiştir. 1995 yılında Hazine, bütçe ödeneklerinde artışın %12'si kadar kısa vadeli avans kullanabilecektir. Bu oran 1998 yılına kadar %3'e düşürülecekti.

*Mali piyasalarda istikrarı kalıcı biçimde tesis etmek için, TCMB'nin para politikası üzerindeki etkinliğini artırmak ve para politikasını ekonomide fiyat, ücret ve döviz kuru için öngörülen hedeflerle uyumlu yürütmesini sağlamak gerekiyordu. Bu amaçla parasal büyüklerin kontrol altında tutulmasına ihtiyaç vardı. 5 Nisan 1994 tarihinden başlayarak mevduat munzam karşılıkları ve dispoñibilite sistemi değişilmiştir.

*Döviz piyasası serbest rekabet şartlarına terk edildi. Döviz kurlarının daha yüksek düzeylerde denge bulması beklendi. Başka ifade ile, TL'nin devaülasyonu serbest bırakıldı.

*Faiz artışları tırmandırarak döviz kurlarındaki yükselme eğilimi durdurulmak istendi. 5 Nisan kararlarından hemen sonra Merkez Bankası'nın mevduat faiz oranlarını düşük düzeyde tutması, döviz fiyatlarının yukarıya fırlamasına neden olmuştur. Döviz fiyatlarındaki bu hızlı yükselişi durdurmak için, %1000'lere varan gecelik faizler uygulanmıştır. Ayrıca Hazine üç ay vadeli %50 faizli (yıllık birikimi %406) bonoları piyasaya sürmüştür. Bu yolla doların yüksek artış temposu dizginleşmiş oldu. Döviz fiyatlarında belli bir istikrar sağlandıktan sonra faiz oranları düşürülmüştür.

* Mali piyasalardaki istikrarsızlık nedeniyle sistem dışına çıkan tasarruflar tekrar mali sisteme kazandırılması amacıyla, bankalardaki tasarruf mevduatlarının tamamı sigorta kapsamına alınmıştır.

* Banların uyguladıkları mevduat faiz oranları arasındaki aşırı farklılıkları gidermek ve tasarruf Mevduat sigorta Fonu üzerindeki riski azalmak amacıyla, mevduat faiz oranlarının Merkez Bankası tarafında belirlenen bankalarca uygulanan faiz oranlarının %20'nin altında ve üstünde oluşmasına izin verilmiştir.

Gelinen noktayı 5 Nisan kararlarını açıklarken Başbakan Tansu Çiller şöyle anlatıyordu: “1986 yılında her yüz liralık vergi gelirinin 43 lirası iç borç ana para ve faiz ödemesine giderken, bu oran 1991 yılında 60 liraya, 1993 yılında ise 104 liraya yükselmiştir. Yani vergi gelirlerimiz iç borç ana para ve faiz ödemelerine yetmemektedir”²³⁶. 5 Nisan kararlarından sonra IMF’ ye verilen niyet mektubunda; kamu sektörü açıklarını azaltmak, enflasyonu düşürmek, orta vadede ekonomide makroekonomik dengeleri bozan yapısal sebepleri kökten düzeltmek²³⁷ gibi vaatler yapılmıştı. 5 Nisan kararlarına tam destek veren IMF, Türkiye’nin istediği 713 milyon dolarlık stand-by kredisine onay vererek yeşil ışığı yaktı²³⁸.

5 Nisan kararlarında kamu gelirlerini artırma ve kamu harcamalarını kısma yoluyla ekonomideki açıkların kapatılacağı öngörülmüştür.

Kamu gelirlerini artırmak için²³⁹:

*Ekonomik Denge, Net Aktif ve ek Motorlu Taşıtlar Vergileri oluşturulmuştur. Ek Gayrimenkul Vergisi oluşturulmuş ve geliri belediyelere bırakılmıştır. Buna karşılık belediyelere tahsis edilen genel bütçe paylarında 1 puanlık kesintiye gidilmiştir. Akaryakıt Tüketim Vergisi’nden bütçenin aldığı pay önce %70’e daha sonra % 90’a çıkarılmıştır. Nisbi Damga Vergisi ve nisbi harçlar % 20 maktu damga vergisi ve maktu harçlar ise %100 oranında artırılmıştır. Vergi cezalarını ağırlaştıran, vergi denetimlerinde etkinliği artıran düzenlemeler içeren ikinci vergi paketi çıkarılmıştır. Bu paketle amortisman oranları düşürülmüş, nominal faiz giderlerinin bir bölümünün gider olarak kabul edilmemesi esası getirilmiştir. Her vatandaşa bir vergi hesap numarası verilmesi konusunda yetki alınmıştır. Emekliler dışında ücretlilere aylık vergi iadesi uygulaması yürürlükten kaldırılmış, yıllık vergi iadesi sistemine geçilmiştir. * KİT’lerin ürettiği mal ve hizmetlerin fiyatları artırılarak elde edilen

²³⁶ Tansu Çiller, “Ekonomik Önlemler Uygulama Planı” (Basın Toplantısında okunan Metin), 5 Nisan 1994.

²³⁷ Cumhuriyet, 3 Haziran 1994

²³⁸ Cumhuriyet, 4 Temmuz 1994.

²³⁹ 1995 yılı Geçiş Programı, s. 78-79., Çiller, a.g.e., s. 8-9.

gelirin bir kısmı fonlar vasıtasıyla bütçeye aktarılmıştır. Daha sonraki fiyat ayarlamaları KİT'in yönetimlerine bırakılmıştır ve gelecekte yapılacak fiyat ayarlamalarının geçmişin verilerine göre değil, geleceğin verilerine göre yapılması öngörülmüştür. KİT'in zararına mal satmalarının önlenmesi istenmiştir. * Kamu kesiminde taşıt alım, lojman, sosyal tesis ve hizmet binası yatırımları durdurulmuş ve belirli bir yaşın üzerindeki taşıtların tasfiyesi işlemlerine başlanmıştır. * 1994 yılında bitmesi öngörülen projeler dışında kalan tüm yatırım ödeneklerinde % 20 oranında kısıntıya gidilmiştir. * Tasarruf Genelgesi ve Bütçe Uygulama Talimatları ile harcamalarda azami tasarruf sağlanacak tedbirler getirilmiştir. * Memur maaş artışları sınırları tutulmuştur. *Savunma ve güvenlik harcamaları dışında cari harcamalarda % 30 oranında kısıntı öngörülmüştür. * Özelleştirme çalışmaları hızlandırılmıştır.

5 Nisan kararlarında dış ticaret politikası ile ilgili olarak şunlar amaçlanıyordu²⁴⁰:

* Önümüzdeki dönemde başta ihracat olmak üzere, turizm, dış müteahhitlik ve döviz kazandırıcı tüm hizmetler, Türk ekonomisinin itici gücü olmak zorundadır. Daraltılacak yurt içi talep, yurt dışı talebin artırılması yoluyla dengelenecek, bu yolla üretim, istihdam ve döviz gelirleri artırılabilecektir. *İhracatımız için hayati öneme haiz olan Türk Eximbank kredi ve sigorta programlarının, 1994 yılında kapsamı genişletilerek uygulanmasına devam edilecek ve bu amaçla Eximbank'a gerekli kaynak transferi sürdürülecektir. * Yabancı sermaye yatırımlarının artırılması, özelleştirmenin hızlandırılması ve büyük projelerin gerçekleştirilmesi bakımından önem arz etmektedir. Bu çerçevede yabancı sermaye girişini hızlandıracak ortam yaratılacaktır.

1993 yılının ikinci yarısından itibaren ağırlaşan ve 1994 yılının ilk aylarında kriz niteliğine bürünen ekonomik bunalımın temel nedeni yapısal çarpıklıklardır. Kamu kesimi gelir-gider dengesi konjonktürel nedenlerden dolayı değil, yapısal nedenlerden dolayı bozuktur. Bu dengesizlik kamu gelirlerinin yetersiz olması ve vergi etkinliğinin sağlanmaması kadar, kamu kesimindeki israf ve savurganlıktan kaynaklanmaktadır. Devlet bütçesi bir borç ödeme bütçesi haline dönüşmüştür. Bütçe

²⁴⁰ Çiller, a.g.e., s. 14-15.

harcamalarının 1989-1993 döneminde % 40.3'ü 1994-1996 döneminde % 55.7'si transfer harcamalarıdır. Transfer harcamalarını çok büyük ölçüde iç ve dış borç faiz ödemeleri oluşturmaktadır. Devlet borçlarının ana para ve faizini ödemek için daha ağır şartlarda borçlanma yoluna gidilmiştir. Ekonomide kalıcı bir istikrar sağlanması için bu borç faiz kısır döngüsünün kırılması gerekir. Kamu kesimi gelirlerinin sağlam ve devamlı kaynaklarla beslenerek artırılması ve harcamalardaki savurganlığın bir defalık tedbirlerle değil, devamlı biçimde sona erdirilmesi gerekmektedir²⁴¹.

Kamu kesimi gelir-gider dengesinin kurulabilmesi için bu harcama kalemlerinin akıllı bir reformla azaltılması, israfın savurganlığın önlenmesi çareleri aranmalıdır. Ekonomide kaynakların daha etkin kullanılması için bir kısım KİT'in zaman kaybetmeden özelleştirilmesi artık halkın ve TBMM çoğunluğunun kabul ettiği bir çözümdür. Özelleştirmeye yönelik düzenlemelerin yapılması için Mecliste kabul edilen Yetki Yasası ve ona bağlı olarak 5 kanun Hükmünde kararname çıkarılmıştır. Daha sonra Anayasa Mahkemesi'ne açılan iptal davası sonucunda söz konusu yetki Yasası ve 5 KHK iptal edilmiştir. 24.11.1994 tarihinde kabul edilen "özelleştirme uygulamalarının Düzenlenmesine ve Bazı kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde değişiklik yapılmasına dair "4046 sayılı yasa" ile özelleştirme konusunda önemli bir aşamaya geçilmiştir.

Devlet KİT' ni özelleştirerek çok yönlü kazanç sağlayacağı umudundadır :

* Zarar eden KİT' nin devlet bütçesi üzerindeki yükü kalkacaktır. 500 büyük firma içinde kamu kuruluşu sayısı 1989 yılında 90, 1991 yılında 86 ve 1992 yılında 80 olarak yer almıştır. Bu kuruluşların brüt katma değerleri GSYİH' a oranı 1990 yılında %8.4, 1991 yılında %8.2 ve 1992 yılında %9.4 olmuştur. Tüm KİT'lerin yaptığı satış hasılatının GSYİH' ya oranı 1990 yılında % 32.2, 1991 yılında % 33.5, 1992 yılında %35.6 ve 1993 yılında %36.5 oranında olmuştur²⁴².

* KİT'in satışından elde edilecek fonlar kamu kesiminde yeni yatırım projelerinin finansmanın da kullanılacaktır.

*Devlet KİT'ini özelleştirerek gelecek yıllarda bütçe üzerine yüklenmesi muhtemel yüklerden kurtulmuş olacaktır. KİT için yenileme yatırımları yapmak zorunda

²⁴¹ Şahin, a.g.e., s. 232.

²⁴² Petrol-İş, 1992 Yılı, s. 500.

kalmayacaktır. Sabit sermaye birikiminde ve 1989 sonrasının KİT performansının temel belirleyicisi olan gerileme, teknolojik yenileme ve rehabilitasyon bir yana, bakım ve onarım için bile asgari yatırımların durması anlamına gelmektedir; bu durum KİT'lerin iç ve dış piyasalarda rekabetçi olma imkanını fiilen ellerinden almış bulunmaktadır.²⁴³

*Özel sektör elinde daha etkin ve akıllı çalıştırılacakları umulan bu kuruluşlar ekonomide katma değer yaratacaklar ve devlete vergi ödeyeceklerdir. Şu halde KİT'in özelleştirilmesi ekonomide çok önemli yapısal değişimlerle neden olacaktır.

1994 yılında özelleştirmeden en az 30 trilyon TL gelir beklenmiştir. Ancak özelleştirme programı beklenildiği gibi yürümemiştir. 5 Nisan 1994 İstikrar Programı, kısa dönemde kamu kesimi mali dengesi için, uzun dönemde yapısal değişim amacıyla özelleştirmeye çok önem veriyordu. İlk aşamada Karabük demir çelik Fabrikaları AŞ., Ereğli Demir Çelik fabrikaları AŞ., Petrol Ofisi AŞ., Sümerbank AŞ., Et Balık Kurumu ve Süt Endüstrisi kurumunun da bulunduğu on iki kamu iktisadi kuruluşunun kısa sürede özelleştirilmesi programa alındı. Fakat beklenildiği gibi yürümedi. Hükümet 5 Nisan 1994 kararlarını açıklarken, özelleştirilmeyecek kamu iktisadi kuruluşlarının ve KİT'in kapatılacağını ilan etmişti. Ancak aradan geçen zaman içinde, bu konuda yeterli kararlılık gösterememiştir, halktan yeterli destek bulamamıştır. Kapatılacakları ilan edilen iktisadi kuruluşlarda çalışanların, işsiz kalacakları veya ekonomik ve sosyal statülerini kaybedecekleri endişesi ile gösterdikleri tepkiler karşısında Hükümet geri adım atmak zorunda kalmıştır. Örneğin Karabük Demir-Çelik Fabrikasının (Kardemir) 1994 yılı sonuna kadar kapatılacağı ilan edilmişti. Bu fabrika için yapılması gereken yatırımlar, Dünya Bankasının işletmeyi kapatma önerisi nedeniyle ertelenmiş ve bu nedenle Kardemir için 3 milyara varan bir zarar yapmıştır.²⁴⁴ Böylece Kardemir için özelleştirmenin meşruiyet temeli söz konusu zararla kurulmuş oluyordu. Tesisin kapatılması önce üç yıl için ertelendi, sonra bu tesis, Hak-İş İşçi Konfederasyonuna satılarak özelleştirildi. Batı finans kurumlarının ve iç iş çevrelerinin yoğun baskısı ve kamu finans açıklarının dayatması sonucu KİT'ler yok pahasına ve çok aceleci bir biçimde özelleştirmeye çalışılmaktadır.

²⁴³ Boratav-Türkcan, a.g.e., s. 245.

²⁴⁴ Cumhuriyet, 11 Ocak 1994.

Yapısal iyileşme programı içinde sosyal güvenlik kurumlarının bir çatı altında toplanması ve yeniden organizasyonları da bulunmaktadır Ancak sosyal güvenlikle ilgili düzenlemelere, Ağustos 1999 çıkarılan Sosyal güvenlik Yasası ile başlanabildi.

Daraltıcı politikalar öngören 5 Nisan kararları, maaş ve ücretler ile tarım kesiminin aleyhinde gerçekleşen gelir bölüşümünü sürdürmektedir. Bu da ciddi toplumsal gerginlikler yaratmaktadır.

Yerel yönetimlere daha fazla yetki bırakılması, belediyelere ve öteki yerel idarelere daha fazla kaynak kullanma imkanı sağlanması kararlaştırılmıştır. Yerel yönetime mali ve idari özerklik verecek yasaların çıkarılacağı ilan edilmiş, fakat bu konuda 1994-2000 döneminde bir yasa çıkarılamamıştır.

5 Nisan İstikrar Programının Uygulama Sonuçlarına bakıldığında;

Bir istikrar programının başarılı olabilmesi için birincil koşul halk kriterinin gözünde kredibilitesi olmalıdır. Halk program çerçevesinde belirlenen hedeflere alınan önlemlerle ulaşılabileceğine inanmalıdır. Ayrıca istikrar programı ile halka yüklenen külfetin tüm toplum kesimlerine adil dağıtılması sağlanmalıdır. Ancak bu şartlarda halk istikrar programına destek verebilir ve kendisinden istenen fedakarlığa katlanır. İstikrar programının başarısı için halkın desteği yanında asgari ölçüde de olsa parlamentodaki partilerin de desteği sağlanmalıdır. Türkiye'yi 5 Nisan İstikrar programına götüren ekonomik bunalım ve istikrar programının uygulanması halkın refah seviyesinin düşmesine neden olmuştur. Kişi başına gelir 1992'de 2708 dolara, 1993'de 3004 dolara yükselmişken 1994'de 2184 dolara gerilemiştir. 1993'de ulaşılan refah düzeyine ancak dört yıl sonra, 1997'de tekrar ulaşılabilmiştir. 1997'de kişi başına gelir 3048 dolar olmuştur. Kısacası ekonomik bunalım ve istikrar programı halkın refah düzeyini ciddi biçimde olumsuz etkilemiştir. İstikrara programının külfeti eşit dağıtılmamıştır. Bunalımdan ve program uygulamalarından en fazla emek geliri elde edenler olumsuz etkilenmiştir.

İstikrar programının başarılı olabilmesi için öngörülen tüm önlemlerin aynı paket içinde toplanması ve vakit geçirilmeden ve tavizsiz uygulanması gerekir. Kısa ve orta vadede ulaşılması hedeflenen amaçlar çok iyi belirlenmeli, hedefler arasında

vade karmaşası yaşanmamalıdır. Öncelikle istikrar programının uygulanmasında çok geç kalmıştır. İyi hazırlanmış, yapısal iyileştirmeleri de içeren bir istikrar programının daha 1989'da uygulanması gerektiğini savunanlar vardır. İstikrar programının 5 Nisandan en az dört veya altı ay önce uygulanması gerektiğini saunanlar ise çoğunluktadır. Maalesef yerel seçimler dolayısıyla, hükümet istikrar paketini açıklamakta geç kalmıştır. Bu nedenle ülkede stoklam ve spekülasyon eğilimleri artmış, dengeler daha fazla bozulmuştur²⁴⁵.

Bir istikrar programının başarısı, kararları izleyen dönemde para arzının belirli düzeyde kontrol altında tutulmasına ve kamu kesimi borçlanma gereğinin düşürülmesine bağlıdır. Oysa istikrar önlemlerinin alınması arifesinde ve sonrasında, fiyatlardaki çok yüksek oranlı artış, reel para ankeslerinde düşmeye yol açar, ekonomide reel para stoku daralır. Eğer para arzı kontrol altında tutulabilirse ve yeni para enjeksiyonu sınırlı kalırsa bir süre sonra fiyat artışları yavaşlayacak ve halkın enflasyon beklentisi aşağı çekilebilecektir. Bir istikrar programının başarısı için temel koşullardan birisi budur²⁴⁶. 5 nisan kararlarında izlenmesi öngörülen sıkı para politikasının başarıyla uygulanmadığını görülmektedir. Türkiye'de maalesef para arzını sürekli kontrol altında tutmak mümkün olmamaktadır. Nitekim, 1994 sonbaharından itibaren özel kesim yeniden kendi parasını yaratmaya başlamıştır. Para, tahvil ve döviz piyasalarında hareketlilik yükseltmiştir²⁴⁷.

Para arzının kontrol altında tutulamamasının, öteki nedeni , 5 Nisan kararlarıyla yapılan düzenlemelere rağmen kamu kesiminde amaçlanan makro dengelerin sağlanamamasıdır. Kararlarıyla 1994 yılı Bütçe kanununda 627 trilyon TL olarak öngörülen gelirlerin 692 trilyon TL 'ye çıkarılması, 819 trilyon TL olan harcamaların ise, 788 trilyon TL'ye çekilmesi; böylece başlangıçta 192 trilyon TL olan bütçe açığının 96 trilyon TL'ye indirilmesi hedeflenmiştir. Oysa söz konusu açık 170 trilyon TL olarak gerçekleşmiştir²⁴⁸. 1995' e 1996 yıllarında kamu kesimi borçlanma gereği, sırasıyla %8.6 ve %7.8 düzeylerinde kalmıştır. Kamu kesimi, bir yandan MB kaynaklarına başvurarak emisyon hacminin genişlemesine neden olmuştur. Öte yandan Hükümetin % 125 'e varan faiz oranı ile borçlanmayı

²⁴⁵ Kazgan, Tanzimattan 21.Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, s. 286.

²⁴⁶ Şahin, a.g.e., s. 235.

²⁴⁷ DPT; Konjonktür Değerlendirme Raporu, Mayıs 1996, s. 14.

²⁴⁸ Cumhuriyet, 26 Eylül 1995.

sürdürmesi, faiz artışı, fiyat artışı sarmalının yerleşmesini kaçınılmaz hale getirmiştir. M2 para arzı 1994'de %123.2 1995'de % 99.4 ve 1996 'da % 122.7 oranında genişlemiştir. IMF, 5 Nisan kararlarında belirlenen sıkı para politikası konusunda hükümetle tam bir görüş birliği içinde olmasına rağmen, kamu iç borçlanma gereksinimi nedeniyle hükümet, IMF'nin istekleri doğrultusunda bir politika izleyememiştir. Başbakanlık Başdanışmanı Emre Gönensay bu konuyla ilgili olarak şu itirafı yapmıştı: Merkez Bankası döviz alınca para arzı artıyor. Bu nedenle bunu sınırlamaya karar verdik. IMF ile birlikte bu kararı aldık. IMF ile mutabık kaldığımız konuların dışına çıkan tek konu para arzının hedeflerin ötesinde artmasıydı²⁴⁹. Genel bütçe açıklarının ve parasal genişlemenin sürmesi enflasyonun 1997'de % 100'e ulaşmasına neden olmuştur. 1995 yılı sonlarında para arzını artıran bir başka neden izlenen seçim ekonomisi politikasıdır.

Para arzı ile enflasyon arasında tek yönlü değil, çift yönlü nedensellik ilişkisi vardır. Enflasyon kendini besleyen mekanizmaları yaratmakta ve çalışmalarını sağlamaktadır. Ekonomide istikrarsızlık sürdükçe likidite ihtiyacı artmakta ve ekonomi bu ihtiyacı bir şekilde gidermektedir. Öte yandan, kamu bütçesindeki yapısal dengesizliğin sürmesi hükümeti yüksek faiz ile borçlanmaya veya para basmaya zorlamaktadır. Her iki politika uygulaması da istikrarsızlığı sürüklemektedir.

Program içinde tüm tedbirler kısa sürede uygulamaya konulamamıştır. Hükümet aldığı kararları uygulamada kararlı davranamamış, kendi içinde anlayamamış veya yeterli destek bulamadığı için sonuç alamamıştır. İstikrar programında yer alan bazı harcamaları kısıtlama önlemleri uygulanamamıştır. Lojman ve dinlenme tesislerin satılması gerçekleşmemiştir. Akaryakıt istikrar fonu önce %10'dan %25'e çıkarılmış, fakat petrol şirketlerinin direnmesi üzerine bu fon sıfırlanmıştır. Kayıt dışı kesimleri de içeren bir vergi reformu çıkarılamamış, ihdas edilen vergilerden beklenildiği kadar vergi geliri toplanamamıştır.

Hükümet 5 Nisan 1994 istikrar programının kısa vadeli önlemlerini, 1994 yılı içinde bir ölçüde kararlılıkla uygulayabildi. Bunun sonucu olarak, mali piyasalardaki dalgalanmalar kısmen durduruldu. Fakat programın, yapısal reform

²⁴⁹ Cumhuriyet, 9 Eylül 1995.

öngören uzun vadeli önlemleri uygulayamadı. Özelleştirmede kayda değer sonuçlar alınamadı. Kamu idaresinin yeniden yapılanması sağlanamadı. 1995 yılının ikinci yarısında Hükümet bunalımları yaşandı. Ve 27 Aralık 1995’de erken seçim kararı alındı. Dolayısıyla istikrar programının uygulanması mümkün olmadı, ekonomide istikrarsızlık kronikleşti. Kamuoyu 1996 yılına yeni istikrar paketi beklentisi ile girdi ve bu beklenti yıl boyunca devam etti. 1997 yılı ekonomide her an ortaya çıkacak bir bunalım endişesi ile geçirildi. 5 Nisan 1994 istikrar programı ekonomide stagflasyona neden oldu. Mal piyasasında talep daralması ekonominin tüm sektörlerini ciddi biçimde etkiledi. GSMH %6.1 oranında geriledi. İç talepteki daralma ve buna bağlı olarak GSMH’ daki gerileme 1995 yılının ilk çeyreğinde de devam etti. Ekonomi ancak 1995’in ikinci çeyreğinden itibaren toparlanma sürecine girdi. Yılın ilk çeyreğinde %6.6 oranında gerileyen toplam yurt içi talep, yılın ikinci çeyreğinde % 12.5 yılın ikinci yarısında % 11.8 oranında yükseldi. 1995 yılında GSMH bir önceki yıla göre, %8.1 oranında büyüdü. Bu büyüme büyük ölçüde yurt içi talepteki canlanmadan kaynaklandı. 1995 yılında GSMH büyümesine dış talebin etkisi negatif oldu. 1995 yılı 1994’deki stagflasyonun arkasından gelen bir toparlanma yılı oldu.

5 Nisan 1994 İstikrar programının orta ve uzun vadeli tedbirleri uygulayamamış, yapısal reformlar gerçekleşmemiştir. Türkiye ekonomisinde temel sorunlardan biri de, 1989 yılından beri uygulanan “dar gelirli ekonominin durumlarını iyileştirmek ve bu arada hızlı bir şekilde büyümek” şeklindeki popülist politikalar²⁵⁰. 1980’li yıllardaki piyasa reformlarının dışarıdan finanse edilmeye çalışılmasının, 1992-1993 yıllardaki popülist politikalar ile birleşmesi ile dış borç rakamlarında ve enflasyonun da artış olmuştur²⁵¹. 1995-99 döneminde Türkiye ekonomisi iç talep canlılığına dayalı, tasarruf açığı süren, reel üretim kapasitesindeki genişlemenin, özellikle dış ticarete yönelik sektördeki büyümenin sınırlı olduğu, dolayısıyla dış açığın ve dış kaynak ihtiyacının küçülmediği bir ortamda günü kurtarmaya yönelik istikrar büyümesini sürdürmüştür. Sonuçta Türkiye ekonomisi 1990’lardan itibaren sürdürülen yapay büyüme politikaları sonucu sık sık kriz dönemleri yaşar olmuştur.

²⁵⁰ Kirmanoğlu, a.g.e., s. 256-265.

²⁵¹ Akat, a.g.m., s. 32.

2.2.4. 2000 Yılı Kasım ve 2001 Yılı Şubat Krizi ve Sonrası Gelişmeler

Türkiye 1988-93 döneminde yaşadığı dengesizlikleri 1995-1999 döneminde de yaşadı. Çünkü ekonomideki yapısal-kurumsal sorunlar devam ediyordu. Bu son dönemde yine enflasyon ile döviz kuru değişimleri farkı açıldı. Kamu kesimi borçlanma gereğinin yükselmesi ve bankaların denetim altına alınamayışı faizlerin yükselmesine; reel faiz oranının % 20'lere çıkmasına neden oldu. Bu ortamda reel yatırımların durması, spekülatif eğilimlerin ve rant gelirlerinin yükselmesi kaçınılmazdı. 1998 yılının ikinci yarısından itibaren, içeride biriken sorunların taşınamaz hale gelmesi sonu ve dış alemdeki gelişmeler üzerine yeniden ağırlaşan bir krize sürüklendi.

1997 yılı Haziran ayında G. Doğu Asya ülkelerinin paralarının dolara karşı değerini %25-30 devalüe etmeleri ile başlayan Asya krizi ve 1998 yılının Ağustos ayında yaşanan Rusya krizi Türkiye ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir. Güney Doğu Asya ülkelerinin Paralarını devalüe ettikleri bir dönemde Türkiye'nin bütçe açıklarını finanse etmek için petrol ve türevlerine yaptıkları % 30 oranındaki zam özellikle imalat sanayi fiyatlarının şok bir şekilde sıçramasına neden olmuştur. 1997 kamu imalat sanayi fiyatlarındaki artış %108,7 ulaşmıştır. Böylece özellikle tekstil sektörü olmak üzere, Türk özel imalat sektörü yüksek yurt içi maliyet artışlarıyla devalüasyonla ucuzlatılmış uzak doğu ürünlerinin rekabeti karşısında kalmıştır. Özel imalat sanayi fiyat artışları % 85,4 olmuştur²⁵².

Bu krizin şoku daha dinmemişken yaşanan 1998 Rusya Krizi sonucunda da Türkiye'den sermaye çıkışı gözlenmiştir. Bunun sonucunda Hazine ihale faizleri ve dolayısıyla faizler genel düzeyi önemli oranda yükselmiştir. Daralan ekonomide azalan fonlarında büyük bir bölümünün kamu tarafından kullanılması özel sektör yatırımları üzerinde dışlama etkisi yaratmıştır²⁵³. Ayrıca Rusya'daki bankacılık sektörünün çökmesi, güvenin azalması ve ithalatın pahalılaşması sonucu da Rusya'ya ihracat azalmasında etkilidir. Ocak-Ağustos döneminde Rusya Federasyonu'na

²⁵² İlker Parasız, *Enflasyon, Kriz, Ayarlamalar*, Bursa, Ezgi Kitapevi 2002, s. 451.

²⁵³ Parasız, a.g.e., s. 451.

yapılan ihracattaki azalma % 11,2 oranında gerçekleşirken, Eylül-Aralık dönemindeki azalma % 72,3 'e ulaşmıştır²⁵⁴.

1998 yılında ihracatımız sadece %2.7 oranında büyüdü, ithalat %5.6 oranında küçüldü. Buna rağmen 1998 yılında GSMH, ikinci yarıda küçülmesine rağmen, yılın ilk yarısındaki oranları büyüme sayesinde %3.8 büyüdü. Ancak 1999 yılında, dış ticarete, turizmde iç sektörlerdeki kötü gidiş dolayısıyla GSMH da ciddi daralma yaşandı, GSMH %6.1 oranında küçüldü. Bu gelişmede Ağustos ve Kasım aylarında yaşanan Marmara Bölgesini vuran depremin etkisi de büyük oldu.

Türkiye dış ekonomik ilişkilerinde rekabet gücünü geliştiremedi. Ülkeye kısa vadeli yabancı sermaye girdi fakat yabancı sermaye yatırımları düşük düzeyde kaldı. Ne kamu kesimi ne de özel kesim reel sektöre yeterli yatırım yaptı. Sonuçta dış ticaret açıkları, cari işlemler bilançosu açıkları mutlak olarak büyüdü. Mal ve hizmet ticaretinden kaynaklanan döviz gelirlerini karşılamadı ve her yıl giderek büyüyen dış borç servisi dış borçlanmanın sürdürülmesini zorunlu hale getirdi. Dış borç stoku çığ gibi büyüdü. Türkiye dünyada dış borç stoku en büyük ülkeler arasında yer aldı. Devlet 1998-1999 yıllarında ödemelerini yapabilmek için % 150 faiz ile borçlanmıştır. Ortalama faiz oranı, %60'ların üstünde seyreden enflasyonun 20-25 puan üzerinde oluşmuştur. Bu kadar yüksek reel faiz oranı ile yatırım yapılması beklenemezdi bu durumda büyümenin durması, işsizliğin artması, sosyal dengelerin biraz bozulması ve dış rekabet gücünün daha da aşınması kaçınılmazdı.

Yıllardır biriken sorunların sağlıklı bir çözüme ulaştırılamaması, ekonomiyi 1999 yılında bir çöküşe sokmuştur. Bu gelişmelerle ekonomik istikrar arayışları tekrar gündeme gelmiş ve bu amaçla Hükümet, IMF ile bir stand-by anlaşması daha imzalamak üzere harekete geçti ve görüşmeler sonu Haziran 1998'de Yakın İzleme Anlaşması yapıldı.

Ekonomik dengeleri yeniden kurmak ve enflasyonu kalıcı bir şekilde düşürmek için 3 yıllık bir program yürürlüğe konulmuştur. Bu programın temeli, bütçe açıklarının enflasyonist olmayan yollarla finansmanını öngörmesidir. Enflasyon hedefleri 1998 için %50, 1999 için %20 ve 2000 için tek haneli olarak

²⁵⁴ DTM, 1998 Yılı İhracatı, <http://www.foreigntrade.gov.tr/EKONOMİ/treko98/parapiyasa.htm>

öngörülmüştür (Oysa TÜFE 1998 de %64.7, 1999 da %68.8, TEFE 1998 de %54.3, 1999 da %62.9 artmıştır). Ancak 1998 yılının ilk altı ayında hedefe ulaşılması, programa inancı kuvvetlendirdiğinden, bu süreci daha da iyileştirmek için IMF ile 26 Haziran 1998 tarihinde Yakın İzleme Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşma özetle şu şekildedir²⁵⁵.

*Bütçenin faiz dışı dengesinin vergi gelirlerindeki artışa bağlı olarak 1998 yılında GSMH' nın %4' ü oranında fazla vermesi öngörülmüştür.

*Özelleştirmeden elde edilecek gelirlerin bir kısmının enflasyonla mücadelede kullanılması planlanmıştır.

*Bütçe üzerinde yükleri olan sosyal güvenlik kurumlarının açıklarının giderilmesi için ve bu amaçla mümkünse emeklilik yaşının yükseltilmesi öngörülmüştür.

*Bankaların denetiminin daha etkin hale getirilmesi için bankaların sermayelerinin güçlendirilmesi ve açık pozisyonlarının sınırlandırılması yönünde yasal önlemler alınması öngörülmüştür.

*Kamu sektöründe maaş artışlarının ve tarımsal destekleme fiyatlarının gerçekleşen değil, hedeflenen enflasyon oranına göre arttırılması amaçlanmıştır.

*Para politikalarına enflasyonla mücadele çabalarını sürdürmeye yönelik bir rol verilmiştir. Döviz kuru politikasının enflasyonla mücadele çabalarını sürdürmeye yönelik bir trend izlemesi, net iç varlıklardaki büyümenin Merkez Bankasının kamu sektörüne kredi açmamasını sağlayacak ölçüde tutulması öngörülmüştür. 1998 yılı sonunda GSMH' da meydana gelen büyüme 1997 yılına göre gerilemiş, %3,8 olarak gerçekleşmiştir.

18 Nisan'da yapılan seçimlerin ardından, meclis de 136 milletvekili ile birinci parti olan DSP'nin lideri Ecevit, hükümeti kurmak ile görevlendirildi. Uzun görüşmeler sonucunda hazırlanan "koalisyon protokolü" çerçevesinde DSP, MHP ve ANAP koalisyonu kuruldu ve 28 Mayıs 1999 tarihinde göreve başladı. Yeni hükümet de, kapsamlı bir istikrar programının yürürlüğe konmasının gerekliliğinin farkına vardı. Ancak bu konuda fikir birliğine varılabileceği konusunda kuşku vardı²⁵⁶. Türkiye 17 Ağustos 1999 tarihinde büyük bir doğal yıkımla karşı karşıya kalmıştır. 18 bin 243 insanın hayatını kaybettiği deprem sonucunda, toplumsal düzeyde

²⁵⁵ Parasız, a.g.e., s. 450.

²⁵⁶ Mahfi Eğilme, Ercan Kumcu, *Krizleri Nasıl Çıkardık?*, İstanbul, Creative Yayıncılık, 2001, s. 6.

kaybedilen üretim, servet, işgücü, altyapı, vergi... gibi unsurlar göre yapılan hesaplama da 10 milyar dolar kayıp olduğu tespit edilmiştir²⁵⁷.

Deprem öncesinde zaten kötü olan ekonomik şartlar depremle beraber daha da kötüye sürüklenmiştir. On yıl içinde meydana gelen değişiklikler kıyaslanacak olursa kamu kesimi toplam borç stokunun (net) GSMH'ya oranı 1990 yılında %29 iken, bu oran 1999 yılı sonunda %61'e ulaşmıştır. İç borç stokundaki artış ise daha çarpıcıdır. 1990 yılında %6 olan net iç borç stokunun GSMH'ya oranı 1999 yılında (kamu bankalarının görev zararları dahil) %40,9 a çıkmıştır. Borç stokundaki bu artış, dönemin ilk yarısında yüksek faiz dışı kamu açıklarından kaynaklanmış, ikinci yarıda ise yüksek reel faizlerin etkisi belirgin hale gelmiştir 1992-1999 döneminde yıllık ortalama GSMH büyüme hızı %4' ün altında kalırken, iç borçlanma reel faiz oranı %32 olmuştur. Yüksek reel faizler kamu kesiminin borçlanma ihtiyacını daha da artırmış ve her gün Türkiye'yi daha zor bir duruma götüren bir borç-faiz kısır döngüsünü ortaya çıkarmıştır. Bu borç stokundaki artışla birlikte bu durumunun sürdürülemez olduğu açıktır²⁵⁸.

1999'da ekonomiye dışsal öğelerin (kuraklık, deprem, Öcalan'ın yakalanması gibi) karışması bir yandan, fiyat artışlarını dizginleme için devreye sokulan daraltıcı politikalar diğer yandan , fiyat artış hızını düşürürken (TEFE %53,1, TÜFE %64,9) ekonomi GSMH'nın % 6,4 oranında düştüğüne tanık oldu. Bu dönemde dış borç stoku 102 milyar doları aşarken iç borç stokunun (cari fiyatlarla) tam iki katına çıkmıştır. (Aralık 1998' de 11,6 katrilyondan Aralık 1999'da 22,9 katrilyona). Ayrıca yine bu dönemde kamu bankalarının (Ziraat Bankası, Halkbank, Emlak Bankası) görev zararlarının büyüklüğü su yüzüne çıkmaya başlamıştır²⁵⁹.

1999 yılının sonuna doğru bir iyimserlik havası esmeye başladı. İstanbul' da gerçekleştirilen AGİT zirvesi Türkiye'yi dünya kamu oyunun önüne getirmiştir. Bu zirvenin hemen ardından Avrupa Birliği'nin Helsinki'de yaptığı zirvede Türkiye'nin Avrupa Birliği için adaylığının resmen açıklanması Türkiye'nin dünya ülkeleri ile

²⁵⁷ Tokgöz, Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2001) Ankara: İmaj Yayıncılık 2001, s. 269.

²⁵⁸ Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı, http://www.bilkent.edu.tr/~yeldanbs/Yazilar_Resmi/GEGP_Mayis_2001.pdf.

²⁵⁹ Sosyal Araştırmalar Vakfı, Almanak 2000+1, İstanbul, 2002, s. 187

bütünleşmesi açısından çok önemlidir²⁶⁰. Ayrıca fiyat artış hızının biraz düşürülmesi, Öcalan'ın yakalanması dolayısıyla terör eylemlerinin durmuş olması, koalisyon hükümetine duyulan güven bu ılımlı havanın diğer nedenleridir²⁶¹.

1999 yılı Haziran ayında IMF ile yapılan görüşmeler sonucunda oluşturulan “Yakın İzleme Anlaşması”nın “stand-by” anlaşmasına dönüştürülmesi kararlaştırılmış ve 2000-2002 döneminde uygulanacak makro ekonomik politikaların çerçevesi belirlenmiştir. 9 Aralık 1999 tarihinde verilen niyet mektubu 22 Aralık 1999 tarihinde IMF icra kurulu tarafından onaylanmıştır. TC Merkez Bankası 10 Aralık 1999 da “Enflasyonla Mücadele Taahhütnamesi”ni kamuoyuna açıkladı. Açıklanan enflasyonu düşürme programına göre, 2000 yılı sonuna kadar TL'nin dolar karşısındaki değerindeki değişimler gün, ay ve yıl olarak önceden tespit edilecekti. Belirlenen tarife göre 1 Ocak 2000'de dolar 542.182 TL ve 31 Aralık'ta 649.661 TL olacaktı²⁶².

Programın üç temel unsur vardır²⁶³:

- * Başlangıçta kamu sektörü reel fazlasının mümkün olduğunca yüksek tutulması,
- * Yapısal reformlar,
- * Tutarlı gelir politikaları ile destekleniş sıkı döviz kuru taahhütleri.

Enflasyonu Düşürme Programının ilk ana unsuru sıkı maliye politikası ile faiz dışı bütçe fazlasında iyileşme kaydedilmesi, yapısal reformlar ile bu iyileşmenin kalıcı kılınması ve özelleştirmeye hız kazandırılmasıdır. Bu çerçevede, 1999 yılı sonunda GSMH'nin %2'si düzeyinde açık veren toplam kamu kesimi faiz dışı dengesinin 2000 yılında GSMH'nin %2.2 oranında fazla vermesi, 2001 ve 2002 yıllarında ise bu oranın %3.7'ye yükselmesi öngörülmektedir. Depremle ilgili harcamalar hariç tutulduğunda öngörülen mali iyileşme önemli oranda artmaktadır. Kamu kesiminde öngörülen iyileşmenin kalıcı kılınması ise hedeflenen yapısal reformlara dayanmaktadır. Yapısal reformlar; kamu yönetimi ve şeffaflık, vergi reformu, sosyal güvenlik ve tarımsal destekleme, özelleştirme, sermaye piyasası ile

²⁶⁰ Eğilmez, Kumcu, a.g.e., s.6.

²⁶¹ SAV, a.g.e., s. 187.

²⁶² Tokgöz, a.g.e., s. 270.

²⁶³ TC Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, “2000 Yılı Enflasyonu Düşürme Programı Kur ve Para Politikası Uygulaması”, <http://www.tcmb.gov.tr>.

bankacılık sisteminin denetimi ve gözetimi konularını içeren kapsamlı bir uygulamayı gerektirmektedir.

Programın ikinci temel unsuru, hedeflenen enflasyona paralel yürütülen gelirler politikasıdır. Bu çerçevede, 2000 yılı için kamu kesimi maaş artışları ve asgari ücret artışları hedef enflasyon oranında ayarlanmış ve 2001 ve 2002 yıllarında bu uygulamanın devam etmesi öngörülmüştür. Diğer taraftan, tarımsal destekleme fiyatları enflasyon hedefi ile uyumlu olarak belirlenmiştir. Programın üçüncü uygulama esasını, para ve döviz kuru politikalarının belirsizlikleri azaltarak ekonomik birimlere uzun vadeli bir bakış açısı kazandırması oluşturmaktadır.

25 yıldır ülke ekonomisinin tahdit eden enflasyonu tek haneli rakamlara aniden çekmenin güçlüğü, daha önceki uygulamalarda bilindiğinden enflasyonun kademeli olarak inmesi hedeflenmiştir. Bu hedefler doğrultusunda, IMF' ye verilen niyet mektubunda enflasyon oranı (TEFE) 2000 yılı %20, 2001 yılı %10 ve 2002 yılında %5,7'ye düşmüş olacağı ifade edilmiştir.

Programın önemli bir ayağı kamu kesimi temel dengesinin iyileştirilmesi idi . bu amaçla maliye politikası çerçevesinde²⁶⁴: * Özelleştirme gelirleri hariç toplam kamu sektörü faiz dışı fazlasının 2000 yılı sonu itibariyle 4,5 katrilyon TL'nin altına inmemesi, * Özelleştirme gelirleri dahil edildiğinde bu büyüklüğün 9,1 katrilyon TL düzeyinde gerçekleşmesi, * 2000 yılı sonunda toplam kamu sektörü açığının 18,8 katrilyon TL düzeyini aşmaması öngörülmektedir.

Aralık 1999 'da açıklanan enflasyonla mücadele programında para ve döviz kuru politikaları TCMB' nin uhdesine bırakılmıştı. Program, iki alt döneme ayrılmıştı. Üç yıllık dönemim ilk 18 aylık dönemi enflasyona ilişkin beklentilerin program hedefleri ile uyumlu hale getirilmesine çalışılırken; döviz kuruna ilişkin risklerin ortadan kaldırılmasına yönelik politikalar öngörülmüştü. İkinci 18 aylık dönemde döviz kuruna uygulanan sınırlamalar azaltılırken, para politikası araçlarının daha etkin kullanılması uygun görülmüştü.

²⁶⁴ Ferya Kadioğlu, Zelay Kotan, Gülbin Şahinbeyoğlu, Kura Dayalı İstikrar Programı Uygulaması Ve Ödemeler Dengesi Gelişmeleri : Türkiye 2000, Temmuz 2001

2000 yılı Ocak ayında 2001 yılı Temmuz'una kadar programın çapası olarak döviz kuru ve Merkez Bankası'nın iç varlıkları seçilmiştir. Bu dönemde kur sepeti eskiden olduğu gibi 1 ABD doları+0,77 Euro olarak belirlenmiştir. TC Merkez Bankası döviz kuru politikasını değiştirerek her gün için bir yıl önceden açıklanan ve üçer aylık dönemler itibariyle sürekli olarak indirilen bir devalüasyon stratejisi izlenmiştir. Aralık 1999 da %5 olan devalüasyon oranı %2.1'e düşürülmüştür. Kur sepetinin değerinin 2000 yılında Ocak, Şubat, Mart aylarında %2.1; Mart, Nisan, Mayıs aylarında %1.7 Haziran, Temmuz, Ağustos aylarında %3.1 ve Ekim, Kasım, Aralık aylarında %1 oranında devalüe edilmesi öngörülmüştür. 2001 yılının ilk üç ayı için devalüasyon oranının %090, ikinci üç ayından itibaren de %085 olması kararlaştırılmıştır.

TC Merkez Bankası 1 Temmuz 2001 tarihinden itibaren günlük bazda açıklanan kur sistemini terk ederek bant sistemine geçecektir. Yelpeze biçiminde açılan döviz kuru bandının alt ve üst sınır değerleri arasındaki farkın 31 Aralık 2001 de %7.5, Haziran 2002 de %15 ve 31 Aralık 2002 de %22.5 olacağı ilan edilmiştir. Bu dönemde Merkez Bankası döviz sepetinin TL değerinin belli bant içinde serbestçe dalgalanmasına izin verecek, kurun bantın alt ve üst sınırlarını zorlaması durumunda tanzim alım satımları yaparak kuru yeniden bant içine çekecektir. Bantın başlangıç tarihindeki sepet değeri ya da orta noktası 1.211.607 TL olacaktır. Bantın alt ve üst sınırları merkez kur değerine göre eşit mesafede olacaktır. Böylece dalgalanma bantı 2001 yılı sonunda $\pm\%3.75$, Haziran 2002 sonunda $\pm\%7.5$ ve 2002 yılı sonunda $\pm\%11.25$ olacaktır.

2000 yılı başından itibaren döviz sistemine benzer bir şekilde yürütülen para politikasının en önemli özelliği Merkez Bankası'nın para arzı üzerindeki kontrolünden ya da faizleri belli oranlarda tutabilme gücünden vazgeçmesidir. Bu güç tamamen yurt dışına, yabancı sermayeye bırakılmaktadır. Yabancı sermayenin ülke ekonomisine yatırım yaptığı da kredi açtığı durumda para arzı artabilecek tersi durumda ise para arzının artması ve faizlerin düşmesi mümkün olmayacaktır. Merkez Bankasının hedeflerini şu şekilde özetleyebiliriz²⁶⁵:

²⁶⁵ Parasız, a.g.e., s. 463.

*IMF nin öngördüğü bir bilanço benimsenecektir. Buna göre Parasal Taban = Net İç Varlıklar + Net Dış Varlıklar eşit olacaktır. NİV= 1.2 katrilyon lira ($\pm\%5$ dalgalanma olabilecek) olacak şekilde ayarlanacaktı,

*Rezerv para yerine “döviz karşılığında yaratılmayan para arzı”nı veren NİV²⁶⁶ göstergesini takip edecek ve belli sınırların dışına çıkarmayacaktı,

*Döviz satın aldığı sürece piyasaya istediği kadar TL verecek, döviz sattığı sürece de piyasada ki TL arzını kısmış olacaktı.

---

²⁶⁶ NİV = 1) Kamuya Açılan Net Kredi, 2) Açık Piyasa İşlemleri 3) Diğer (fonlar, banka dışı kesim mevduatı, bankalara açılan nakit krediler, IMF yardım hesabı ve diğer kalemlerden oluşmakta)

Tablo 3: TCMB Bilançosu İçin 2000 Yılında IMF'nin Öngördüğü Model (Trilyon TL)

	Para Tabanı	Net Dış Varlıklar NDV	Net İç Varlıklar NİV
1999 Aralık	3,879	4,811	-932
2000			
Ocak	3,608	4,912	-1,212
Şubat	3,938	5,259	-1,172
Mart	4,084	5,544	-1,141
Nisan	4,060	5,590	-1,076
Mayıs	4,094	5,645	-1,074
Haziran	4,631	6,458	-1,311
Temmuz	4,832	6,578	-1,156
Ağustos	4,763	6,584	-1,121
Eylül	4,802	6,776	-1,164
Ekim	4,896	6,977	-1,067
Kasım	4,520	4,562	1,939
Aralık	5,788	3,422	3,325
2001			
Ocak	4,506	3,310	2,477
Şubat	5,071	2,915	2,156
Mart	5,578	1,156	4,422
Nisan	6,022	510	5,512
Mayıs	5,822	-1,038	6,860
Haziran	6,912	-5,528	11,940
Temmuz	6,285	-2,342	13,627
Ağustos	6,752	-8,924	15,676
Eylül	7,611	-10,221	17,831
Ekim	7,157	-11,167	18,314
Kasım	7,317	-12,107	19,423
Aralık	7,803	-12,754	20,556

Kaynak: TCMB 2000-2001 Yıllık Raporları, <http://www.tcmb.gov.tr>

2000 yılı başlarında faiz oranları beklenenden daha hızlı bir şekilde düşmüştür (Tablo-3). Faizlerin hızlı bir şekilde düşmesi tasarrufları azaltıcı ve

özellikle dış ticarete konu olan malların tüketiminde çok önemli düzeyde artışa neden olmuş, yatırım mallarının ithalatının artmasına sebep vermiştir. Sonuçta da cari işlemlerin beklenenden daha fazla açık vermesine ve üretimin beklenenden daha fazla olmasına neden olmuştur²⁶⁷.

Tablo 4: Ortalama Bileşik Hazine Faizi, 12 Aylık TÜFE Ve TEFE Enflasyonu Ve Beklenen TEFE Enflasyonu

Ay	Hazine bileşik faizi	TÜFE Enflasyonu	TEFE Enflasyonu	Beklenen TEFE Enflasyonu	
	Ortalama	12 Aylık	12 Aylık	12 Aylık	Yıl Sonu
1999					
7	101,4	65,0	52,4	58,3	59,8
8	116,5	65,4	53,7	60,2	61,3
9	113,2	64,3	54,4	60,5	62,1
10	109,3	64,7	55,2	57,1	61,3
11	96,4	64,6	56,3	53,4	60,5
12	-(*)	68,8	62,9	44,1	56,8
2000					
1	38,3	68,9	66,4	37,5	38,9
2	42,1	69,7	67,5	38,6	39,9
3	39,9	67,9	66,1	38,0	40,7
4	34,5	63,8	61,5	36,3	39,4
5	39,4	62,7	59,2	35,3	38,9
6	41,9	58,6	56,8	34,9	39,1
7	34,5	56,2	52,3	33,0	37,8
8	33,2	53,2	48,9	34,0	38,7
9	33,6	49,0	43,9	32,2	37,9
10	38,0	44,4	41,4	30,5	37,2
11	41,0	43,8	39,1	29,9	37,8
12	-(*)	39,0	32,7	29,2	37,0
2001					
1	65,0	35,9	28,3	27,1	28,2

Kaynak: Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni, www.tek.org.tr/tartisma/tr/tartismamet.htm

Tablo 4'deki son iki sütunda görüldüğü gibi, 1999 sonu-2000 başında TEFE enflasyon beklentisi %20 hedefine göre zaten çok yüksekti. Programın ilan edilmesiyle 2000 sonu için beklenen ortalama TEFE enflasyonu %50'lerden %40'ların altına çekildi ama daha sonraki aylarda düşmedi ve %37 nin altına inmedi.

²⁶⁷ Parasız, a.g.e., s. 473.

2000 yılında petrol fiyatının uluslararası piyasalarda önemli oranda artması ithalat faturasının büyümesine neden olmuştur. Ayrıca, uluslararası piyasalarda Euro'nun ABD doları karşısında sürekli değer kaybetmesi, kur sepetinin gerek enflasyon gerek dış ticaret açısından etkinliğini azaltmıştır. İç talepteki canlanma, petrol fiyatlarındaki hızlı artış ve Türk lirasının özellikle Euro karşısında değerlenmesi dış ticaret açığını genişletmiştir. Turizm ve bavul ticaretindeki artışa rağmen, dış ticaretteki hızlı bozulmanın etkisiyle cari işlemler açığı yıl içinde giderek büyümüş ve yıl sonunda 9,8 milyar dolara ulaşmıştır. Cari işlemler açığının finansmanında, Ocak-Temmuz döneminde Hazine'nin tahvil ihracı nedeniyle portföy yatırımları öncelikli pay alırken Ağustos ayından itibaren kısa vadeli girişler hız kazanmıştır. Eylül ayında ise ilk kez net sermaye çıkışı gözlenmiştir²⁶⁸.

Yılın ilk yarısında para ve kur politikasına ve bütçe hedeflerine ulaşılmasına rağmen yapısal reformların gerçekleştirilmesinde sorunlar meydana gelmiştir. Bütçe dışı fonların tasfiyesi ve kamu bankalarına ilişkin düzenlemelerin geciktirilmesi sonucunda IMF stand-by anlaşması çerçevesinde verdiği kredinin 3. dilimini ertelemiş, Dünya Bankası ve Japon Hükümeti ise "Mali Sektör Uyum" kredisini askıya almıştır. Diğer taraftan, yapısal önlemlerin en önemlilerinden olan özelleştirme performansındaki yavaşlama da, programın uygulanmasındaki kararlılık konusunda tereddütler oluşturmuştur. Cari işlemler açığındaki hızlı genişleme, dış kredilerdeki ertelemeler ve özelleştirmelerden nakit girişinin sağlanamaması, yılın ikinci yarısında "döviz girişine bağlı parasal genişlemeyi" ve likidite miktarını olumsuz etkilemiştir²⁶⁹. Ekim ayına gelindiğinde ekonomik büyüme hızı %6.5-7 civarındaydı. Dolayısıyla 1999 yılında ki ekonomik küçülme tedavi edilmiş oldu. Bu büyümenin temel nedeniyse talepte meydana gelen canlanmaydı. Bu talep canlılığına karşılık enflasyon %60'lardan %40'ların altına inmişti. Enflasyon beklenenden daha yavaş bir şekilde inişe geçmişti. Bunun nedeni faizlerin beklenenden daha hızlı düşmesi sonucu halk tasarruftan tüketime kaymış ve bu gelişmede talebin artmasına ve enflasyonun daha yavaş düşmesine neden olmuştur²⁷⁰.

²⁶⁸ Kadioğlu, Kotan, Şahinbeyoğlu, a.g.m.

²⁶⁹ Kadioğlu, Kotan, Şahinbeyoğlu, a.g.m.

²⁷⁰ Eğilmez, Kumcu, a.g.e., s. 194.

Kasım ayı başlarında bankacılık kesimine yönelik yeni düzenlemeler hız kazanmaya başladı. Bu gelişme bankaları hızlı bir şekilde açık pozisyonlarını kapamaya yöneltti. Bankalar döviz alabilmek için likiditelerini daha fazla arttırmaya çalışmış, likidite talebindeki bu artışta faizlerin yukarıya doğru hareketlenmesine neden olmuştur. Bankalar arası piyasada gecelik borçlanma faizi yaklaşık üç kat artarak, ortalama %110,8, en yüksek %210'a fırlamıştır. Faizlerdeki bu yükseliş, ellerinde çok miktarda DİBS (Devlet İç Borçlanma Senedi) bulduran ve bunları repo işlemlerinde kullanan bankaları zorlamaya başladı ve bankalar büyük zararlara uğradılar²⁷¹. Bu noktada bazı bankaların Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na (TMSF) alınacağına ilişkin söylentileri çıkmış, bu da bankaların birbirlerine olan kredi hatlarını (line'larını) iptal etmelerine ya da minimum düzeye düşürmelerine yol açmıştır. Bu gelişmenin yarattığı ek likidite daralması, bankaların daha yüksek faizle fon bulmaya razı olmaları sonucunu getirdi²⁷². Faizlerde ortaya çıkan hızlı yükselme DİBS nin ikinci el piyasasında işlem hacminin hızla düşmesine neden oldu. Başlangıçta yıl sonu hesap işlemleri nedeniyle yavaş yavaş piyasadan çıkmaya yönelen yabancı yatırımcılar, gelişmeler sonucunda döviz taleplerini arttırıp, ellerindeki DİBS ile hisse senetlerini hızla satarak Türkiye'den çıkışlarını daha da hızlandırdılar. Bu eğilim faizleri daha da tırmandırdı²⁷³.

22 Kasım 2000 tarihinden itibaren hızla artan likidite sıkışıklığı sonucu uygulanmakta olan ekonomik programın kriterlerinden NİV bandı dışına çıkan Merkez Bankası, Açık Piyasa İşlemleri kanalıyla piyasaya likidite sağlamıştır. Likidite sıkışıklığı ile başlayan ve yerli yatırımcılarla birlikte yabancı yatırımcıların da piyasalardaki Türk lirası cinsinden varlıklarını azaltması ile derinleşen tedirginlik ortamı, piyasaya sağlanan likiditenin döviz talebine dönüşmesinde etkili olmuştur. Merkez Bankası bu dönemde yüksek miktarda döviz satışı gerçekleştirmiş ve gösterge değer olarak izlenen diğer kalem NDV taban limitinin altına inilmiştir²⁷⁴.

Kasım krizi; bankalar arasında patlak veren bir likidite krizidir ve programın olumlu sonuçlarının alınmaya başladığı bir dönemde patlak vermesi ilginçtir. Bu durum ekonominin ne kadar hassas ve kırılgan yapıda olduğunun bir

²⁷¹ Parasız, a.g.e., s. 479.

²⁷² Eğilmez, Kumcu, a.g.e., s. 195.

²⁷³ Parasız, a.g.e., s. 479

²⁷⁴ Kadioğlu, Kotan, Şahinbeyoğlu, a.g.m.

göstergesidir. Bankacılık kesiminde yeterli döviz rezervinin bulunmayışı, ani yaşanan bir sermaye çıkışı ile birleşerek, bir kriz yaratabilmiş ve dalga dalga ekonomiye yayılarak, Merkez Bankası'nın 7.5 milyar dolara yakın kaybetmesine yol açmıştır²⁷⁵.

Her önemli mali krizde olduğu gibi bu krizde de mali kesimde başlayan sarsıntı kısa süre sonra reel kesimi de derinden etkilemeye başladı. Piyasada ortaya çıkan faiz dalgalanmaları talep canlılığını birdenbire kesiverdi. Bunun sonucunda da reel kesimin satışlarında daralma ve dolayısıyla stoklarında hızlı yükselmelerin başlamasına neden oldu²⁷⁶.

Kasım krizi sonrasında alınan önlemler ve IMF ile varılan anlaşma sonucunda mali piyasalardaki dalgalanmalar kısmen giderilmiş, Merkez Bankasının döviz rezervleri artmış ve faiz oranları kriz ortamına göre önemli ölçüde gerilemiştir. Ancak faiz oranlarının kriz öncesi döneme göre yüksek seviyelerde kalması özellikle aşırı gecelik borçlanma ihtiyacında olan kamu bankalarıyla portföyünde yoğun olarak Devlet İç Borçlanma senetleri bulunduran TMSF kapsamındaki bankaların mali yapılarını daha da bozmuştur. Merkez Bankası 30 Kasım 2000 tarihinden itibaren programa geri döneceğini ve likiditenin sadece döviz karşılığı yaratılacağını duyurmuştur. Merkez Bankası'nın bu tarihten itibaren piyasayı fonlamayacağını açıklaması piyasa faizlerini önemli bir şekilde yükseltirken, dövize talebin düşmesine neden olmuştur. Likidite sıkışıklığı sonucu yükselen faiz oranları, İMKB bileşik endeksinin yılın en düşük seviyelerine gerilemesine yol açmıştır.

6 Aralık 2000' de IMF tarafından 7,5 milyar doları Ek Rezerv Kolaylığı (SRF), 2,9 milyar ABD doları Stand-by kredileri olmak üzere toplam 10,4 milyar dolarlık fonun taksitler halinde Türkiye'ye aktarılacağı açıklanmış ve bu açıklama sonrasında piyasalardaki tedirginlik azalmıştır. Diğer taraftan, bankaların müşteriler ve bankalara karşı olan tüm yükümlülüklerinin garanti kapsamına alınması piyasalarda dövize talebin durmasına yol açarken, bono ve repo faizlerinde kısmi bir düşüş yaratmıştır. Nitekim, Aralık ayı içinde bankalardan Merkez Bankası'na döviz satışı gerçekleşmiştir. Ancak, faiz oranlarının kriz öncesi döneme göre yüksek

²⁷⁵ Erinc Yeldan, *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi Bölüşüm, Birikim ve Büyüme*, İstanbul: İletişim, 2001, s. 144-153

²⁷⁶ Eğilmez, Kumcu, a.g.e., s. 198.

seviyelerde kalması özellikle aşırı gecelik borçlanma ihtiyacında olan kamu bankalarıyla portföyünde yoğun olarak Devlet İç Borçlanma senetleri bulunduran Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu kapsamındaki bankaların mali yapılarını daha da bozmuştur²⁷⁷.

Krizin nedenlerini şu şekilde özetlene bilir²⁷⁸:

*Bu bir likidite krizidir. Likiditeyi bulan dövize hücum etmemiştir. Tam tersine her yıl sonunda oluşan döviz talebinin yarattığı bir likidite sıkışıklığı sonuçta döviz talebinde sıçrama yaratmıştır. Nitekim krizin en yüksek düzeye çıktığı bir noktada bile gerçek kişilerin dövize talebinde herhangi bir artış olmamıştır.

*Likidite krizinin çıkışına neden olan temel konu bankalarla ilgili düzenlemelerin çok kısa sürede yapılacağına ilişkin beklentiden kaynaklanmıştır.

*Kriz, kamu otoritesince (ister IMF'nin etkisiyle ister herhangi bir etki olmaksızın) yanlış teşhis edilmiş ve dolayısıyla yanlış tedaviye tabi tutulmuştur.

*Yanlış tedavi sonucunda faizler, daha makul bir düzeyde dengelenebilecekken çok yükseklerle çıkmıştır.

22 Kasım ve sonrasında TCMB' nin döviz rezervlerinde önemli bir azalma gözlenmiş 17-24 Kasım' da yaklaşık 3 milyar dolar, 24 Kasım-1 Aralık' ta 2,5 milyar dolar olmak üzere döviz rezervi 5,5 milyar dolar azalmıştır. İki haftada brüt döviz rezervi 24,4 milyar dolardan 18-19 milyar dolara inmiştir²⁷⁹.

Döviz kurunun bir çapa olarak kabul eden bir ekonomik program, çok hassas dengeler üzerine oturmakta, faiz haddi ile döviz kuru arasında çok ince bir ayar izlemek gerekmektedir. Özellikle Türkiye ekonomisi gibi piyasalara güvenin olmadığı bir ekonomide bu dengeyi kurmak daha da zorlaşacaktır. Üst üst ortaya çıkan yolsuzluklar, kamu bankalarının görev zararları sonucu nakit sıkıntısına düşmesi ve bankacılık sistemi içinde yükümlülüklerini yerine getirememesi sonucu Kasım 2000'de ülkeden para çıkışı yaşandı. Borsa düştü, faiz ve döviz kurları yükselmeye başladı, fakat bu kriz Şubat 2001'e kadar ertelenebildi. 19 Şubat 2001 'de ise pamuk ipliğine bağlı ekonomik "istikrar" koptu ve Türkiye, Cumhuriyet

²⁷⁷ Kadioğlu, Kotan, Şahinbeyoğlu, a.g.m.

²⁷⁸ Eğilmez, Kumcu, a.g.e., s. 203.

²⁷⁹ Erişah Arıcan, *Gelişmekte Olan Ülkelerde İstikrar Politikaları: Türkiye*, İstanbul, Derin Yayınlar, 2002, s. 136.

tarihinin en ağır ekonomik krizlerinden birine sürüklendi. Üstelik bu kriz istikrar programı uygulanmada iken, geliyorum diye diye geldi²⁸⁰.

Türkiye ekonomisi, 2001 yılı Şubat krizini, ekonomik yapısının yetersizliğinden, yapısal reformların yıllardır ertelenmesinden ve küreselleşmenin getirdiği bir takım sonuçlardan etkilenecek yaşamıştır. 2001 yılı içinde ABD ekonomisi bir duraklama içine girmiş, Avrupa Birliği hızla yavaşlamıştır ve Japonya ekonomisi 10 yıllık durgunluğunu hala aşamamıştır. Dünyanın güçlü ekonomilerindeki yaşananlar, Singapur, Tayvan, Güney Kore, Meksika, Arjantin ve Brezilya ekonomilerini etkilemektedir. Türkiye ekonomisi de dünyanın geçirdiği bu olumsuz tablodan etkilenmektedir. Sonuç olarak denilebilir ki; 2001 Şubat krizi, siyasi kaynaklı ekonomik bir kriz görünümündedir.

Kasım krizinde sonra 19 Şubat 2001'de siyasal istikrarsızlıkla başlayan kriz döviz krizine dönmüştür. Özellikle yabancı yatırımcılar piyasalardan çekilmeye çalışırken, bankalar riskten korunmak için döviz alımına yönelmişlerdir. Bu tarihte gerçekleşen bir gün valörlü 7,6 milyar dolarlık döviz talebinin gerçekleşmesini engellemek için TCMB likiditeyi kıstmıştır. Ancak bu durum aşırı günlük likidite gereksinimi içinde bulunan kamu bankaları nedeniyle ödemeler sisteminin kilitlenmesine neden olmuştur²⁸¹. Bankalar arası gecelik faiz %6200'e kadar çıkmış ve ortalama %4018,6 olarak gerçekleşmiştir. Bu gelişmeler parasal olarak mevcut döviz kuru sisteminin sürdürülebilirliğine ilişkin güven sorunu ortaya çıkmış ve 22 Şubat 2001 tarihinde döviz kuru dalgalanmaya bırakılmıştır. 16 Şubat'ta 27,94 milyar dolar döviz rezervi 23 Şubat'ta 22,58 milyar dolara inmiş ve rezerv kaybı 5,36 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir²⁸². 19 Şubat'ta 1 doların piyasa satış kuru 686.500 iken, 23 Şubat'ta 920.000, 28 Şubat'ta 960.000 oldu, yani kur artışı on gün içinde %40'a ulaştı.

Merkez Bankası, kurların dalgalanmaya bırakılmasının ardından, ödemeler sistemine işlerlik kazandırmak amacıyla piyasaların TL ihtiyacını karşılamaya başlamış ve bunun sonucunda kısa vadeli faiz oranları %80 civarına gerilemiştir. Ancak, Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri bankacılık sektörünün içinde bulunduğu

²⁸⁰ Şahin, a.g.e., s. 252.

²⁸¹ Parasız, a.g.e., s. 497.

²⁸² Arıcan, a.g.e., s. 138.

sorunları daha da ağırlaştırmıştır. Bankacılık sektörü Kasım krizi sonrasında faiz riski, Şubat krizi sonrasında ise hem faiz hem de kur riski sonucu önemli kayıplarla karşı karşıya kalmıştır. Başta kamu bankaları olmak üzere, bankacılık sisteminin yeniden yapılandırılması için ihtiyaç duyulan kaynaklar kamu maliyesi üzerine önemli bir yük getirmiştir.

Toplam iç borç stoku krizin ardından, 2001 yılında 2000 yılına göre %235,5 oranında artarak, 122,2 katrilyon TL olmuştur. GSMH' ya oranı %66,1 düzeyine yükselmiştir.

21 Şubat 2001 tarihinde dalgalı kur sistemine geçilmesi sonucu başta dolar olmak üzere diğer dövizler karşısında TL'nin önemli ölçüde değer yitirmesi ve ithalatın şok bir şekilde pahalılaşması sonucu, Mart, Nisan ve Mayıs aylarında TEFE sırasıyla %10.1, %14.4 ve % %6.3; TÜFE sırasıyla %6.1, %10.3 ve %5.1 oranında yükselmiştir. Böylece üç ay sonunda TEFE toplam %30.8, TÜFE %21.5 oranında yükselmiştir. Krizin ardından, Hükümet ekonomi yönetimini değiştirerek yeni bir ekonomi programı hazırlayacağını ilan etti. Ve IMF ile yapılan görüşmeler ve yapılan stand-by anlaşması doğrultusunda 14 Nisan 2001 tarihinde Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı (GEGP) adı altında oldukça kapsamlı yeniden yapılanma programı açıkladı²⁸³. Önceki program gibi GEGP'de IMF'nin önerileri doğrultusunda hazırlandı ve IMF'nin 18-20 milyar doları bulan dış kaynak desteğini arkasına aldı.

Türkiye'de üç aşamada yeni bir istikrar programı uygulamasına geçileceği açıklanmıştır. Birinci aşamada, krizin başladığı yer olarak görülen finansal kesimde durum kontrol altına alınacak ve güven ortamı yaratılacaktır. İkinci aşamada dış ödemeler sorununu ve dış açığı gidermek, enflasyonu düşürmek ve istikrarı sağlamak için IMF ile bir stand-by anlaşması eşliğinde yeni hedefler ve politikalar açıklanacaktır. Üçüncü aşamada da, yapısal değişim amaçlayan uygulamalarla büyüme hızı yükseltilecektir²⁸⁴. Yapısal düzenlemelerden sonra, ekonomide büyüme ve istikrarın kalıcı biçimde tesisi 2002-2004 uygulanacak makro politikalarla tamamlanacaktır.

²⁸³ Hazine Müsteşarlığı Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı, Hedefler, Politikalar ve Uygulamalar, IMF 'ye verilen Niyet Mektupları ve TCMB, Para Politikası Raporu, Kasım 2001.

²⁸⁴ Ercan Uygur, *Krizden Krize Türkiye: 2000Kasım ve 2001 Şubat Krizleri*, Türkiye Ekonomi Kurumu Araştırma Metni, No: 2001/1.

Tablo 5: Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı, Temel Hedefler

	1999	2000	2001	2002
GSMH Büyümesi %	-6,1	6,1	-3,0	5,0
TEFE (yıl sonu) %	62,9	32,7	57,6	16,6
	68,8	39,0	52,5	20,0
Faiz Dışı Denge/GSMH (%)				
Toplam Kamu	-1,9	2,8	5,5	6,5
Konsolide Bütçe	1,5	4,6	5,1	5,6
KİT'ler	-1,5	-1,5	0,1	0,5
Diğer Kamu	-1,9	-0,3	0,3	0,4

Kaynak: Gökhan Karabulut, *Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Krizlerin Nedenleri*, İstanbul, Der Yayınları, 2002, s. 138.

Para Politikası: Döviz çıpası politikasının terk edilmesi yeni bir nominal çıpa gereğini ortadan kaldırmamaktadır. Enflasyonun ara hedefler konulmak suretiyle kontrol altında tutulması terkedilmiş ve nihai hedef olarak doğrudan enflasyonun seçilmesi yoluna gidilmiştir. Enflasyon hedeflemesine geçilmesi, gerekli şartlar oluştuktan sonra gerçekleştirilecektir. TCMB 15 Mayıs 2001 tarihinde genel olarak seçilen enflasyon hedeflemesi ön koşulları sağlanıncaya kadar nominal çapa olarak para tabanını ara amaç olarak seçmiştir. Programın örtük nominal çapası enflasyon hedeflemesidir. İlk aşamada para tabanı, nihai aşamada enflasyon hedefleri olmak üzere çift çapalı bir istikrar programı uygulanmaya başlanmıştır²⁸⁵.

Merkez Bankası'nın ilk ve öncelikli hedefi olarak TL'nin değer kaybının enflasyon üzerindeki etkisini sınırlandırmak ve takip eden aylarda enflasyonu indirmektir. Merkez Bankası'nın bağımsızlığını arttırmaya yönelik Merkez Bankası Kanunu yasallaştırılmıştır. Enflasyon hedeflemesi politikasına geçmek için uygun bir ortam yaratacak olan bu yasa ile fiyat istikrarını sağlamak üzere Merkez Bankası'na araç bağımsızlığı verilmiştir.

Bu programla TCMB' nin NİV ve parasal tabanına tavan değerler, NDV kalemine ise dönemsel olarak gerçekleştirilebilecek değişimler için taban değerler getirilmiştir. Bu taban ve tavan değerlerinin belirlendiği düzeyler MB' na

²⁸⁵ Parasız, a.g.e., s. 507.

ekonominin ihtiyaç duyduğu likiditeyi sağlaması için döviz rezervlerini kullanabilmesine imkan sağlamaktadır.

Merkez Bankası döviz kurunun uzun vade serbest piyasa değerini etkileyecek sistematik müdahalelerde bulunmayacak, döviz piyasalarına sadece geçici dalgalanmaları hafifletmek üzere müdahale edecektir. Bununla beraber piyasada beklenmedik dalgalanmalar görülmesi halinde, Merkez Bankası para ve döviz piyasalarını stabilize etmek için program çerçevesinde kullanılacak dış finansman imkanından yararlanabilecektir²⁸⁶.

Makroekonomik Hedefler ve Politikalar: Programın temel hedefi, "sürdürülemez boyutlara" varmış olan kamu borçlarına yol açan "borç dinamiğinin" ortadan kaldırmaktır. Bu uzun vadeli temel hedefe ulaşmanın ana şartı ise makroekonomik dengelerin kurulmasıdır. Ancak söz konusu dengenin kurulması, ekonomide kısa vadede bir daralmayı gerektirmekte; bu ise toplumun değişik kesimlerinin fedakârlığını gerekli kılmaktadır. Nitekim, GEGP ilk yılı olan 2001 yılı için millî gelirden %3.0 düzeyinde bir daralma; ve ardından 2002'de %5, 2003'de ise %6 artış hızı öngörülmektedir. Bu süreçte tüketici fiyatları endeksi artış hızı 2001 yılında %52.5, 2002'de %20.0, 2003'de de %15.0 olarak tahmin edilmektedir. Konsolide bütçeden net faiz ödemelerinin millî gelire oranı ise 2001'de %20.1, 2002'de %19.1, 2003'de de %16.1 olacaktır. Kamu kesiminin net borç stokunun millî gelire oranının aynı yıllarda, sırasıyla, %78.5, %70.4, ve %64.9 olacağı öngörülmektedir. Bu oranlar içinde geçen net iç borçların milli gelir içindeki payının 2001'de %44.3, 2002'de %42.1, 2003'de %41.5 olacağı hesaplanmaktadır²⁸⁷. Kriz sonrasında bankacılık sektörünün yeniden yapılandırılmasına ilişkin düzenlemeler kamu finansmanı üzerine önemli bir yük getirmiştir. Diğer yandan, TL'nin değer kaybı ve faiz oranlarındaki yükselme borç servis yükünü ağırlaştırmaktadır. Kamu borç stokundaki artışın kontrol altında tutulabilmesi için faiz dışı harcamalarda azami tasarrufun ve disiplinin sağlanması büyük önem taşımaktadır. Programın faiz dışı bütçe fazlasına ve kamu finansmanına ilişkin hedefleri bu çerçevede belirlenmiştir.

²⁸⁶ Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı,
http://www.bilkent.edu.tr/~yeldanbs/Yazilar_Resmi/GEGP_Mayis2001.pdf

²⁸⁷ Bağımsız Sosyal Bilimciler, Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Üzerine Değerlendirmeler,
<http://www.ceterisparibus.net/turkiye/kriz.htm>

2000 yılında %3 civarında olan toplam kamu kesimi faiz dışı fazlasının GSMH oranı 2001 yılında %5,5'e yükseltilecektir. Bu çerçevede;

* Konsolide bütçe faiz dışı fazlasının GSMH'ya oranının 2000 yılındaki %4,6'lık seviyesinden 2001 yılında %5,1 seviyesine yükseltilmesi,

* Başta KİT olmak üzere diğer kamu hesaplarında 2000 yılında %1,8 olan faiz dışı açığın, 2001 yılında %0,4 fazlaya dönüştürülmesi hedeflenmiştir.

2001 yılının bütününde tarım sektörünün %1,2 büyümesi, sanayi ve hizmetler sektörünün ise sırasıyla %3,5 ve %3,7 oranlarında küçülmesi beklenmektedir. 2001 yılında iç talebin % 8,2 oranında azalmasına karşın kur ve iç talepteki daralmaya bağlı olarak dış talebin büyümeye katkısının 6,4 puan olması beklenmektedir. Büyüme hızındaki düşüş ve iç talebin daralması sonucunda ithalatın gerilemesi, rekabet gücünde sağlanan iyileşmenin ise ihracat ve turizm gelirlerini olumlu etkilemesi beklenmektedir. Böylece, 2001 yılında cari işlemler hesabı dengeye yakın olacaktır.

Dış Finansman: Faiz dışı dengede 10 milyar dolar civarında fazla verilmesine rağmen, 2001 yılında kamu kesiminin finansman ihtiyacı yüksek seviyede bulunmaktadır. Bu finansman ihtiyacının tamamen iç piyasalarda karşılanması mevcut makroekonomik öngörülerle tutarlı olmayacaktır. Bu nedenle ek dış finansmanın sağlanması gerekmektedir. Bu çerçevede, uluslararası kuruluşlar ve gelişmiş ülkeler nezdinde dış finansmanın sağlanması yönünde yoğun müzakereler sürdürdüğümüz temaslar sonuç vermiştir. IMF'den 2001 yılı içinde toplam 13,3 milyar dolar kaynak sağlanmıştır²⁸⁸.

Gelir Artırıcı Düzenlemeler: Gelir hedeflerine ulaşmak için aşağıdaki başlıca düzenlemeler öngörülmüştür²⁸⁹:

* Vergi gelirlerinin artırılmasına yönelik olarak 2000 yılı sonunda alınan tedbirlerin titizlikle uygulanmasına devam edilecektir.

* Akaryakıtta otomatik fiyatlandırma mekanizmasına devam edilecek ve Akaryakıt Tüketim Vergisi (ATV) en az hedeflenen enflasyon ölçüsünde ayarlanacak ve ATV tahsilatının GSMH içindeki payı yüzde 2,8 olacaktır.

²⁸⁸ Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı,
<http://www.byegm.gov.tr/on-sayfa/ekonomi/YeniEkonomi.htm>

²⁸⁹ Parasız, a.g.e., s. 511.

- * Başta enerji ve petrol sektörü olmak üzere ithale dayalı ürünlerin fiyatları kurdaki değişiklikleri, artan maliyetleri ve ekonomik gerçekleri yansıtabak şekilde geciktirilmeden uygulanacaktır.
- * Vergi tabanının yaygınlaştırılması amacıyla vergi kimlik numaralarının kullanımı genişletilecektir.
- * Vergi kayıp ve kaçığının en aza indirilmesi amacıyla vergi denetimleri artırılacaktır.
- * Vergi tahsilatının artırılması için vergi gecikme faiz ve cezaları enflasyonla uyumlu bir biçimde artırılmıştır
- * Bireysel yatırımcıların kamu kağıtlarından elde ettikleri gelirlerin beyanname dışı tutulması suretiyle kamu kağıtlarına olan bireysel talep artırılacaktır.

Gelirler Politikası²⁹⁰: Hedeflenen enflasyonla uyumlu gelirler politikası uygulanması esastır. Memur maaşları enflasyonla uyumlu olarak artırılacaktır. Kamu işçilerinin ücretleri, 1999-2000 dönemini kapsayan toplu iş sözleşmeleriyle sağlanmış olan reel artışlar, kamu dengesi ve kamu kesimi çalışanları arasında ücret adaleti gözeterek şekilde ayarlanacaktır. Her kesimin bugün göstereceği fedakarlık büyüme ve istihdam açısından krizin maliyetini düşürecek ve yılın ikinci yarısında büyüme ortamına girişi hızlandıracaktır.

Düşük gelirli çiftçilerin doğrudan gelir desteği sistemi ile güçlendirilmesi temel ilkedir. Bu politikanın ülke genelinde uygulanabilmesi için Tarım ve Köyüşleri Bakanlığınca yürütölen çiftçi kayıt projesinin tamamlanması gerekmektedir. Kısa dönemde, devletin destekleme alım fiyatlarının kuruluşların finansman imkanları dikkate alınarak ve hedeflenen enflasyonu aşmayacak şekilde artırılması öngörülmektedir.

Ödemeler Bilançosu Politikası: GEGP'de ödemeler bilançosu dengesinin iyileştirilmesi, programın başarısı için olmaz koşullarındandır. Bu amaçla uygulanacak politikaların başında kur politikası gelmektedir. Dalgalı kur sistemine geçiş ve dövizin değer kazanması döviz gelirlerini artıracaktır. 2001 yılında ihracatın artmasında döviz kurundaki yükselme ile birlikte iç talebin daralmasının da olumlu

²⁹⁰ Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı,
<http://www.byegm.gov.tr/on-sayfa/ekonomi/YeniEkonomi.htm>

etkisi yaşanmıştır. Nitekim bu yıl ihracat, ekonomideki tüm olumsuz gelişmeler karşılık % 14 artarak 31 milyar eşliğini aşmıştır. 2001 yılında cari işlemler bilançosunun 1.8 milyar dolar civarında fazla vereceği tahmin edilmektedir. Geçen yıl bilançonun 9.2 milyar dolar açıkla kapandığı hatırlanırsa ekonomik krizin yoğun olarak yaşandığı bir yılda bu iyileşme umut veridir²⁹¹.

GEGP'e göre, ekonomideki istikrarsızlığın ve 2000 programının başarısızlığının nedeni yapısal sorunların uzunca zaman çözülmemesi ve giderek ağırlaşmasıdır. Yapısal sorunlar çözülmeden sadece kur düzenlemeleri ile, para ve maliye politikaları ile ekonomik krizin önü alınamaz, enflasyon durdurulamaz. O halde öncelikle yapısal ve kurumsal düzenlemeler yapılmalıdır, yaklaşımı hakimdir. Önceki programın başarısızlık nedenleri arasında yapısal reformların ihmal edilmesi birinci sıraya konulabilir. GEGP de öngörülen yapısal düzenlemeler şu şekilde sınıflandırılmıştır²⁹²:

Mali sektörlerle ilgili düzenlemeler; Mali sektörün yeniden yapılandırılması kapsamında gerekli görülen düzenlemelerden birisi TCMB yasasındaki değişiklik olmuştur (4651 sayılı ve 25.04.2001 tarihli yasa). Bu değişiklik ile TCMB'nın Hükümete karşı özerkliği amaçlanmış, kamu kesimine (Hazine ve kamu müesseselerine) kredi açmasına son verilmiştir. Mali sistem içinde hastalıklı uzuvlardan birisi kamu bankalarıdır. GEGP kapsamında mali kesim yeniden yapılandırılırken kamu bankaları ile ilgili düzenlemeler zorunlu görülmektedir. 25.05.2001 tarihinde 4672 sayılı yasa ile Bankalar Kanununda yeni bir dizi değişiklik yapılarak bankaların mali yapılarının ve BDDK'nın özellikle denetim konusundaki yetkilerinin güçlendirilmesi amaçlanmıştır. IMF'ye verilen niyet mektuplarında mali yapıların güçlendirileceği taahüt edilmiştir.

Devlet şeffaflığı artırmaya ve kamu finansmanını güçlendirmeye yönelik düzenlemeler; Bu düzenlemeler mali yönetimin şeffaflaştırılması, 3418 sayılı Kanununun 39/ B maddesi ile harcamacı kuruluşların özel hesaplarına aktarılan tüm gelirlerin bütçeye aktarılması, bütçe methinin açık ve şeffaf biçimde düzenlenmesi, kamuda israfın önlenmesi için harcamaların ve maliyetlerin daha iyi denetlenmesini

²⁹¹ Şahin, a.g.e., s. 263.

²⁹² Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye: Hedefler, Politikalar ve Uygulamalar, Mayıs 2001, TC. Başbakanlık Hazine Müsteşarlık Matbaası, Ankara.

sağlayacak yasal ve kurumsal düzenlemelerin gerçekleştirilmesi, mali denetimin iyileştirilmesi, yolsuzlukların etkin kovuşturulması ve mali suçlara verilecek cezaların artırılmasıdır.

Ekonomide rekabeti ve etkinliği artırmaya yönelik düzenlemeler; GEGP'da bu doğrultuda özelleştirme programının süratle tamamlanması, özel sektörün gerçekleştirebileceği hizmet üretiminden devletin çekilmesi, tarım sektöründen uygulanan destekleme programının daraltılması ve yeniden düzenlenmesi üzerinde durulmuş ve yasal ve kurumsal düzenlemeler ayrıntılı olarak listelenmiştir.

Sosyal dayanışmanın güçlendirilmesine yönelik düzenlemeler; emek piyasasının etkinliğini sağlanması ve iş güvencesinin AB normları ve Uluslar arası Çalışma Örgütü (İLO) ilkelerine göre düzenlenmesi için İş Güvencesi Kanunu çıkarılacaktır.

Reel ekonomiye yönelik düzenlemeler; GEGP'de öncelikle ihracatın artırılması ile ilgili önlemlere yer verilmiştir. Yabancı sermaye yatırımlarının özendirilmesi önemi üzerinde durulmaktadır.

GEGP'nin ilanından bu yana geçen dönemde ekonominin sorunları ağırlaşmış ve ulusal gelir yıl toplamında yüzde 8.5 gerilemiş, açık işsizlik oranı ise resmi rakamlarda yüzde 10 düzeyini aşmıştır. Devlet İstatistik Enstitüsü'nce yayımlanan resmi istatistikler, 2001 yılının son çeyreği itibarıyla, açık işsizlik oranının tarım dışı sektörlerde yüzde 15'e ulaştığını ve "eğitimli" gençler arasındaki açık işsizliğin Türkiye genelinde yüzde 27'ye, kentsel bölgelerde ise yüzde 30'a yükseldiğini belgelemektedir. Şubat 2001-Şubat 2002 arasında kalan bir yıllık dönemde, bazı teknik yasalar hariç tutulursa, 65 civarında yapısal düzenleme yapılmıştır. Bunların yaklaşık yarısı doğrudan doğruya "yapısal uyarılama" kapsamı içindedir. 18 Ocak 2002 tarihinde IMF'ye sunulan ve 4 Şubat'ta onaylanan yeni Niyet Mektubu da GEGP'de olduğu gibi, öncelikle parasal sermayenin krizden çıkışını amaçladığı açıktır. 18 Ocak 2002 tarihli Niyet Mektubu'nda somutlanan makroekonomik hedefler, GEGP'de öngörülen yaklaşımı esas olarak benimsemektedir. Ancak bir farkla: Niyet Mektubu'nda esas alınan kamu kesimi faiz dışı fazla hedefleri aynen

korunmasına karşın, makroekonomik genel denge artık daha yüksek enflasyon, daha yüksek reel faizler ve daha düşük büyüme oranları ile sağlanabilmektedir.

GEGP gayri safi milli gelir artış hızını 2001’de yüzde -3.0 olarak öngörmüş ve 2002’de yüzde 5.0, 2003’de de yüzde 6.0’lık bir büyüme patikası tasarlamış idi. GEGP uygulayıcıları 2001 yılı boyunca gözlenen daralmayı 11 Eylül olaylarının getirdiği konjoktüre bağlama çabalarına karşın, ekonomideki çöküntünün daha Eylül 2001 öncesinden derinleştiği ve “yapısal” nitelikler kazandığı çok açık görülmektedir. Nitekim, GEGP’nin 2001’in ikinci çeyreğinde yüzde -2.9 düzeyinde öngördüğü GSMH yıllık değişimi, yüzde -11.8 düzeyinde gerçekleşmiş, yıl ortalaması ise yüzde -8.5’e varmıştır. Dolayısıyla, GEGP’nin amaçladığı stratejik yapısal dönüşümlerin yerine getirilmesine ve kamu kesiminde planlanan daraltma hedeflerine karşın, geri kalan makroekonomik hedeflerin hiçbiri tutturulamamıştır. GEGP ve Niyet Mektubu’nun enflasyon hedefleri, yeni programın çok daha yüksek fiyat artışlarını kabul etmek zorunda kaldığını belgelemektedir. GEGP’nin 2002 öngörülleri TEFÉ’de yüzde 16.6, TÜFE’de yüzde 20 olarak planlanmış idi. Niyet Mektubu’nun 2002’ye ait enflasyon hedefleri ise, sırasıyla yüzde 31 ve yüzde 35’dir. Niyet Mektubu’nda Türkiye’nin 2002’deki brüt dış borcunun gayri safi milli hasılaya oranı, Niyet Mektubu’nda yüzde 71.7 olarak planlanmıştır. Oysa aynı hedef GEGP’de yüzde 59.6 olarak belirlenmiş idi. Niyet Mektubu, dış borçlanma temposunu değiştirmeden korumakta ve programın nihai yılı olan 2004’de dış borç-GSMH oranını yüzde 63.3 ile ancak 2001 düzeyine geri getirmeyi hedefleyebilmektedir. Benzer şekilde *kamu sektörü net dış borcunun* GSMH’ye oranı 2002’de yüzde 35 olarak planlanmakta ve 2004’de yüzde 28’e indirileceği öngörülmektedir. Oysa aynı oran GEGP metninde 2002 için yüzde 28 idi. Dolayısıyla Niyet Mektubu, GEGP’nin kamu kesimi net dış borçlanması 2002 hedefini ancak iki yıl sonra, 2004’de, gerçekleştirmeyi taahhüt edebilmektedir.

Sonuç olarak, Niyet Mektubu’nun makroekonomik dengeleri sağlamadaki tek aracının 2002 sonrasında milli gelire oran olarak yüzde 6.5 düzeyinde tutturmayı planladığı kamu kesimi faiz dışı fazlası hedefinde somutlandığı görülmektedir. Ancak, Niyet Mektubu’nda öngörülen makroekonomik hedefler, bu politikanın GEGP’ye görece daha yüksek enflasyon, daha yüksek reel faizler, daha düşük reel büyüme ve daha yüksek dış borçlanma sayesinde sürdürülmeye çalışılacağını

belgelemektedir. Dolayısıyla Niyet Mektubu'nda geçen makroekonomik hesaplamalar, Türkiye ekonomisinin GEGP altındaki kriz idaresinin başarısız olduğunu resmi olarak tescil etmektedir. GEGP'de öngörülen kamu maliyesi hedeflerinin tutturulmasına ve gerçekleştirilen yapısal tüm düzenlemelere karşın, 2001 yılı kriz idaresi Türkiye ekonomisinde bunalımın daha da derinleşmesini engelleyememiştir²⁹³.

2003 yılına ilişkin analizlere geçmeden evvel, meydana gelen bazı önemli gelişmeleri ele almakta fayda vardır. Böylece 2003 yılının daha sağlıklı okunması mümkün hale gelecektir. 3 Kasım 2002 seçimleriyle iş başına gelen 58.Hükümet, dört ay gibi bir süre iktidar koltuğunda kalabildi, Siirt seçimlerinin yenilenmesi sonrasında ortaya çıkan sonuçlarla, kabinede fazla değişikliğe gidilmeksizin 23 Mart 2003 itibariyle yerini 59. Hükümet'e bıraktı.

2002 yılında çokça dile getirilen ve gerçekleştirilmesi planlanan Orta Doğu Operasyonu'na, 2003'ün ilk çeyreği sonuna doğru başlandı. 20 Mart 2003'te başlayan operasyon, Bağdat'ın 9 Nisan 2003'te düşmesi ile sona erdi. Ancak, bölgede henüz sükûnet sağlanamadı. Vergi Barışı Tasarısı, 16 Ocak 2003 tarihinde Meclis'te kabul edildi. Vergi borçlusu olan mükelleflerin borçlarını yapılandırmayı ve normal faaliyetlerine devam etmelerini hedefleyen bu uygulama kapsamında; 15 Mayıs 2003 itibariyle 3 milyon 475 bin müracaatın olduğu ve bunların toplam değerinin ise 8 katrilyon TL civarında olduğu, Maliye Bakanlığı'nca açıklandı. Yolsuzluklarla mücadele kapsamında, 12 Haziran 2003 tarihinde Çukurova Elektrik'e ve Kepez Elektrik'e el konuldu; 4 Temmuz 2003'te İmar Bankası'nın yönetimi ve denetimi, Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na devredildi; 7 Temmuz 2003'te ise söz konusu firma ve banka sahiplerinin ve şirketlerinin mallarına ihtiyati tedbir kararı alındı. Bu süreç, yıl boyunca devam etti. 3 Ağustos 2003 tarihinde, IMF'ye olan borçlarımızın bir kısmına erteleme kararı alındı. Bu çerçevede, 2004 ve 2005 döneminde ödenecek 11,3 milyar dolarlık borcumuz 2006 yılına ertelendi. Bu durum, nispi bir rahatlama imkânı sağladı.

²⁹³ Niyet Mektubu ve 2002 Başında Türkiye Ekonomisi, <http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/basim-duyurusu>, 5 Mart 2002.

Türkiye'nin AB'ye üyeliği konusunda net tavrı ortaya kondu, gerekli uyum çalışmaları sürdürüldü. Bu çerçevede, 6. AB Uyum Paketi'nden sonra 7.AB Uyum Paketi (4963 Sayılı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun) de 6 Ağustos 2003 tarihinde, Cumhurbaşkanı tarafından onaylandı. Kasım ayında açıklanan AB İlerleme Raporu'nda ise Mayıs 2004'e kadar Kıbrıs meselesinin çözülmesi gerektiğine dikkat çekildi.

Üçüncü çeyreğin sonuna doğru, finansal kaynak temini ile ilgili önemli bir gelişme kaydedildi. 22 Eylül 2003 tarihinde Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanı ve ABD Hazine Bakanı arasında imzalanan finansman anlaşması çerçevesinde 8,5 milyar dolarlık kredi tahsisine karar verildi. Kredinin uzun vadeli ve düşük faizli olacağı ifade edildi. Ancak, bu kredi 2003'te kullanılmadı. Kasım ayında, İstanbul'da çeşitli bombalamalar yaşandı. 15 Kasım 2003'te Şişli Beth İsrail ve Beyoğlu Neve Şalom sinagoglarına; 20 Kasım 2003'te ise Levent'te HSBC binasına ve Beyoğlu'nda İngiliz Konsolosluğu'na düzenlenen saldırılarda çok sayıda ölü ve yaralı vardı. Vergide Enflasyon Düzeltmesini Getiren Yasa Tasarısı (Enflasyon Muhasebesi), 17 Kasım 2003'te TBMM Genel Kurulu'nda kabul edildi. Yasa, 1 Ocak 2004 itibariyle yürürlüğe girdi. "İstanbul Yaklaşımı" kapsamında, reel sektörün borçlarının yeniden yapılandırılması çalışmaları devam etti. Bankalar Birliği İstanbul Yaklaşımı Çalışma Grubu Başkanlığı'nca yapılan açıklamaya göre, Aralık ayının ilk haftası itibariyle İstanbul Yaklaşımı kapsamında 5,4 milyar dolarlık borç yeniden yapılandırıldı. Bu meblağın, toplam kredi stokunun 1/5'lik kısmına tekabül ettiği, program kapsamında 17 aylık dönemde 249 firmanın, ülke ekonomisine yeniden kazandırıldığı ve 46.571 kişilik istihdamın korunduğu ifade edildi. Bankalar Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun (Bankacılık Kanunu) Cumhurbaşkanı tarafından 25 Aralık 2003'te onaylandı. Kanun'a göre, TMSF bünyesindeki bankaların alacaklarının daha hızlı tahsil edilebilmesi hedeflenmektedir. Ayrıca, Kanun ile fon bankalarının gayri menkul satışına ve kira gelirlerine vergi istisnası gibi kolaylıklar sağlanmıştır²⁹⁴.

Burada mevcut veriler ışığında 2003 yılında Türkiye ekonomisinde Ekonomik büyümeye ilişkin veriler, Tablo 6'da yer almaktadır.

²⁹⁴ Türkiye Ekonomisinde 2003 Yılına İlişkin Değerlendirme, <http://akademikiktisat.sistemynet.com>.

Tablo 6: Büyüme (GSMH) oranları(%)

YILLAR	BÜYÜME ORANI
1997	8,0
1998	3,8
1999	-6,4
2000	6,3
2001	-9,5
2002	7,8
I.çeyrek	0,4
II.çeyrek	10,4
III.çeyrek	7,9
IV.çeyrek	11,5
2003	5,0
I.çeyrek	7,4
II.çeyrek	3,7
III.çeyrek	4,9

Kaynak: Mehmet Behzat Ekinci, Türkiye Ekonomisinin 2003 Yılına İlişkin Değerlendirme, <http://www.akademikiktisat.sitemynet.com>.

2001 yılında ekonomi %9,5 oranında daralmış, 2002 yılında ise belirgin ölçüde iyileşme meydana gelmiş ve %7,8 oranında büyüme kaydedilmiştir. 2003 yılı hedefi %5'tir. İlk üç çeyrek itibariyle gerçekleşen oranlara bakıldığında ekonomide hedef büyüme oranının yakalanmış olduğu, son çeyrekle birlikte bunun aşılmasının bile mümkün olabileceği belirtilebilir. (Bkz. Tablo 6) Sabit fiyatlarla GSYİH büyüme hızı ise dönemler itibariyle şöyledir: İlk çeyrekte %8,1; ikinci çeyrekte %3,9; üçüncü çeyrekte %4,8. İlk üç çeyreğin ortalama oranı %5,4'tür. DİE'den yapılan açıklamaya göre, 2003 yılı ilk çeyreği itibariyle GSMH, cari fiyatlarla 66 katrilyon 147 trilyon 465 milyar TL iken; bu meblağ ikinci çeyrek itibariyle 81 katrilyon 189 trilyon 840 milyar TL'ye; üçüncü çeyrekte ise 108 katrilyon 383 trilyon 823 milyar TL'ye yükselmiştir. Bazı alt sektörlerde ilk üç çeyrek itibariyle sağlanan büyüme oranları ise sabit fiyatlarla şöyle olmuştur: Tarım %-0,5; Sanayi %6,8; İnşaat %-16,2; Ticaret %7,6; Ulaştırma ve Haberleşme %9; Finansal Kuruluşlar %-6,9; Serbest Meslekler ve Hizmetler %5. OECD'nin Mart 2003'te yayımladığı tahmin raporunda Türkiye'nin 2003-2007 döneminde ortalama %5,7 oranında büyüyeceği ifade edilmektedir. Bu da gerek cari yılda ve gerekse müteakip

yıllarda Türkiye'nin önemli bir büyüme potansiyeline sahip olduğuna işaret etmektedir.

İmalat sanayiindeki üretim artış oranları, alt sektörler itibariyle Tablo 7'de yer almaktadır.

Tablo 7: Üretim Artışı

İKTİSADİ FAALİYET KOLLARI	ÜRETİM DEĞİŞİMİ (%)	
	2002	2003
TOPLAM SANAYİ	9,2	9,1
Madencilik Sektörü	-9,5	-4,0
İmalat Sanayii Sektörü	10,7	9,7
Elektrik, Gaz ve Su Sektörü	5,4	8,4

Kaynak: <http://www.akademikiktisat.sitemynet.com>.

Sanayi sektörü, 2002 yılına göre 2003'te toplamda %9,1 oranında artış kaydetmiştir. Alt sektörler itibariyle en yüksek artış %9,7 oranıyla imalat sanayiinde gerçekleşmiştir. Madencilik sektöründe ise üretim gerilemesi meydana gelmiş olup, düşüş %4 oranındadır. Aylar itibariyle 2003 yılında, son üç yılın en yüksek kapasite kullanım oranlarına ulaşılmıştır. 2003 itibariyle en düşük oran %71,9 ile Şubat'ta iken, en yüksek oran %83,5 ile Eylül ayındadır. Yıl itibariyle ortalama kapasite kullanım oranı ise %78,5 civarındadır.

Tablo 8: Tam Kapasite İle Çalışamama Sebepleri (%)

	2002	2003
İç Pazarda Talep Yetersizliği	53,7	63,9
Dış Pazarda Talep Yetersizliği	14,9	14,5
Mali İmkânsızlık	3,0	2,5
Yerli Mallarda Ham Madde Yetersizliği	3,3	3,6
İşçilerle İlgili Meseleler	2,1	2,3
İthal Mallarda Ham Madde Yetersizliği	1,3	1,3

Kaynak: <http://www.akademikiktisat.sitemynet.com>.

2003 yılı itibariyle "tam kapasite ile çalışamama" için belirtilen sebepler, 2002 yılı için belirtilen sebeplerle benzerlik göstermekte olup, sadece nispi değişiklikler söz konusudur. Ortaya çıkan sonuçlara göre, "İç pazarda talep yetersizliği" daha da

artmıştır. Nitekim ilgili oran, %53,7'den %63,9'a çıkmıştır. Buna karşılık, "Dış pazarda talep yetersizliği" seviyesi düşmüştür. Zaten, ihracatta meydana gelen artış, bu durumu teyit etmektedir. Dikkat çeken diğer bir konu "Malî imkânsızlık"a ilişkindir. 2002'de %3 olan oran, 2003'te %2,5'e düşmüştür. Demek ki reel kesim, önceki döneme kıyasla belli ölçüde de olsa birtakım malî imkanlara kavuşmuştur.

DİE, Hane Halkı İş Gücü Anketi sonuçlarına göre, 2003 yılının üçüncü çeyreği itibariyle kurumsal olmayan nüfusa ilişkin istihdam durumu Tablo 9'da yer almaktadır.

Tablo 9: Kurumsal Olmayan Nüfusun İş Gücü Durumu (000 kişi)

	2002	2003
	III. ÇEYREK	III. ÇEYREK
KURUMSAL OLMAYAN SİVİL NÜFUS (15 VE ÜSTÜ YAŞ)	48.148	49.022
İŞ GÜCÜ DURUMU	25.247	24.739
İstihdam Edilen	22.833	22.411
İşsiz	2.414	2.328
İSTİHDAM ORANI (%)	47,4	45,7
İŞSİZLİK ORANI (%)	9,6	9,4
Eğitimli Genç Oranı	30,7	31,8
EKSİK İSTİHDAMDA OLANLARIN		
İŞ GÜCÜNE ORANI (%)	5,0	4,6
Eğitimli Genç Oranı	5,9	4,5

Kaynak: <http://www.akademikiktisat.sitemynet.com>.

2002'nin III.çeyreğine nazaran 2003 yılının aynı döneminde "15 ve üstü yaştaki nüfusta" artış meydana gelmiştir. Bu çerçevede 48.148.000 olan nüfus, 49.022.000'e yükselmiştir. İstihdam edilenlerde ise 422 bin kişilik azalma yaşanmıştır. İş gücüne katılım oranında da nispi bir düşüş görülmüş, 2002'nin üçüncü çeyreğinde %52,4 olan oran, 2003'ün aynı döneminde %50,5'e düşmüştür. 2002'nin üçüncü çeyreğinde %47,4 olan istihdam oranı, 2003'ün aynı döneminde %45,7'ye düşmüştür. Buna karşılık, işsizlik oranı %9,6'dan %9,4'e düşmüştür. İşsiz eğitimli genç oranında ise artış gerçekleşmiştir. Önceki dönemde %30,7 olan bu oran, %31,8'e yükselmiştir.

Fiyatlarda meydana gelen değişmeler açısından günümüzde “enflasyon düşer mi düşmez mi?” tartışmaları bir kenara bırakılmış, tek haneli enflasyon oranlarından bahsedilmeye başlanmış, hatta bunun gerçekleşeceğine dair önemli sinyaller alınmıştır²⁹⁵.

Tablo 10: Fiyatlardaki Gelişmeler (Aylık)

	TEFE			TÜFE		
	2001	2002	2003	2001	2002	2003
Ocak	2,3	4,2	5,6	2,5	5,3	2,6
Şubat	2,6	2,6	3,1	1,8	1,8	2,3
Mart	10,1	1,9	3,2	6,1	1,2	3,1
Nisan	14,4	1,8	1,8	10,3	2,1	2,1
Mayıs	6,3	0,4	-0,6	5,1	0,6	1,6
Haziran	2,9	1,2	-1,9	3,1	0,6	-0,2
Temmuz	3,3	2,7	-0,5	2,4	1,4	-0,4
Ağustos	3,5	2,1	-0,2	2,9	2,2	0,7
Eylül	5,4	3,1	0,1	5,9	3,5	1,9
Ekim	6,7	3,1	0,6	6,1	3,3	1,4
Kasım	4,2	1,6	1,7	4,2	2,9	1,6
Aralık	4,1	2,6	0,6	3,2	1,6	0,9

Kaynak: DİE, Aylık Raporları, 2001, 2002, 2003.

Bir önceki ay itibariyle 2003 yılında gerçekleşen TEFE ve TÜFE oranlarında düzenli bir düşüş süreci görülmektedir. Hatta enflasyonda uzun bir süreden sonra eksili oranlar görülmüştür.

Bir önceki yılın aynı ayı itibariyle gerek TEFE’de ve gerekse TÜFE’de dikkat çekici bir düşüş sürecine şahit olunmuştur. 2002 yılı hedef enflasyon oranları sırasıyla TEFE’de %31 ve TÜFE’de %35 idi. Yıl sonu itibariyle her iki hedefe de ulaşılabilmiş ve bu çerçevede, birtakım olumsuz gelişmelere rağmen dikkat çekici nitelikte başarı elde edilebilmişti. 2003 yılı TEFE ve TÜFE hedef oranları ise sırasıyla %17,4 ve %20 idi. Görüldüğü üzere 2003 hedeflerine de ulaşılabilmiş, böylece fiyat istikrarının sağlanması yolunda önemli bir dönem daha geride bırakılmıştır.

²⁹⁵ Türkiye Ekonomisinde 2003 Yılına İlişkin Değerlendirme, <http://www.ceterisparibus.net/turkiye/kriz.htm>

2002 yılı sonu ve 2004 yılı başı itibariyle parasal göstergeler ve bunlar arasındaki değişim oranları, Tablo 11’de verilmiştir.

Tablo11: Parasal Göstergeler (Milyar TL)

	27 Aralık 2002	09 Ocak 2004	DEĞİŞİM (%)
Dolaşımdaki Para	7.208.863	10.220.153	41,8
Vadesiz Mevduat	7.049.996	10.737.943	52,3
M1	14.258.860	20.958.096	47,0
Vadeli Mevduat	46.936.415	60.965.553	29,9
M2	61.195.275	81.923.649	33,9
Döviz Tevdiatı	72.254.998	67.342.121	-6,8
Döviz Tevdiatı (Milyon Dolar)	44.301	49.468	11,7
M2Y	133.450.273	149.265.770	11,9
Mevduat Bankaları Kredileri	31.845.411	48.905.344	53,6

Kaynak: TCMB, İstatistiki Veriler, <http://tcmbf40.tcmb.gov.tr/cbt.html>.

9 Ocak 2004 itibariyle 27 Aralık 2002’ye göre M1(Dolaşımdaki Para+Vadesiz Mevduat)’de meydana gelen artış %47’dir. Bu, piyasada önemli ölçüde hareketlenme meydana geldiğine işaret etmektedir. Aynı tarihler itibariyle vadeli mevduatta da 14 katrilyon TL civarında yükselme meydana gelmiş olup, artış oranı %30’a tekabül etmektedir. Döviz tevdiatında ise nispi bir azalma görülmektedir. Bu gelişme, belki 2003’ün ikinci çeyreği itibariyle dövizde meydana gelen gerileme ve durgunluk dolayısıyla “dolarizasyon” sürecinden vazgeçildiği şeklinde bir görüntü arz etse de durum tam olarak böyle değildir. Çünkü DTH’ta reel olarak azalma yoktur. Tam tersine %11,7 oranında artış dahi olmuştur. Bu durumda, DTH’ta TL bazında meydana gelen azalmanın, kurdaki düşmeden kaynaklandığı ortaya çıkmaktadır. Fakat yine belirtmelidir ki önceki dönemlerle kıyaslandığında, Türkiye’de “dolarizasyon” süreci belli ölçüde de olsa akamete uğramıştır.

Parasal göstergelerde meydana gelen diğer dikkat çekici gelişme ise mevduat bankaları kredilerinde olmuştur. 27 Aralık 2002 itibariyle 31,8 katrilyon TL olan kredi hacmi, 9 Ocak 2004 itibariyle 49 katrilyon TL civarına yükselmiş olup, artış oranı %53,6’ya tekabül etmektedir. Belirtmelidir ki kredi hacminin artmasında, Merkez Bankası’nın yıl içinde gerçekleştirmiş olduğu faiz indirimlerinin önemli etkisi olmuştur. Ayrıca, reel ve finansal kesimler arasında mevcut olan ilişki

kopukluğunun da nispeten sağlanmaya başlandığı anlaşılmaktadır. Bu, Türkiye ekonomisi açısından olumlu bir gelişmedir.

DİE tarafından yapılan açıklamaya göre; 1994=100 temel yıllık TEFE karşısında son üç aylık dönemde, seçilmiş yatırım araçları arasında sadece borsa ve mevduat faizi kâr sağlamıştır. Bunların sağladığı getiri oranları, sırasıyla %18,8 ve %1,9'dur. En fazla zarar ise %10,2 oranında olmak üzere Dolar'dadır. Son altı aylık dönemde ise kâr sağlayan araçların sayısı artmış olup, bunlar getirileri itibariyle şöyledir: Borsa %67,9, Mevduat faizi %12,6, Altın %6,5, Euro %0,9. En fazla zarar ise %9 ile yine Dolar'dadır. Yıllık ortalamalar dikkate alındığında ise üç aylık getirilere benzer bir durum söz konusudur. Getiriler sırasıyla şöyledir: Borsa %61,1, Mevduat faizi %32,3. En fazla zarar yine Dolar'dadır ve oran %26,9'dur.

Türkiye'de, 2003 sonu itibariyle banka sayısı 55 olup bunların dağılımı şöyledir: Kamu-3; Özel-19; TMSF-4; Kalkınma-Yatırım-14; Yabancı-15. Özel finans kurumu sayısı ise 5'tir.

2002 ve 2003 yılları itibariyle bütçe gelişmeleri kıyaslandığında 2003 yılında, bütçede dikkat çekici gelişmeler meydana geldiği görülmektedir. Giderlerde meydana gelen artış oranı %21,1 iken, gelirlerdeki artış %32,6 oranındadır. Bunda ağırlıklı olarak vergi gelirlerindeki artışın etkisi olduğu gibi, kamudaki disiplinin de belli ölçüde payının olduğu ifade edilebilir. Bütçe açığında nispi bir düşüş olduğu görülmektedir. Nitekim 2002'deki bütçe açığı 40,1 katrilyon TL iken, 2003 yılı bütçe açığı 39,8 katrilyon TL olarak gerçekleşmiştir. Bu açık meblağı, hedeflenenin altındadır. Harcama alt kalemleri incelendiğinde; 2003'te yapılan yatırım harcamalarının 2002'dekine nazaran nispi olarak arttığı görülmektedir. Artış oranı %4 olmakla beraber, 2003 yılı yatırım harcaması, hedeflenenin altında gerçekleşmiştir. Transfer harcamalarında ise belirgin bir artış kaydedilmiştir. 2003 yılı transfer harcamalarının içinde ağırlıklı pay borç faizine ait olup, ödenen faiz meblağı 58,6 katrilyon TL'dir. Bunun da büyük kısmını iç borç faiz ödemesi teşkil etmektedir. Gelirlerde de artış meydana gelmiştir. 2002 yılında 75,6 katrilyon TL olan gelir meblağı, 2003'te %32,6 artışla 100,2 katrilyon TL'ye yükselmiştir. Gelirlerdeki artışın %84 civarındaki asıl kısmı ise vergi yoluyla elde edilmiştir. 2003 itibariyle iç borç stokunda önemli ölçüde artış olmuştur. 2002 yılı sonu baz

alındığında meydana gelen artış meblağı 45 katrilyon TL civarındadır. 2001-2002 dönemindeki artış meblağı ise 48 katrilyon TL civarında idi. 2001-2002 dönemi artış meblağı, 2002-2003 döneminkinden düşük olmakla beraber, iç borçlar ekonomideki kritik sorunların başında gelenlerinden biri olma özelliğini sürdürmektedir. İç borç vadesinin de azaldığı görülmektedir. Bu da meselenin hayatiyetini teyit eden diğer bir yönüdür. Ekonomide çarkların işleyebilmesi, bu kapsamda özellikle sürdürülebilir bir maliye politikası için borca ihtiyacımız olduğu bir vakiadır. Ancak bu durum ne zamana kadar devam edecektir? İç borcun sebep olduğu ve olacağı tahribat dikkate alınmalı ve bir şekilde, bu kaynağa olan ihtiyacın asgarî seviyeye indirilmesine yönelik tedbirlere müracaat edilmelidir. Ekim 2003 itibariyle dış borç meblağı 142 milyar dolar civarındadır. 2002 sonuna göre artış meblağı 11 milyar dolar civarındadır. Toplam dış borcumuzun yaklaşık %87'lik kısmı orta-uzun vadeli Ekim 2003 itibariyle dış borç kompozisyonunda, cins açısından 2002 sonu ile kıyaslandığında bir değişme olmadığı görülmektedir. Dolar ve Euro, Türkiye borçları içinde yine en fazla paya sahip olan para birimleridir. Her iki para cinsinden borçlar, toplamın yaklaşık %79'una tekabül etmektedir²⁹⁶.

2002 yılına göre 2003 yılında dış ticaret alanında önemli gelişmeler görülmektedir. Bu dönemde hem ihracatta hem de ithalatta artış meydana gelmiştir. Ancak ithalattaki artış, ihracata nazaran daha yüksektir. 2002'de 15,5 milyar dolar civarında olan dış ticaret açığı, 2003'ün aynı döneminde %41 civarında artış göstererek yaklaşık olarak 22 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. %69,9 olan 2002 yılı "ihracatın ithalatı karşılama oranı" ise 2003'te %68,2'ye düşmüştür. İhracatın ithalatı karşılama oranındaki düşüşte, Mart 2003'ün yarısından sonra başlayıp Nisan'ın yarısına kadar devam eden "Orta Doğu Operasyonu"nun kısmî etkisi olmuştur. Bununla beraber, Çin başta olmak üzere Uzak Doğu'da meydana gelen SARS vak'ası, özellikle tekstil sektörü üretimini tetiklemiş ve ihracatta meydana gelen artışla bu etki minimize edilebilmiştir. Orta Doğu Operasyonu'nun dış ticaret üzerindeki asıl olumsuz etkisi ise ikinci çeyrekte ortaya çıkmıştır. Nitekim, kurlardaki gerilemenin de etkisiyle ikinci çeyrek itibariyle dış ticaret açığı daha da

²⁹⁶ Türkiye Ekonomisinde 2003 Yılına İlişkin Değerlendirme, <http://www.ceterisparibus.net/turkiye/kriz.htm>

artmıştır. Fakat son çeyrekte ihracatta meydana gelen artış, 2003 itibariyle 50 milyar dolarlık seviyeye yaklaşılmasına imkân sağlamıştır.

Mal sınıflamasına göre dış ticaret bileşimi, 2002'ye göre 2003'te de benzer karakteristiğini sürdürmektedir. İhracatta en fazla pay %51 ile tüketim mallarına ait olup, bunu sırasıyla ara malları ve sermaye malları takip etmektedir. İthalattaki en yüksek pay ise %72,1 ile ara mallarına ait olup, bunu sırasıyla sermaye malları ve tüketim malları takip etmektedir. DİE verilerine göre; 2003 yılında Türkiye'ye giriş yapan yabancı ziyaretçilerde, 2002 yılına göre %5,3; Türkiye'den çıkış yapan yabancı ziyaretçilerde ise %6 oranında artış meydana gelmiştir. 2003'te giriş yapan yabancı ziyaretçi sayısı 13.956.405 iken, çıkış yapanların sayısı 13.701.419'dur. 2003 Aralık ayı itibariyle hem giriş yapan hem de çıkış yapan yabancı ziyaretçiler, ülke bazında aynı olup şöyledir: Almanya, Bulgaristan, Rusya Federasyonu. Cari işlemler dengesinde yıl içinde birtakım revizyonlara gidilmiştir. Cari açık meblağı, öncelikle 3,5 milyar olarak tahmin edilmiştir. Meydana gelen gelişmeler sonrasında tekrar revizyona gidilmiş ve yıl sonu cari açık meblağı 7,7 milyar dolar olarak tahmin edilmiştir. 2003 yılı Ocak-Kasım döneminde oluşan açık meblağı 4,2 milyar dolar civarında idi. Bu haliyle hedef meblağın yarısından biraz fazla olmakla beraber Aralık ayı açık meblağı, bunu daha yükseğe çıkarmıştır. Nitekim, 2.459 milyon dolar olan Aralık meblağı, 2003 yılı toplam cari açık meblağının 6,7 milyar dolar civarına yükselmesine sebep olmuştur.

2004 yılı Türkiye ekonomisi tahminlerine bakıldığında; 2004 için GSYİH büyüme tahmini %5'tir. Hükümet, önümüzdeki yıl içinde sıkı maliye politikalarına devam edeceğini ve konsolide bütçede gayrisafi milli hasılanın (GSMH) %4.7'si kadar faiz dışı fazla elde etmeyi hedeflediğini açıklamıştır. Harcamalar tarafında, faiz dışı harcama kalemlerinin çoğu hemen hemen GSMH büyüme tahmini oranında arttırılırken, 2003 yılında bütçe içindeki en sorunlu kalem olarak göze çarpan sosyal güvenlik kuruluşlarına transferlerin nominal olarak dahi azalacağını öngörüldüğü dikkat çekmektedir. 2004 yılı bütçe rakamlarına göre hükümet faiz harcamalarının reel olarak önceki yıldaki seviyesinde kalacağını öngörmektedir. Sonuç itibarıyla, 2004 yılı bütçe hedeflerini sosyal güvenlik kuruluşlarının finansal durumlarında

gerçekten bir iyileşme olması durumunda ulaşılabilir görülmektedir. Bu alanda karşılaşılabilecek aksaklıklar yeni tedbirlerin gündeme gelmesini gerektirecektir²⁹⁷.

Tablo 12: Konsolide Bütçe Hedefleri (trilyon TL)

	2003	2004	Reel Değişim	%GSMH'ya oran (%)	
	Tahmin	Hedef		2003	2004
GELİRLER	100,282	114,539	2.0	28.1	27.3
Vergi Gelirleri	86,800	99,173	2.1	24.3	23.6
<i>Doğrudan vergiler</i>	27,935	29,725	-4.9	7.8	7.1
<i>Dolaylı vergiler</i>	58,865	69,448	5.4	16.5	16.5
Vergi Dışı Gelirler	13,482	15,366	1.8	3.8	3.7
HARCAMALAR	141,041	160,938	1.9	39.5	38.3
Faiz Dışı Harcamalar	81,941	94,738	3.3	22.9	22.6
<i>Personel</i>	30,103	35,277	4.7	8.4	8.4
<i>Diğer cari</i>	8,470	9,910	4.5	2.4	2.4
<i>Yatırım</i>	6,500	7,550	3.8	1.8	1.8
<i>Sos.Güv.Kur. 'na transferler</i>	16,140	15,996	-11.5	4.5	3.8
<i>Diğer transferler</i>	20,728	26,005	12.1	5.8	6.2
Faiz Harcamaları	59,100	66,200	0.1	16.6	15.8
FAİZ DIŞI DENGE	18,341	19,801	-3.6	5.1	4.7
BÜTÇE DENGESİ	-40,759	-46,399	2.0	-11.4	-11.1

Kaynak: Maliye Bakanı'nın Sunumu (<http://www.maliye.gov.tr>)

2004 yılı için Merkez Bankası TÜFE ve TEFEE hedefini %12 olarak açıklamıştır. Merkez Bankası'nın enflasyonu düşürmede geçtiğimiz iki yıl içinde kazandığı başarının sağladığı kredibilitenin yanı sıra, para politikalarının ekonomik birimlerce daha iyi anlaşıldığı ve kabul gördüğünü, geriye doğru endekslemenin de görece olarak yavaşladığını göz önüne alındığında, dışsal şoklarla karşılaşmadığı durumda 2004 yılında TÜFE için %12 enflasyon hedefi, ekonometrik modellerle uyumlu ve ulaşılabilir görünmektedir²⁹⁸.

2004 yılında, ihracatın %10 yükselerek 50 milyar dolara ulaşacağı tahmin edilmektedir. Bu yükselişin ardındaki önemli faktörlerden biri, Avrupa Birliği (AB) ekonomilerinde beklenen iyileşmedir. IMF'nin projeksiyonlarında Euro bölgesinde

²⁹⁷ 2004 Yılına İlişkin Makro Ekonomik Tahminler, Yapı Kredi Kurumsal ve Ekonomik Araştırmalar Yöntemi, Kasım 2003.

²⁹⁸ 2004 Yılına İlişkin Makro Ekonomik Tahminler, Kurumsal ve Ekonomik Araştırmalar Yöntemi, Kasım 2003.

2003 yılında %0.5 olması beklenen büyüme hızının 2004 yılında %1.9'a yükseleceği öngörülmektedir. İhracat rakamlarını olumlu etkileyecek bir başka unsur da ortalama euro-dolar kurunda beklenen %4'lük artıştır. Bunun yanında, imalat sanayii kesimindeki verimlilik artışının yatırım harcamalarının artmasının da etkisiyle süreceği düşünülmektedir. Ek olarak, 2004 yılında Irak'ta istikrarın kurulacağı varsayılmıştır. Bu durum, Türkiye ile Irak arasındaki ticareti arttıracak, aynı zamanda bölgeye ilişkin risk algılamasını azaltarak Türkiye'nin diğer ticaret partnerleri ile ticari ilişkilerini de olumlu etkileyecektir. Bunların yanısıra TL'nin ortalama olarak 2003 yılına göre %2-%3 reel değer kazanacağı varsayılmakta, ancak bunun ihracat üzerinde fazla bir etkisi olmayacağı düşünülmektedir. 2003 yılında Irak savaşından olumsuz etkilenen turizm gelirlerinin, 2004 yılında Irak'ta istikrarın oluşması varsayımı altında %15 artarak 9.2 milyar dolara ulaşması beklenmektedir. Turizm gelirlerinden gelen bu olumlu etkiyle, net hizmet gelirlerinin %15 artışla 8.8 milyar dolara ulaşacağı öngörülmektedir. Yatırım gelirleri ve cari transferlerin ise 2003 yılındaki düzeylerini koruyacağı varsayılmıştır. Bu beklentilerin ışığında, 2004 yılında cari işlemlerin GSYİH'nin %3.7'sine karşılık gelecek şekilde 9.5 milyar dolarlık bir açık vereceği tahmin edilmektedir. Bu, 2003 yılında GSYİH'nin %3.5'i düzeyinde olması beklenen cari açığın az bir miktar daha büyüyeceği anlamına gelmektedir. İki yıl üstüste %3'ün üzerinde cari açık verilmesi bu açığın sürdürülebilirliği konusunda şüphe yaratabilecek bir gelişme olarak algılanabilirse de, Merkez Bankası rezervlerinin yüksekliği ve sermaye girişleri sayesinde 2004 yılında cari açığın önemli bir sorun yaratmayacağı düşünülmektedir. Bunun yanında, AB'ye aday ülkelerde 2002 ve 2003²⁹⁹ yıllarındaki cari açığın GSYİH'ya oranının %4 civarlarında olduğu³⁰⁰ göz önüne alındığında, Türkiye için öngörülen büyüklüğün kabul edilebilir sınırlar içinde olduğu söylenebilir.

2004 yılında 3.5 milyar dolarlık eurobond itfası bulunan Hazine, 4.5 milyar dolarlık yeni eurobond ihraç etmeyi hedeflemektedir. Bunun yanında Hazine önümüzdeki yıl 5.1 milyar dolarlık uzun vadeli borçlanma gerçekleştirmeyi planlamaktadır. Bu tutarın 2.5 milyar dolarlık kısmının IMF kredisinden oluşacağı varsayılmaktadır. Öte yandan uzun vadeli kredi geri ödemeleri 3.1 milyar dolar

²⁹⁹ 2003 yılı için beklenen cari açık / GSYİH.

³⁰⁰ Hazine Müsteşarlığı tarafından 20-24 Eylül 2003 tarihleri arasında Dubai'de gerçekleştirilen toplantıda yapılan sunum.

olacaktır. 2004 yılında IMF ile ekonomik programın beş adet gözden geçirmesi bulunmaktadır (Ocak, Nisan, Temmuz, Ekim, Aralık aylarında). Her gözden geçirme sonunda, IMF'den yaklaşık 500 milyon dolarlık kredi diliminin serbest bırakılması ve bu sayede 2.5 milyar dolarlık kaynak sağlanması beklenmektedir. Öte yandan son yeniden yapılandırma ertesinde 2004 yılında IMF'ye 4.3 milyar dolarlık ödeme yapılması gerekmektedir. Hazine'nin dış borç projeksiyonları ışığında bu ödemelerin Merkez Bankası tarafından yapılması beklenmektedir. Bunun yanında 2004 yılında, Irak savaşından kaynaklanan zararların karşılanmasına yönelik ABD kredisinin yarısının kullanılacağı varsayılmıştır. 4 milyar dolara karşılık gelen bu kaynakla birlikte 2004 yılında Hazine'nin net dış finansmanının 7 milyar dolara ulaşması beklenmektedir. Diğer sermaye girişleri kapsamında, yapılacak özelleştirmelerin sonucunda net doğrudan yatırımların 1.5 milyar dolar olarak gerçekleşeceği varsayılmaktadır. Bu çerçevede yabancı yatırımcıların TEKEL'i 3 milyar dolarlık bir bedel karşılığı satın alabileceği ve bu tutarın 1 milyar dolarlık kısmının 2004 yılında tahsil edileceği varsayılmıştır. AB ile ilişkilerde ve Kıbrıs sorunun çözümünde olabilecek ilerlemeler doğrudan sermaye girişini olumlu etkileyebilecek faktörlerdir ancak bunlar projeksiyonlarda hesaba katılmamıştır. Bu nedenle, TEKEL'in özelleştirilmesinden gelmesi beklenen kaynağın yanında son yıllardaki doğrudan sermaye girişlerinin ortalaması olarak sadece 500 milyon dolarlık ek bir giriş hesaba katılmıştır. Güçlenen ekonomik istikrar ile 2004 yılında reel sektörün daha iyi bir performans göstermesi beklenmekte, bunun da hisse senedi piyasasına yabancıların talebini arttıracakı düşünülmektedir. Düşen nominal faizlere rağmen yine de cazip getirilere sahip devlet iç borçlanma senetlerinin de bir miktar yabancı fon çekeceği beklentisiyle 2004 yılında portföy yatırımlarından 1 milyar dolarlık bir net giriş olacağı düşünülmektedir³⁰¹. Sonuç olarak 2004 yılında IMF stand-by kredisi dahil net sermaye girişinin 5.2 milyar dolar olacağı öngörülmüştür. 2004 yılında Hazine'nin iç borç ödemelerinin 170 katrilyon TL olacağı öngörülmektedir. Bu tutar, 2003 yılındaki iç borç itfasının %18 üzerindedir. 17 katrilyon TL'ye (10.5 milyar dolar) karşılık gelmesi beklenen dış borç servisi ile birlikte Hazine'nin gelecek yıl için toplam finansman gereksiniminin 187 katrilyon TL düzeyinde olması

³⁰¹ Bu bölümde Temmuz 2003 tarihli niyet mektubu, Anka Ekonomi Bülteni (28 Ekim 2003) ve Hazine'nin Eylül 2003 Dubai sunumu kullanılmıştır.

beklenmektedir. Yüksek faiz dışı fazla ve net dış borçlanmanın sonucunda iç borçlanma gereksiniminin ise 2003 yılına göre sadece %10 artacağı ve 140 katrilyon lira olacağı hesaplanmaktadır. Bu rakam, 2003 yılında %89 olarak gerçekleşmesi beklenen yeniden borçlanma oranının %82'ye düşmesi anlamına gelmektedir. Bu koşullar altında, 2004 yılında iç borç stokunun GSMH'ye oranının %51 seviyesinde kalacağı tahmin edilmektedir. Hazine'nin 2004 yılındaki borç servisinin hayli yüksek olacağını, ancak yüksek faiz dışı denge ve dış borçlanma olanakları sayesinde iç borçlanma ihtiyacının makul bir düzeyde artacağını göstermektedir.

2.3. Türkiye Ekonomisinde Kalkınma Politikalarının Küreselleşme Bağlamında Değerlendirilmesi

Türkiye 1980 yılından sonra dışa açılma ile birlikte küreselleşme sürecini yaşayan dünya ülkeleri arasında uyguladığı politikalarla uyum sağlamada zorlanmış, özellikle 1990'dan sonra ortaya çıkan siyasi istikrarsızlık ekonomik yapıya da yansımıştır. Hükümetlerin uygulamaya çalıştığı politika ve programlar 1970'li yıllardan gelen enflasyonla birlikte tıkanmıştır. Ayrıca yaşanan istikrarsızlıklar altında, makro dengelerin zor tutturulabildiği bir ortamda, uzun süreli makro ekonomik istikrarsızlıktan dolayı, görece olarak düşük ortalama büyüme oranları gerçekleşmiştir. Bununla beraber, iktisat politikasının temel hedeflerinden biri olan gelir dağılımında denge sağlama hedefi, gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye'de de önemli bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Uygulanan önlemlerin istikrarlı bir politik ortamda gerçekleştirilememesi, değişim sürecini geciktirmiş ve sorunların giderek kronikleşmesine yol açmıştır. Hükümetlerin vizyonsuzluğu ve bir stratejik plana göre hareket etmemeleri sonucunda Türkiye bugün küreselleşen ülkeler içinde hem devlet hem de toplum olarak hedeflerine ulaşamamıştır.

Günümüzde ülkeler 21. yüzyılda ortaya çıkması beklenen gelişmelere, yönetici sınıfın vizyonu ve stratejik planı çerçevesinde kendilerini hazırlamaktadırlar. Türkiye'nin geleceğe dönük ekonomik büyümesi bir stratejik plan çerçevesinde vizyonu yürütecek istikrarlı siyaset ortamı ile sağlanabilir³⁰².

³⁰² Kazgan, a.g.e., s. 329.

Küreselleşme sürecinde dünyanın yaşadığı değişim özellikle ekonomik yapılar üzerinde oluşturduğu etkisi herkesçe bilinmektedir. Bilginin gerçek sermaye ve zenginlik yaratan başlıca kaynak haline geldiği bir ekonomide, eğitim performansı ve eğitim sorumluluğu açısından yeterli teknik altyapıya ve yüksek teknoloji ürünler üretilip geliştirmesi için yeteli bir AR-GE harcaması düzeyinin sağlanmasına ihtiyacı vardır. Bunları tamamlayıcısı hatta öncelikli olarak ülke içindeki eğitim seviyesinin yükseltilmesine ihtiyaç vardır. Özellikle Güneydoğu Asya ülkelerinde eğitim seviyesinin yüksekliği gelişme ve ilerlemenin sağlayıcısı olmuştur. Ayrıca Türkiye’de yeni dünya düzeninin getirdiği rekabet düzeninde geride kalmamak için eğitimin süreklileştirilmesi amaç olmalıdır. Çalışan nüfus içinde ortalama eğitim süresinin 5.3 yıl olduğu düşünülürse bunun artırılması gerektiği önemli bir gerçektir. Bilgi toplumunda teknolojik değişimler baş döndürücü bir hızla gerçekleşmektedir. Bu nedenle belli bir mesleği olan insanlar sürekli olarak mesleklerinde meydana gelen yenilikleri takip etmeleri gerekecektir³⁰³.

Bilgi çağı olarak adlandırılan bu dönemde artık her şeyin yenisini, farkını yaparak rekabette üstünlük kazanma ön plandadır. Rekabet şiddetlenirken yeni yaratma güdüsü ve baskısı da artmıştır. Büyümenin kaynağında sabit sermaye yatırımları ile birlikte teknolojik değişimde yatmaktadır. Çoğu hallerde yeni makine donanım üretim sürecindeki teknolojik değişmeyi içerdiği için bu ikisi iç içe geçmiş olarak bulunmaktadır. Böylece yeni yatırımlarla birlikte teknolojik değişme, verim artışı/maliyet düşüşü ve mallarda nitelik iyileşmesi ortaya çıkar. Ancak Türkiye’de yapılan sabit sermaye yatırımlarının özellikle daha çok konut sektörü gibi yenilik içerme olasılıkları düşük sektörlerle yapıldığı için bu nedenle yeni teknolojilerden elde edilmesi beklenen faydayı azaltmaktadır. Küreselleşme dünyasında artık her ülke giderek kendi AR-GE faaliyetlerini, modellerini, desenlerini, teknolojilerini yaratmak zorundadır. Ayrıca AR-GE çalışmalarının sadece yapılması değil bu faaliyetlerin sanayiye de adapte edilmesi amaç olmalıdır.

Yeni teknoloji üretilip araştırma geliştirme faaliyetlerini sanayiye adapte edemeyen ülkeler bugün küreselleşme sürecinin dışında kalmışlardır. Türkiye küreselleşme sürecinde sanayileşme ve endüstri politikası açısından yetersiz kalmış

³⁰³ Havva Çaha, “Bilgi Toplumu ve Ekonomik Büyüme” Yeni Türkiye 21. Yüzyıl Özel Sayısı, Sayı no 20: 1034- 58, Mart-Nisan 1998, s.1051.

ve bu nedenle rekabet gücünün dış pazarlarda azalması sonucu ortaya çıkmıştır. Türkiye’de piyasaya ve endüstri üzerinde ayrıca firmalar üzerinde küresel rekabet ortamına uyacak değişiklikler yapılması gerekmektedir. Endüstrilerin her yönüyle incelenip ve eldeki kaynaklarla, ülke yapısı ve dünya rekabetiyle uyumlu endüstrilerin neler olduğunun belirlenmeli ve uzun dönemli politika ve stratejilerle bu endüstrilere destek verilmelidir³⁰⁴.

Ekonomide büyük sanayi kuruluşları ve küçük işletmelere göre yeni politikalar oluşturulmalıdır. Dünya ölçeğinde rekabet edebilmek için büyük kuruluşlar ve işletmelere ihtiyacımız vardır. Büyük ciro lu firmalara ulaşmamız gereklidir. Büyük işletmeler oluşturabilmek içinde şirket birleşmelerine imkan tanımamız gerekmektedir. Ayrıca dünya pazarlarında kalıcı olabilmek için marka çalışmaları yapılması gerekmektedir³⁰⁵. Bu yüzden AR-GE faaliyetlerinin artırılması özel sektör-devlet ve üniversite sanayi işbirliğinin sağlanması gerekmektedir³⁰⁶.

Dünya ticaretinde uzun süredir ileri teknoloji li mallarda talep artmaktadır. Gelecekte de artması muhtemel görünmektedir. Önümüzdeki on yıl içinde bütün dünyada mikro elektronik, bio teknoloji, telekomünikasyon, robot teknolojisi, yazılım donanım şirketleri hakim konuma geçeceklerdir. Bunların hepsi doğal kaynaklara değil, beyin gücü ve teknolojiye dayanmaktadır. Bu bakımdan, özellikle Türkiye bu fırsattan yararlanmak için dünya çapında eğitim sistemi ve teknolojik yenilikleri takip edecek bir yapı oluşturmalıdır. Yabancı sermaye bu amaçların sağlanmasında ülke ekonomilerine ve Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere yardımcı olmaktadır³⁰⁷.

Türkiye’de oluşturulan yabancı sermaye politikası; teşviklerin artırılması ve en önemlisi sürekli olarak son on yıl içinde devam eden siyasi ve ekonomik istikrarsızlığın ortadan kaldırılmasına yönelik olmalıdır. Bunun için devletin ekonomiden çekilmesinin sağlanması ve özelleştirmeye hız verilmesi, özellikle

³⁰⁴ Emin Çivi, Tamer Çavuşgil, “Küresel Dünyada Yerini Arayan Ülke: Türkiye,” *İşletme ve Finans*, Sayı no 182: 24-43, Mayıs 2001, s.38.

³⁰⁵ “Türkiye’nin Yatırım Stratejileri Ne Olmalıdır?” *İktisat Dergisi*, Sayı no 413-414, Mayıs- Haziran 2001, s.108.

³⁰⁶ Gülten Kazgan, *Tanzimattan 21.Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, 1.b., İstanbul:Akdeniz Yayıncılık, 1999, s. 355-356.

³⁰⁷ Yusuf Ziya İrbeç, “Türkiye’de Yabancı Sermaye Politikaları ve Yatırımlarda Görülen Gelişme Eğilimleri,” *Yeni Türkiye Dergisi* .Sayı no 28:577-582, Temmuz-Ağustos 1999, s. 580

enflasyon ve faizlerin düşmesinin sağlanması, kayıt dışı ekonomiyi kontrol altına alabilmesi için etkin bir vergi reformu yapılması, yapılan yatırımlar için uygulanan bürokratik işlemlerin azaltılması önem kazanmaktadır³⁰⁸.

Uluslararası ticaretin artması, çok uluslu faaliyetlerin ortak yatırımların artması özellikle bölgesel düzeyde dünya üzerindeki bloklar içinde gelişmenin artması küreselleşmenin bölgesellik üzerine en belirgin özelliklerini yansıtmaktadır. Özellikle Avrupa ülkeleri ve Latin Amerika ülkeleri bölgesel entegrasyon süreçlerine katıldıkları ölçüde ekonomilerinde iyileşmeler sağlamışlardır.

İspanya'nın Avrupa Birliğine, Brezilya'nın Mercosur'a, Meksika'nın Nafta'ya katılması sonucu çok büyük ekonomik yararlar elde ettikleri görülmüştür. Özellikle Meksika Nafta'ya katıldıktan sonra ihracatında çok önemli artışlar olmuştur. İspanya'da ise yabancı sermaye yatırımları oldukça artmıştır. Türkiye'nin de bölgesel bütünleşme çabalarının arttığı bu dönemde entegrasyonlar içinde kendine bir yer edinmesi gerekmektedir³⁰⁹. Türkiye'nin ekonomik gelişimine ve özellikle yabancı sermaye açısından Avrupa Birliği'nden gelecek kaynak ile ekonomisinde iyileşmeler sağlanacağı muhtemeldir.

---

³⁰⁸ Cömert, a.g.e., s. 21.

³⁰⁹ Abdulkadir Göktaş, *Küresel Kriz ve Türkiye*, 1. b., Ankara: Özen Yayıncılık, 2000, s. 266.

SONUÇ

Küreselleşme, özellikle iki kutuplu siyasi yapının sona ermesiyle yalnızca ekonomik ilişkilerin ve karşılıklı bağımlılığın artması anlamında değil, toplumların ve bireylerin siyasal ve kültürel anlamda çok boyutlu bir etkileşim ve bütünleşme içine girmeleri anlamında kullanılan bir kavram olarak sunulmaktadır. Bu sunum içinde dünya adete küresel bir toplum ve küresel bir kültüre sahip olma durumuna gelmektedir. Kuşkusuz günümüzde bireyler ve toplumlar arası artan bir etkileşim söz konusudur ve günümüzün sorun ve ihtiyaçları giderek küresel bir nitelik kazanmaktadır. Teknolojik gelişmelerle belirlenen bu küresel etkileşim sürecinin dışında kalmak ya da bunu yadsımak kuşkusuz mümkün olmamaktadır.

Küreselleşme kavramı altında bir dünya ekonomisinden söz edilmekle birlikte, küresel çapta bir ekonomik düzen ve işleyiş henüz ortada yoktur. Ancak küresel bir pazarın varlığından söz edilebilir. Küreselleşen sermaye sadece kendi gelişimi için gerekli gördüğü pazarı küreselleştirmektedir. Baş döndürücü bir hızla ilerleyen kitle iletişim teknolojileri ve ulaştırma alanında sağlanan olağanüstü gelişmeler sayesinde dünya hızla küçülürken, küreselleşme ile ilgili tartışmalar ve bu olguya duyulan tepki giderek büyümektedir. Küreselleşme, tüm dünyada siyaseti, çalışma hayatını ve ailesi yapısını değiştirerek yaşamlarımızı belirli amaçlar doğrultusunda biçimlendirmektedir. Bütün bunların sorumlusu ise dünya çapında faaliyet gösterilebilecek etkinliğe sahip birkaç yüz dev şirket yoluyla uluslararası sermaye hareketlerini kontrol eden birkaç devlet ibarettir.

Özellikle, 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren sonuçları görülmeye başlanan küresel değişim dalgası, kendini sadece siyasi dengeleri değiştirerek değil, ekonomi alanında bir dizi yeni kavram ve oluşumu da beraberinde getirerek hissettirmiştir. Yeni ekonomik düzenin temel öğretisi, evrensel düzeyde serbest piyasa ekonomisine geçiş, bütün ülkelerin dünya pazarıyla bütünleşmesi ve mal-hizmet-sermaye hareketlerinin tam serbestleşmesiyle küreselleşmesinin gerçekleştirilmesidir. Bu da dünya genelinde ülkeler arasında sınırların kalması, gümrük duvarlarının ve ulusal ekonomileri koruyan politikaların terk edilmesi ve ekonomik alanda sınırsız ve aynı zamanda kuralsız bir bütünleşme anlamına gelmektedir. Nitekim, küreselleşme ve sermayenin uluslararasılaşmasının birlikte

anılan kavramlar olması, aralarındaki neden sonuç ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Yeni yatırım araçlarının yaratılması, bunların etkinliğini artıran ve yaygınlaştıran bir haberleşme ve bilgi işlem teknolojisinin baş döndürücü bir hızla gelişmesi, sermayenin dolaşımının serbestleşmeye başlaması küreselleşmeyi yaratmıştır. Bu üç gelişmeyi bir araya koyar ve salt ekonomik açıdan bakarsak küreselleşme kavramının gerçekte, sermayenin uluslararasılaşmasındaki hızlanmanın ve genişlemenin artık uluslararasılaşması kavramına sığmayan bir düzeye ulaştığını ifade etmek için kullanılmaktadır. Burada söz konusu olan artık uluslararası, doğrusal bir boyut değil, küresel, çok yönlü ve karmaşık bir boyuttur. Küreselleşme konusundaki tartışmaların kısır döngüsüyle sonuçlanması da işte bu çok yönlülük ve karmaşadan kaynaklanmaktadır.

Küreselleşen dünya için oluşturulan yeni ekonomik düzenle birlikte tüm alanlarda “yeniden yapılanma” sürecine girilmiştir. Yeniden yapılanmanın üzerinde önemle durulması gereken en önemli özelliği bölüşüm sürecindeki değişmesidir. Artık sermaye, üretim sürecinde ortaya çıkan artının önemli ölçekte daha büyük kesimine el koymaktadır. Bilişim ve iletişim teknolojilerindeki büyük sıçrama ve yeniliklerle büyük verimlilik artışları sağlanmıştır. İşte bu artan verimlilik eşit olmayan bir biçimde bölüşülmekte ve sonuçta sermaye verimlilik artışının büyük bölümünü almaktadır. Özetle, uluslararası mali sermayenin çok büyük bir etkinlik ve hatta egemenlik sağlanması küreselleşme sürecinde yapılan yeni ekonomik düzenin en belirgin niteliğidir.

Küreselleşme, bütün yönleriyle önemsenecek bir süreçtir. Çünkü, benimsenecek politik sistem, demokrasi, insan hakları, din, laiklik ve çevrecilik gibi birçok değerün güncelleşmesini ve yerleşmesini dayatmaktadır. Küreselleşme, aynı zamanda milli ekonomilerin dünya ile bütünleşmesini, teknolojilerinin, üretimin, tüketicinin ve finansmanın önündeki sınırların kalmasını ister. Ancak, kimin kazanıp kaybettiğine bakıldığında küreselleşmenin ekonomik açısından da daha çok dünya ticaretinin büyük bir kısmını gerçekleştiren gelişmiş ülkelerin, yarar sağladığı anlaşılmaktadır. Ekonomik küreselleşme sürecinde uluslararası büyük rekabet yarışı bu ülkeler arasında gerçekleşmektedir. Bu noktada dünya ekonomisi ile bütünleşmenin tek başına bir anlam ifade etmediği görülmektedir. Önemli olan dünya ekonomisinin belkemiğini oluşturan gelişmiş ülkelerle birlikte küreselleşme

sürecinde yer almak ve büyük rekabet yarışına katılabilmektedir. Bu durumda gelişmekte olan ülkelerin ve Türkiye'nin yapması gereken uluslararası rekabet gücünü artırmaktır.

Türkiye 1980 yılına kadar dışa kapalı bir politika izlemiş ve bunun sonucunda da ihracata gereken önemli verilmediği için ihracat gelişmemiştir. Planlı dönemle birlikte kalkınma beş yıllık planlara bağlanmış ve ithal ikamesine dayalı bir sanayileşme politikası izlenmiştir. Bu dönemde Türkiye hızlı bir şekilde kalkınmış ancak 1974 yılındaki petrol krizi nedeniyle dış ticaret dengesi bozulmuştur. Bu dönemde sabit kur politikası uygulayan Türkiye'de yurt içi fiyat artışları yurt dışı fiyat artışlarından fazla olduğu için Türk Lirası aşırı değerlenmiştir.

24 Ocak 1980 Kararlarının alınması ile birlikte uygulamaya konulan ekonomi politikası ile ihracata dayalı bir sanayileşme politikası izlemeye başlanarak, ithal ikamesine dayalı sanayileşme politikası bırakılmıştır. Bu tarihten sonra beşinci, altıncı, yedinci beş yıllık kalkınma planlarında ihracatın teşviki ve özendirilmesi öncelikli amaç olarak belirlenmiştir. 1980 yılından sonra dış ticaretin serbestleştirilmesi yönünde önemli adımlar atılmış ve önemli kararlar alınmıştır. Döviz kurları 1 Mayıs 1981 tarihinden itibaren günlük olarak belirlenmeye başlanmış böylece ihracatçıların ileriye görebilmeleri kolaylaştırılmıştır. Bu plan boyunca ihracatta ciddi boyutlarda artış olmuştur ancak ithalattaki artış hızı ihracattan fazla olduğu için dış ticaret açıklarının önüne geçilememiştir. İhracattaki artışlara rağmen plan hedeflerine ulaşamamış ancak hedeflere yaklaşmıştır.

Uzun yıllardan beri dış ticaret açıkları Türkiye'nin kalkınmasının önünde büyük bir engel oluşmuştur. Bu engeli aşmak için dönem uygulanan kur politikaları ve dış ticaret politikaları yeterli olamamış yada çeşitli engellerle karşılaşmıştır. 1980 yılında önce dışa kapalı bir yapıda olan Türkiye'de ihracat önem verilmemiş ve ithal ikameci bir politika izlediği için dış ticaret açıkları giderek büyümüştür. 1980 yılından sonra ihracata ağırlık verilmiş dış açıkları küçültmeye başlamıştır. İhracatı artırmak için devalüasyonlar yapılarak ülke parasının değeri düşürülerek yabancılar için ülke malları cazip hale getirilmeye çalışılmıştır. Yapılan her devalüasyon sonucunda ihracat artmış ancak ithalatta artışı için dış ticaret açıkları kapanmamıştır.

Türkiye için uluslararası rekabet gücünü artırmanın, sağlıklı bir iktisadi yapıya kavuşma ve hızlı kalkınma ile mümkün olacağı açıktır. Dünya ile bütünleşme çabasında olan Türkiye gelişmiş ülkeler grubuna girebilmek ve gelişimini tamamlayabilmek için ciddi önlemler almalıdır. Dış ticaret açıklarının kapanması için ihracat artış hızının mutlaka ithalat artış hızından fazla olması gerekmektedir. Ayrıca uygulanacak döviz kuru politikası da ihracat artış hızının destekleyecek nitelikteki gerçekçi döviz kuru uygulaması olmalıdır.

Türkiye'nin küreselleşme sürecinin olası tehditlerden asgari düzeyde etkilenip sağlayabileceği avantajlardan azami ölçüde yararlanabilmesi için, dünyadaki küresel gidişatı göz ardı etmemesi ve her konuya küresel bir perspektifle yorum getirmesi gerekmektedir. Küreselleşmeye peşin hükümlü evet yada hayır demek yerine gelişmeleri dikkatle izleyerek değerlendirmesi gereken Türkiye, 21. yüzyıldaki vizyonunu fark ederek netleştirebildiği, değişen dünya şartlarının kendisine sunduğu imkanları kavrayarak önüne çıkan fırsatları cesaret ve kararlılıkla kullanabildiği sürece hedeflediği yere gelecektir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR:

ADAMS Bill, "Sürdürülebilir Kalkınma ve Kalkınma Teorisinin Yeşermesi" **İktisat Dergisi**,sayı no:366-367:116-124,Nisan-Mayıs 1997.

AKAT Asaf Savaş, **Alternatif Büyüme Stratejileri**,İstanbul:İletişim Yayınları,1983.

AKAT Asaf Savaş, "1994 Bunalımı Üzerine Çeşitlemelre", **Görüş Türk Sanayiler ve İş Adamları Derneği Yayını**, Sayı: 15, Haziran 1994.

AKMAN Vedat, **Gelecek Yüzyılın Gündemi**,1.b.,İstanbul:Rota Yayın Yapım Tanıtım Ticaret Ltd.Şti.,1999.

ALPAR Cem, ONGUN Tuba, **Dünya Ekonomisi ve Uluslar arası Ekonomik Kuruluşlar**(Türkiye Ekonomik Kurumu,1985).

ALTINTAŞ Mustafa, **İçe Yönelik Sanayileşme Politikası**,Ankara ;İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi,1978,

Ana Britanica Genel Kültür Ansiklopedisi, Cilt:22, Ana Yayıncılık, 1992.

AREN Sadun, **Bir Dönemden Yazılar**, 1.b.,İstanbul:Gerçek Yayınevi,1989.

ARIBOĞAN Deniz Ülke, **Globalleşme Senaryosunun Aktörleri**,Uluslar arası İlişkilerde Güç Müdahalesi, 2.b.,İstanbul:Der Yayınları.,1997.

ARICAN Erişah, **Gelişmekte Olan Ülkelerde İstikrar Politikaları: Türkiye**, İstanbul, Derin Yayınlar, 2002.

ASLANOĞLU A. Rana, **Bir Kültürel Karışım Olarak Küreselleşme**, "Küreselleşme,Sivil Toplum ve İslam" içinde (Der.F.Keyman,Y.Sarıbay), Ankara, 1998.

ATKINSON John, **Employment Flexibility in Internal and External Labour Markets**,Dublin,1996.

AVCIOĞLU Doğan, **Türkiye'nin Düzeni, Dün, Bugün, Yarın**,10.b.İstanbul:Tekin Yayınevi,1976.

AYDEMİR Şevket Süreyya, **İkinci Adam** ,II.Cilt,İstanbul:Remzi Kitapevi,1975.

Bağımsız Sosyal Bilimciler, **Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Üzerine Değerlendirmeler**, <http://www.ceterisparibus.net/turkiye/kriz.htm> .

BAŞKAYA Fikret,**Sömürgecilik,Emperyalizm,Küreselleşme**,Ankara,1995.

- BAŞKAYA Fikret, **Az gelişmişliğin Sürekliliği**, Ankara: İmge Kitapevi, 1994.
- BAŞKAYA Fikret, **Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına**, 1.b., Ankara: Birlik Yayıncılık, 1986,
- BAŞOL Koray, **Türkiye Ekonomisi**, 5.b., İzmir, 1994,
- BAHÇELİ Devlet, "Milli Devletlerin Zayıflaması, Tarih Dışı ve Geri Bir Anlayıştır" (mülakat), **Türkiye Günlüğü-Milliyetçilik Özel sayısı**, Nisan 1998
- BERKSOY Taner (Raportör), **Makro Ekonomik Politikalar**, Ana Rapor, İstanbul, 1991.
- BHALLA Ajit S. , **Globalization, Growth and Marginalization**, Ottawa, 1998.
- BORATAV Korkut, "Türkiye Büyük Bir Borsaya Dönüştü" **İktisat Dergisi**, Mart 1994, Sayı: 347.
- BORATAV Korkut, TÜRKCAN Ergun (Ed.), **Türkiye'de Sanayileşmenin Yeni Boyutları ve KİT'ler**, 2.b., İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993.
- BRADLEY S. P., **Globalization, Technology and Competition: The Fusion of Computers and Telecommunications in the 1990's**, Harvard Business School Press, Boston, 1993.
- BREZINSKY Zbigniew, **Büyük Santraç Tahtası; Yeni Bir tarzın Hegemonyası**, çev.E: Kocabıyık, Sabah Kitapları, İstanbul, 1998.
- CÖMERT Faruk, "Yabancı Sermayenin Dünü, Bugünü ve Geleceği" **Hazine Dergisi**. Sayı no 12: 1-27, Ekim 1998.
- Cumhuriyet**, 26 Ocak 1982.
- Cumhuriyet**, 3 Haziran 1994.
- Cumhuriyet**, 4 Temmuz 1994.
- Cumhuriyet**, 11 Ocak 1994.
- Cumhuriyet**, 26 Eylül 1995
- Cumhuriyet**, 9 Eylül 1995.
- CUMİNGS Bruce, **The End of the 70 years' Crisis: Trilateralism and the New World Order**, World Policy Journal, Volume.3, no.2, Spring 1991.
- ÇAHA Havva, "Bilgi Toplumu ve Ekonomik Büyüme" **Yeni Türkiye 21.Yüzyıl Özel Sayısı**, Sayı no 20: 1034- 58, Mart-Nisan 1998.
- ÇARIKCI Emin, **Türkiye'de Ekonomik Güçlükler ve Çözüm Yolları**, 1.b., Ankara: Adım Yayıncılık, 1991.

ÇEÇEN Aydın, Dünyadaki ve Bölgedeki Gelişmeler Açısından Küreselleşme,"küreselleşme" içinde ,(der.I.Kansu),Ankara:İmge kitapevi,1996.

ÇİLLER Tansu, "Ekonomik Önlemler Uygulama Planı" (Basın Toplantısında okunan Metin), 5 Nisan 1994.

ÇİVİ Emin, ÇAVUŞGİL Tamer,"Küresel Dünyada Yerini Arayan Ülke:Türkiye," İşletme ve Finans,Sayı no 182:24-43,Mayıs 2001.

DEMİRER Temel, ORHANGAZİ Özgür ,Yeni dünya düzensizliği, Emperyalizm ve Umut,İstanbul,1997.

DPT; Konjonktür Değerlendirme Raporu, Mayıs 1996.

DPT, Ekonomik Önlemler Uygulama Planı, 5 Nisan 1994.

DTM,1998Yılıİhracatı,

<http://www.foreigntrade.gov.tr/EKONOMI/treko98/parapiyasa.htm>

DULUPÇU Murat Ali, "Sürdürülebilir Kalkınma Politikasına Yönelik Gelişmeler" Dış Ticaret Dergisi,Sayı no 20 :46-71,Ocak 2001.

EĞİLME Mahfi, KUMCU Ercan, Krizleri Nasıl Çıkardık?, İstanbul, Creative Yayıncılık, 2001.

ELİOT Michael, "Coming Apart" Newsweek ,19 Ekim 1998.

Ekonomik İstikrar Tedbirleri,2 cilt (1.Cilt 31 Temmuz 1980,2.Cilt Mart 1981), DPT Yayını, Ankara,1981.

ERDOST Cevdet, Sermayenin Uluslararasılaşması ve Teknoloji Transferi,Ankara:Savaş Yayın evi,1982.

EREN Aslan, "Türkiye'de Enflasyonun Temel Kaynakları ve Çözüm Yolu " Yeni Türkiye Dergisi.Sayı no 27:204-219,Mayıs-Haziran,1998.

ERKAL Mustafa E., İktisadi Kalkınmanın Kültür Temelleri, 4.b., İstanbul,1994.

GİLL Stephan, LAW David, The Global Political Economy: Perspectives, Problems andPolicies, Harvester&Lincoln Press, New York,1988.

GİLLS B. ROCAMORA J.,WILSON Robin., Düşük Yoğunluklu Demokrasi, çev.A.Fethi,İstanbul,1995.

GÖKTAŞ Abdulkadir , Küresel Kriz ve Türkiye,1.b.,Ankara:Özen Yayıncılık,2000.

GÜVENÇ Nazım , Küreselleşme ve Türkiye, İstanbul: BDS Yayınları, 1998.

HALE William ,The Political and Economic Development of Modern Turkey, Croom Helm, London, 1981.

HAN Ergül , KAYA A. A.,**Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politika**, Eskişehir,1999.

Hazine Müsteşarlığı Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı, Hedefler, Politikalar ve Uygulamalar, IMF 'ye verilen Niyet Mektupları ve TCMB, Para Politikası Raporu,Kasım 2001.

Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı, 1990 Dış Borçlar Bülteni.

Hazine Müsteşarlığı tarafından 20-24 Eylül 2003 tarihleri arasında Dubai'de gerçekleştirilen toplantıda yapılan sunum.

HİÇ Mükerrerem ,” 1987 Yılında Ekonominin Performansı ve 4 Şubat Kararları”, **İktisat Dergisi**, Nisan 1988, Sayı 281.

HIRST Paul , THOMPSON Grahame , **Globalization in Question**,The International Economy and The Possibilities of Governance,Blackwell,London,1996.

İKTİSAT DERGİSİ “Türkiye'nin Yatırım Stratejileri Ne Olmalıdır?”**İktisat Dergisi**,Sayı no 413-414,Mayıs- Haziran 2001.

İLKİN Akın ,**Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi**,İstanbul:İstanbul Üniversitesi Yayınlarından no:2257

İRBEÇ Yusuf Ziya,”Türkiye’de Yabancı Sermaye Politikaları ve Yatırımlarda Görülen Gelişme Eğilimleri,”**Yeni Türkiye Dergisi**.Sayı no 28:577-582, Temmuz-Ağustos 1999.

İYİBOZKURT Erol, **Küreselleşme ve Türkiye**,1.b.,Bursa:Ezgi Kitapevi,1998.

KADIOĞLU Ferya, KOTAN Zelal, ŞAHİNBEYOĞLU Gülbin, **Kura Dayalı İstikrar Programı Uygulaması Ve Ödemeler Dengesi Gelişmeleri : Türkiye 2000**, Temmuz 2001, www.ceterisparibus.net/turkiye/kriz.htm.

KARABULUT Gökhan, Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Krizlerin Nedenleri, İstanbul:Der Yayınları, 2002.

KARAOŞMANOĞLU Atilla, “Küreselleşme ve Ulus Devlet” ,**İktisat Dergisi**, Sayı.358, Ağustos 1996.

KARLUK Rıdvan , **Türkiye Ekonomisi**,5.b.,Eskişehir:Beta Yayınları,1997.

KARLUK Rıdvan , **Uluslararası Ekonomik Mali ve Siyasi Kurulular**, 4.b.,Ankara, Beta Yayınları1998.

KARLUK Rıdvan , Küreselleşen Dünyada Uluslar arası Kuruluşlar ve Entegrasyonlar,Eskişehir: Beta Yayınları,1995.

KARLUK Rıdvan ,Uluslar arası Ekonomi,5.b.İstanbul:Beta Basım,1998.

KAYA Ayten Ayşen ,Büyüme Teorileri,Eskişehir,1998.

KAZGAN Gülten , Küreselleşme ve Yeni Ekonomik Düzen , İstanbul, 1997.

KAZGAN Gülten, Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye'nin Yeri, İstanbul: Altın Kitaplar,1994.

KAZGAN Gülten, Ekonomide Dışa Açık Büyüme, İstanbul:Altın Kitaplar Yayınevi, 1988

KAZGAN Gülten, Tarım ve Gelişme,İ.Ü.İktisat Fakültesi,1977

KAZGAN Gülten, Tanzimattan 21.Yüzyıla Türkiye Ekonomisi,1.b.,İstanbul:Akdeniz Yayıncılık,1999,

KEPENEK Yakup, YENTÜRK Nurhan, Türkiye Ekonomisi, G.6.b. Ankara:Remzi Kitapevi, Eylül 1994.

KEYDER Çağlar , Ulusal Kalkıncılığın İflası,2.b.,İstanbul:Metis Yayınları, 1996.

KILIÇBAY Ahmet, Modeller, Politikalar, Stratejiler, İş Bankası yayınları, Ankara,1991.

KIRMANOĞLU Hasan,"Makro Ekonomik Popülizm ve Kriz" Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi,Sayı:7 Ekim, 1994.

KODAMAN Bayram, "Milliyetçilik ve Küreselleşme" ,Türk Yurdu,Sayı.109.Eylül 1996

KORAY Meryem ,Esneklik ya da Emek Piyasasının Küreselleşmesi,Petrol-İş Yılığ,İstanbul,1995.

KRUGMAN Paul , Globalization, Milliyet The Wall Street Journal Eki,No.23,7 Ekim 1996.

KURDAŞ Kemal, "Türk Ekonomisinde Döviz Sorunu, İzlenen Yanlış Politikalar ve Öneriler", Açık Oturum, Banka ve Ekonomik Yorumlar, Ekim 1990, Sayı:10.

KUTLU Erol ,Dünya Ekonomisi,1.b.,Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi,1998.

MARSHALL Gordon , "Globalization" maddesi, **The Concise Oxford Dictionary of Sociology**, Oxford University Pres, Oxford, New York, 1994.

MARTIN Hans Peter , Schumann, Harald , **Globelleşme Tuzakı**,çev.Ö.S.Karadana, M.Kahraman, Ankara:Ümit Yayıncılık,1997.

MATTELART Armand , **Reklamcılık**, Çev. S. Öz, İstanbul:İletişim Yayınları,1995.

MITTELMAN James H., **Globalization:Critical Reflections**,Lyne Rienner Publications, London,1996.

MOR Hıdır , "Küreselleşme ve 2000'li Yılların Küreselleşme Vizyonu" **Dış Ticarete Durum**,Ekim 1997.

MOR Hıdır , "Küreselleşmeli mi?Küreselleşmemeli mi?"**Dış Ticarete Durum**.Sayı no44:86-91,(Nisan 2000).

Niyet Mektubu ve 2002 Başında Türkiye Ekonomisi,<http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/> basın duyurusu,5 Mart 2002.

O'BRIEN Richard ,**Global Financial Integration:The End of Geography**, NewYork :Council on Foreign Relations,1992.

OYAN Oğuz , **Dışa Açılma Ve Mali Politikalar Türkiye: 1980-1989**,2.b.,Ankara:Vakıf Yayınları,1989.

OYAN Oğuz, AYDIN Ali Rıza , **Türkiye'de Maliye ve Fon Politikaları, Alternatif Yönelişler**,1.b., Ankara:Adım Yayıncılık, 1991.

OYAN Oğuz, AYDIN Ali Rıza; **İstikrar Programından Fon Ekonomisine**, Ankara:Teori yayınları,1987.

ÖZDEMİR Sadi , **Medya Emperyalizm ve Küreselleşme**,İstanbul,1998.

PARASIZ İlker, **Kriz Ekonomisi**,2.b. Bursa:Ezgi Kitapevi Yayınları, 1996.

PARASIZ İlker, **Enflasyon,Kriz, Ayarlamalar**,Bursa, Ezgi Kitapevi 2002.

PARASIZ İlker, **5 Nisan Kararları, Nedenleri ve Olası Etkileri**, Bursa, BUSİAD,1994.

Petrol -İş, **1992 Yıllığı**.

Resmi Gazete, 25 Ocak 1980, Sayı:16880

Resmi Gazete 1995 Yılı Geçiş Programı, 30 Ekim 1994,Sayı:22096.

ROBERTSON Roland , **Globalization; Social Theory and Global Culture**,Sage Publications,London,1992.

ROBINSON W.I., Promoting Polyarchy:Globalization,US İntervention and Hegomany,Cambridge University Pres,1996.

RONA Zeynep, Bilanço 1923-1998,1.b.İstanbul:Tarih Vakfı Yayınları,1999.

SETZER Markus , Ekonomik Küreselleşme,"Küreselleşmenin Ekonomik ve Siyasal Boyutları "içinde,Der.I.Kansu,Ankara,1997.

Sosyal Araştırmalar Vakfı, Almanak 2000+1, İstanbul, 2002.

SOYLU Hakkı , "Türkiye 'de Devalüasyonların Dış Ticaret Dengesi Üzerine Etkileri" ,TC Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği Aylık Bülteni, Ankara, Kasım 2001.

SÖNMEZ Atilla,Doğu Asya Mucizesi ve Bunalımı,1.b.,İstanbul:İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları,2001.

SÖNMEZ Mustafa, 1980'lerden 1990'lara "Dışa Açılan" Türkiye Kapitalizmi, 1.b.,İstanbul:Gerçek Yayınevi,1992.

SÖNMEZ Sinan , Dünya Ekonomisinde Dönüşüm ,Sömürgecilikten Küreselleşmeye,İstanbul,1998.

SPYBEY Tony., Globalization and World Society, Polity Pres,Camridge,1996.

STEIN John L., Globalization of Markets,Capital Flows,Exchange Rates and Trade Regimes,Heidelberg,Physica-VerlogPress,1997.

ŞAHİN Hüseyin,Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişimi - Bugünkü Durumu,1.b.Bursa:Ezgi Kitapevi Yayınları,2002

ŞAYLAN Gencay , Değişim,Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi,1.b.,Ankara:İmge Kitapevi,1995.

TC Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, "2000 Yılı Enflasyonu Düşürme Programı Kur ve Para Politikası Uygulaması ",<http://www.tcmb.gov.tr>.

TEZEL Sezai , İktisadi Büyüme,Ankara,1997.

TİMUR Taner , Küreselleşme ve Demokrasi Krizi,Ankara,1996.

TOKGÖZ Erdiñç, Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2001). Ankara:İmaj Yayıncılık 2001.

TUNÇ Güngör ., "Küreselleşme Amacı Araçları ve Etkinlikleri" Banka ve Ekonomik Mali Yorumlar Dergisi, Sayı no 354:49-70,Mayıs 2001.

TÜREL Oktar ve Diğerleri, “1980 Sonrasında Kamu Kesimi ve Finansmanı Üzerine Gözlem ve Değerlendirmeler,” **Bırakınız Yapınları Bırakınız Geçinler Türkiye Ekonomisi 1980-1985.**

Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı, http://www.bilkent.edu.tr/~yeldanbs/Yazilar_Resmi/GEGP_Mayis_2001.pdf.

Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı,

<http://www.byegm.gov.tr/on-sayfa/ekonomi/YeniEkonomi.htm>

Türkiye Ekonomisinde 2003 Yılına İlişkin Değerlendirme,<http://akademikiktisat.sistemynet.com>.

Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye :Hedefler, Politikalar ve Uygulamalar, Mayıs 2001, TC.Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, TC.Başbakanlık Hazine Müsteşarlık Matbaası,Ankara.

Türkiye Ekonomisinde 2003 Yılına İlişkin Değerlendirme, <http://www.ceterisparibus.net/turkiye/kriz.htm>

TÜSİAD,1995 Yılına Girerken Türk ekonomisi,İstanbul,1995.

ULUDAĞ İ, SERİN Vildan , **Dış Şoklara Karşı Dünyada ve Türkiye'de Geliştirilen İstikrar Politikaları,** İstanbul Ticaret Odası, İstanbul,1987.

ULUGAY Osman, **24 Ocak Deneyimi Üzerine,** 2.b., İstanbul: Hil Yayın,1991.

UYGUR Ercan, **Krizden Krize Türkiye: 2000Kasım ve 2001 Şubat Krizleri,** Türkiye Ekonomi Kurumu Araştırma Metni, No:2001/1.

VANLI Halil, “Türkiye Dış Ticaretinin Yapısal Değişimi ve Ekonomideki Son Gelişmeler” **Yeni Türkiye Dergisi.**Sayı no 28:565-572, Temmuz-Ağustos 1999.

WENT Robert, **Küreselleşme-Neo liberal İddialar, Radikal Yanıtlar,** Çev: Emrah Dinç, İstanbul: Yazın Yayıncılık, 2001.

www.gap.gov.tr/Turkish/Ggbilgi/gsurkal.html.

www.kongar.org/makaleler

www.maliye.gov.tr.

YEDİYILDIZ Bahaddin ,ÖZDEMİR Çağatay ,UNAN Fahri , **Kavram Olarak Küreselleşme,** Konya, 1998.

YELDAN Erinç, **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi Bölüşüm, Birikim ve Büyüme,** İstanbul:iletişim,2001.

YELDAN Erinç, Küreselleşme Sürecinde Finansal Sermaye,**Petrol İş Yılığ**,İstanbul,1995.

YENAL Oktay, **İktisat Siyaseti Üzerine İncelemeler**,1.b.İşbankası Yayınları,1999

YILDIZOĞLU Ergin , **Globelleşme ve Kriz** ,İstanbul,1996.

YURT Emel,"1980 Sonrasında Türkiye'nin Dış Borçlanmasında Ülke Riskindeki Gelişmeler" **Banka ve Ekonomik Yorumlar**, Ocak-Şubat 1993, Sayı:122.

2004 Yılına İlişkin Makro Ekonomik Tahminler,**Yapı Kredi Kurumsal ve Ekonomik Araştırmalar Yöntemi**,Kasım 2003.

